

Tartu Ülikool
Filosoofia ja semiootika instituut
Filosoofia osakond

VABARIIKLUSE MÕTTELOO MÕJU EESTI VABARIIGI LOOMISE
ARUTELUDELE

Filosoofia magistritöö

Karl Lembit Laane

Juhendaja: professor Pärtel Piirimäe
Tähemärkide arv: 193831

Tartu 2023

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
I Vabariiklus lääne poliitilises mõtteloos	8
I.1. Vabariiklus antiigist keskaja lõpuni	9
I.2. Uusajast 18. sajandi revolutsioonideni	18
I.3. 18. sajandi revolutsioonidest John Stuart Millini	29
II Vabariiklus Asutava Kogu aruteludes.....	42
II.1. Poliitiline ja intellektuaalne kontekst	43
II.2. Ajutise põhiseaduse loomise arutelud	50
II.3. Põhiseaduse loomise arutelud	60
Järeldused	69
Abstrakt.....	72
Abstract.....	73
Kasutatud allikad	74

Sissejuhatus

Kui Eesti Vabariigi Asutav Kogu 1920. aastal oma töö lõpetas, oli selle tulemuseks vabariiklik põhiseadus ja riigikorraldus, mida on kirjeldatud ühena tolle aja liberaalseimatest ja demokraatlikuimatest¹. Vaid paar aastat varem polnud tollase Eesti poliitilise eliidi seas aga konsensust muu üle kui vaid selle, et Eestist peab iseseisvudes saama demokraatlik vabariik. Ehkki näiteks Hannes Vallikivi², Hent Kalmo³ ja Jaak Valge⁴ on põhiseaduse koostamise protsessi uurinud vastavalt selle kodanikuõiguste peatüki, rahva ja suveräänsuse arutelude ning ajaloolisest vaatenurgast, on senini aga lünk teadmistes sellest, mis mõjutas Asutava Kogu liikmeid kujundama just sellist tüüpi vabariiki. Käesolevas magistritöös pakun sellele küsimusele vastust, sidudes Asutavas Kogus (1919-1920) toimunud arutelud traditsiooniliste vaidluste ja autoritega lääne vabariikluse mõtteloost. Konkreetsemad uurimisküsimused on järgmised.

1. Missugused vabariikluse ja poliitilise mõtteloo autorid mõjutasid Asutava Kogu liikmete seisukohti, nendevahelisi arutelusid ja kuidas?
2. Missugused eelmainitud autorite väited ja seisukohad mõjutasid Eesti riigikorra kujunemist ja kuidas?
3. Missugused klassikalised vabariiklikud mudelid esinesid Eesti Vabariigi loomise aruteludes, missugune neist jäi peale ning miks otsustati lõpuks just sellise ning mitte teistsuguse vabariigi mudeli kasuks?

Vabariiklus on ajalooline mõttevool, mis on pidanud parimaks võimalikuks riigikorraldusvormiks vabariiki. Vabariik ise on aga märksa amorfsem mõiste, mida on defineeritud eri ajastutel erinevate autorite poolt märkimisväärsede erinevustega (nagu edaspidi näeme). Läbivateks põhimõteteks, mis vabariiki aga juba selle varasematest

¹ Ago Pajur. *Eesti ajalugu. II, 20. sajandist tänapäevani: õpik gümnaasiumile*, toimetanud Tõnu Tannberg (Tallinn: Avita, 2006), 40. See muidugi ei tähenda, et riigikord praktikas oleks seda olnud; vt nt Marju Luts-Sootak. „Eesti Vabariigi 1920. aasta põhiseadus – kas on põhjust olla uhke?“ *Riigiõiguse aastaraamat 2021* (2022), 11-33.

² Hannes Vallikivi. „Kodanikuõiguste peatükk Eesti 1919. aasta ajutises põhiseaduses.“ *Ajalooline Ajakiri* 169/170: 3/4 (2019), 293-330.

³ Hent Kalmo. „...kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.“ *Iganenud või igavene? Tekste kaasaegsest suveräänsusest* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010), 91–131. Hent Kalmo. „Suverään ja sabotöör: rahvakujundid Eesti seadusandlikes kogudes.“ *Kohtute aastaraamat 2010* (2011), 123–131.

⁴ Jaak Valge. *Eesti parlament 1917–1940*, toimetanud Rita Hillemaa ja Gerli Randjärv (Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2019).

formuleeringutest iseloomustasid, olid õigusriiklus⁵, segavalitsus⁶, võimude jaotatus või lahusus⁷ vabaduse ja õigusriikluse tagatisena ning rahva osalus poliitikas. Muud vabariigile omased tunnused, mida on aga mõttelooliselt rohkem vaidlustatud, puudutavad näiteks suveräänsuse⁸ asukohta (kas rahvas, ülikutes, kuningas või neist eraldiseisvalt riigis; vabariiklastel enamasti rahvas), kas vabariigid peavad olema esinduspõhised või mitte, asutava võimu õigeid teostusviise (nt rahvakogude või rahvahääletuste kaudu) jne. Mõttelooline lähenemine tähendab selle töö puhul filosoofiliste „mõtlejate, ideede ja mõttemustrite“ paigutamist nende ajaloolisesse ja intellektuaalsesse konteksti⁹, mistõttu on selle põhiliseks meetodiks kontekstuaalne analüüs. Kuna töö keskmes on aga ka vabariigi ja selle tunnusede arengu vaatlemine lääne vabariikluse ajaloo jooksul, siis on sel tugev ühisosa ka ideede ajaloo¹⁰.

Magistritöö jaguneb kaheks põhiosaks. Esimese eesmärgiks on anda ülevaade Lääne vabariikluse mõtteloost alates Platonist kuni John Stuart Millini, eristades kolme perioodi: antiigist keskajani, uusajast Ameerika ja Prantsuse revolutsioonideni ning revolutsioonidest kuni Millini. Selle osa funktsioon on pakkuda peaaesjalikult sekundaar-, ent kohati ka originaallikate põhjal ülevaadet olulisimatest vabariiklust mõjutanud traditsioonilistest mõtlejatest, nende põhimõtetest ja arutluskäikudest, et tekiks taustsüsteem, mille põhjal hilisemaid Asutava Kogu arutelusid hinnata.

Kui esimese osa eesmärk ei ole pakkuda originaalset panust traditsiooniliste vabariiklust mõjutanud autorite väidete tõlgendusse, siis teine osa just seda taotleb – analüüsida nende autorite ja põhimõtete mõju 1920. aastal kehtima hakanud Eesti Vabariigi põhiseaduse

⁵ Üldine arusaam, et riigis peaks kehtima „seaduste, mitte inimeste valitsus“ ehk seaduste ülimuslikkus. Hiljem täienes see ka arusaamaga, et need peavad endas hõlmama ka inimesele võõrandamatuid põhiõigusi, mis piiravad isegi suveräänsust võimu. Sisuliselt võib seega eristada n-ö kitsast õigusriiklust või „seadusriiklust“ ning n-ö laia õigusriiklust, mis kujunes välja uusajal ning 18. sajandi revolutsioonide ajal ja järel. See eristus kattub suuresti ka tänapäevase õigusteaduse õigusriigi formaalse mõiste definitsiooniga (vt nt Madis Ernits ja Janar Jäätma, „Põhiseaduse aluspõhimõtted ja riigikorraldusõigus.“ *Õigus igapähele: teejuht Eesti õigusesse ja õigusteadusesse* (Tallinn: Juura, 2017), 72-134, 91).

⁶ Kolme traditsioonilise riigikorralduse mudeli (demokraatia, aristokraatia ja monarhia) mingisugune kombinatsioon.

⁷ Võimude jaotatuse all pean silmas arusaama, et võim peaks olema jaotatud erinevate riigiasutuste ja -organite vahel (nt rahvakoosolek, kohus, senat ja magistradid) ning sellise lähenemise leiab vabariiklikust mõtteloost suhteliselt varakult. Võimude lahusus tähistab aga eristust seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu vahel ning nende lahutatuse vajalikkust, mille leiame alles mingil määral John Locke'i ja eriti Montesquieu lähenemistest.

⁸ St kõrgeima võimu ehk praktikas (olenevalt mõtteloolisest tõlgendusest) kas magistratide või rahvaesindajate valimise ning kas asutava (riigikorraldust kehtestava) või laiemalt seadusandliku võimu teostamist puudutava võimu.

⁹ Peter E. Gordon. What is Intellectual History? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood Field“ (2012), 1-2.

¹⁰ Samas, 1-2.

debattidele riigikorralduse, võimude lahususe, õigusriikluse, suveräänsuse ning rahva rolli üle riigivalitsemises. Siht on rekonstrueerida Asutava Kogu kokkutulemisele eelnenud aastate sündmuste ja Eesti poliitiliste mõtlejate kirjutiste ning eriti Asutava Kogu ja selle põhiseadusega seotud komisjonide protokollide ja ärakirjade põhjal poliitilised mõttevoolud ja arusaamad, mis viisid põhiseaduseni sellisel kujul, nagu see vastu võeti¹¹. Lühidalt on töö eeldused järgmised.

- Lääne mõtteloos on olemas eristuv mõttevool, mis soosis riigikorraldusvormina vabariiki (vabariiklus).
- Eesti Asutava Kogu liikmed olid selle mõttevooluga kokku puutunud kas otseallikate kaudu või selle mõttevoolu autoreid või ideetraditsioone tutvustavate hilisemate tekstide vahendusel.
- Vabariiklik mõttevool mõjutas Asutava Kogu liikmete arutelusid Eesti riigikorra üle ja seeläbi ka riigikorda ennast.
- Selle mõju iseloom on vähemalt teatud ulatuses tuvastatav, kui võrrelda olulisemate vabariiklike autorite olulisemates tekstides kajastatud põhimõtteid ja arutluskäike Asutava Kogu liikmete arutelude protokollidest ja ärakirjadest leitavate põhimõtete, arutluskäikude ja viidetega konkreetsetele autoritele¹².
- Kui võrdlusest vabariiklike autorite olulisemates tekstides kajastatud põhimõtete ja arutluskäikude ning Asutava Kogu liikmete arutelude protokollidest ja ärakirjadest leitavate põhimõtete, arutluskäikude ja viidete vahel konkreetsetele autoritele on tuvastatav piisav sarnasus, on mõju olemas.

Töös kinnitan selle mõju olemasolu, sest Asutava Kogu liikmete argumentatsioonis (lisaks nimelistele viidetele konkreetsetele autoritele) on leitav tugev ühisosa 18. ja 19. sajandi autorite nagu Montesquieu, USA föderalistide¹³, inglise ja prantsuse parlamentaristide ning Rousseauga tolle jakobiinlikus tõlgenduses. Samuti põhinesid arutelud suuresti eelpool mainitud vabariigi tunnusjoontel, v.a selgesõnaliselt segavalitsuse põhimõttel. Kui ka mitte nimeliselt viidatuna, siis just klassikaliste vabariiklike autorite argumentatsiooni järgiti eriti neis debattides, milles arutati Eesti tulevase riigikorra

¹¹ Relevantsete protokollide ja ärakirjade valikul olen lähtunud Eesti Teaduste Akadeemia koostatud nimekirjast (Eesti Teaduste Akadeemia. [1920. a põhiseadusega seotud arhiiviallikad](#). Külastatud 09.05.2023).

¹² Veelgi täpsemate seoste tuvastamine eeldaks veel ulatuslikuma allikalise baasi, sh Asutava Kogu eraraamatukogude, haridusteede, kirjatööde jms, kaasamist.

¹³ Siinpuhul on mõeldud USA föderaalset (st tugeva keskvõimuga liitriigi mudeli) põhiseaduse eestkõnelejaid Alexander Hamiltoni ja James Madisoni vastukaaluna antiföderalistidele, kes toetasid senist nõrga keskvõimuga konföderaalset (riikide liidu) mudelit.

alternatiividena presidentaalse, parlamentaarse või Šveitsi riigikorrale toetuvate mudelite üle.

Parafraseerides Julius Seljamaad, ei loodud lõpuks ei USA, Prantsuse ega Šveitsi, vaid Eesti riik, mis küll oli tuumalt parlamentaaristlik, ent märkimisväärselte omapäradega. Selles (pool)parlamentarismis puudus president kui „kolmas võim“, mis teisi tasakaalustaks, aga esinesid võimude sünkroonsuse idee – et valitsus, parlament ja rahva tahe peaksid olema teineteisega kooskõlas – ning rahva ulatuslik roll selle tagamises rahvaalgatuse, -hääletuse ning viimase puhul ka potentsiaalse õigusega saata parlament laiali. Otsest vabariikluse mõtteloolist pretsedenti sellele pole, ent enim meenutab see John Locke'i „Teises traktaadis“ või kohati ka Rousseau kirjeldatud riigikorda.

Magistritöö vaateulatusest jäävad välja 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi alguse poliitilised mõtlejad (nt paljud sotsiaalliberaalid nagu Franz Lieber, Theodor Hertzka, Rudolf Diesel, kelle teoseid oli eesti keelde tõlkinud Konstantin Päts, või ka sotsiaaldemokraadid ja sotsialistid nagu Karl Kautsky, Karl Renner, Otto Bauer, Eduard Bernstein jne)¹⁴ ning lähem analüüs teiste riikide (Šveitsi, Weimari Saksamaa, Prantsuse, Ühendkuningriigi jne) põhiseadustest või nende koostamise protsessidest, mis võisid Asutava Kogu aruteludes toimida riigikorralduslike mudelitena. Ehkki need autorid ja protsessid olid Asutava Kogu liikmete jaoks kindlasti olulised, võis vabariikluse klassikaliste autorite kaal olla samaväärne kui mitte suurem, kuna nende sõnastatud põhimõtted, arutluskäigud ja vaidluskohad võisid olla lähtekohaks ka eelmainitud 19. ja 20. sajandi autoritele ja protsessidele – ka nende sihiks olid ju vabariigid. Igal juhul tuleb neid kontekste lähemalt läbi valgustada tulevikus.

Kõige eelmainitu taustal tuleb aga teadvustada, et ennekõike oli Asutava Kogu liikmete puhul tegemist poliitikutega. Ehkki paljud neist olid taustalt juristid ning ilmselt kokku puutunud ka erinevate politoloogiliste ja poliitikateoreetiliste (sh vabariiklike) lähenemistega, mõjutasid nende seisukohti lisaks ka praktilised kaalutlused nagu võimutaotlus, valijate ootused, erinevad „võimaluste aknad“, vajadus teha kompromisse jne. Samuti ei pruukinud nad ise ka traditsiooniliste vabariikluse autorite seisukohti täielikult mõista või võisid neid kogunisti moonutada, kuna võisid nendega kokku puutuda ainult põgusalt või hoopis teiste, hilisemate autorite vahendusel.

¹⁴ Toomas Karjahärm ja Väino Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850-1917 (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997), 235-236, 239.

Lisaks sellele olid needsamad „asutavad isad“ omamoodi dilemma ees – neil võis küll olla vabariikliku mõtteloo taustal sissevaade eri autorite vabariiklikesse põhimõtetes ja ideaalidesse, ent samuti vajadus kohandada neid Eestile iseärasustele vastavalt¹⁵. See, kuidas tajuti Eesti iseärasusi, oli aga mõjutatud Vene isevalitsuslikust korrast, nii möödunud kui ka käimasolevast sõjast ning iga poliitiku individuaalsest eluteest nii kodu- kui ka välismaal. Seetõttu tuleb eristada nende esitatud teoreetilisi kaalutlusi, mis võisid olla mõne vabariikliku autori ettekirjutustele lähedased, ühest küljest arutelude juriidilistest järeldustest (konkreetsetest sätetest vastu võetud põhiseadustes) ning teisalt ka nende juriidiliste aktide praktilisest teostusest. Nii on võimalik adekvaatsemalt mõista võimalikke vastuolusid ja muidu ootamatuid kannapöördeid erakondade ja poliitikute sõnades ja tegudes.

Töö laiem väärtus seisneb peamiselt kahes tahus. Ühest küljest tähendab see heita valgust sellele sillale, mis on olnud Eesti ja teiste lääneriikide (USA, Inglismaa, Prantsusmaa jne) vabariiklike mõttelugude vahel Eesti Vabariigi loomisest saati – Eesti poliitilisele mõtteloole kui osale laiemast lääne vabariikluse mõtteloost. Teisest küljest tähendab see luua omamoodi sild tänase ja tollase Eesti poliitilise mõtteloo vahele, pakkudes võimalust reflekteerida tollaste käsituste, vaidluskohtade ja nende relevantsuse üle enam kui sada aastat hiljem.

¹⁵ Põhimõte, mis on leitav mitme vabariikliku autori, nt Aristotelese ja eriti Montesquieu, töödes. Sellist lähenemist tunnistas ka põhiseaduse eelnõu tutvustaja Asutavas Kogus Ado Anderkopp: „Peab ütlema, et meie endi põhiseaduses Ameerikat üles leida ei suutnud, ega ei saanudki. Meil tuli tarvitada paratamata tagavara, mida rahvad seni tarvitusele on võtnud. Meil tuli võtta ühte ja teist põhiseadusesse ühe ja teise rahva juurest, meil tuli otsida, tuli ümbertöötada meie olude kohaselt, vastu võtta seda, mis meil soovitatav oli ja kõrvale jätta, mis meile kõlbmata, ning kooskõlasse seada nende ideedega, mida viimasel ajal riigiteadus ja ühiskondlik arenemine päevavalgele on toonud, et oma rahvale ja maale vastavat kompleksi seadusi ellu kutsuda“ (Asutava Kogu 4. istungjärk, protokoll nr 133, 27.05.1920, 535-536).

I Vabariiklus lääne poliitilises mõtteloos

Poliitika filosoofilised ja -teoreetilised arutlused parima võimaliku riigi- ja valitsuskorra üle ulatuvad lääne kultuuriruumis tänapäevast vähemalt Kreeka klassikalise ajastuni. Selle aja jooksul eristusid muu hulgas ka mõtlejad, keda võib kas pidada vabariiklasteks (kuigi termini „vabariik“ sisu oli kõike muud kui staatiline) või kes omasid tollasele või ka tänasele arusaamale vabariigist märkimisväärset mõju. Ehkki nende käsitlemine täies ulatuses pole magistritöö käigus võimalik, on Eesti riigikorralduslike arutelude vabariikluse mõttelooga seostamiseks vaja mõista selle erinevaid traditsioone ja lähenemisi, mis võisid mingil kujul väljenduda ka siin. Edasi on plaanis käsitleda lääne poliitilist mõttelugu kolmes ajalisel järgnevas peatükis.

Esiteks antiigist keskaja lõpuni. Kuni 18. sajandi lõpuni kujundasid paljud vabariiklikud mõtlejad oma teooriad ja visioonid ideaalsest riigikorraldusest kas klassikalise ajastu Kreeka (olgu siis Sparta või Ateena) või Rooma vabariikide mudelite eeskujul. Neid mudeleid kujutati samas ette peamiselt tollel ajastul elanud mõtlejate kirjutiste kaudu. Selles peatükis käsitlen põhjalikumalt rolli, mida vabariikluse mõtteloos mängisid Aristoteles, mõjutades Aquino Thomast, Polybios, mõjutades Niccolò Machiavellit, ning põgusamalt ka Platon, mõjutades Thomas More'i „Utoopiat“. Igaühe lähenemised olid piisavalt erinevad, et panustada lahknevate omamoodi traditsioonide tekkesse.

Teiseks uusajast 18. sajandi revolutsioonideni. Sel perioodil toimusid mitu olulist muutust vabariiklikus mõtteloos. Alates Jean Bodinist tekkis debatt suveräänsuse ja valitsemise eristatuse üle, mis võimaldas teoreetiliselt ja mudelite tasandil kohandada idee rahvasuveräänsusest traditsiooniliselt mittedemokraatlike valitsusvormidega, sh erinevate esinduspõhiste süsteemidega. Seda tegid inglise vabariiklased nagu John Milton, James Harrington ja John Locke, aga hiljem näiteks ka Jean-Jacques Rousseau. Hugo Grotius ja Thomas Hobbesi ideede najal hakkas 17. sajandil paralleelselt rahvasuveräänsuse ideega esile kerkima ka riigisuveräänsuse idee, samas kui 18. sajandil tekkis tänu Montesquieule arusaam võimude lahususest kui õigusriikluse ja vabaduse tagatisest.

Kolmandaks 18. sajandi revolutsioonidest John Stuart Millini. USA ja Prantsuse revolutsioonid olid eelmises peatükis mainitud ideede võitlustandardid, mis tõid murrangu lääne poliitilises mõtteloos. Mõlemas neist järgiti suhteliselt rangelt Montesquieu võimude lahususe põhimõtet, mis päädis USA-s föderalistliku-presidentiaalse riigikorraga ning Prantsusmaal esialgu konstitutsioonilise monarhiaga. Liigse võimude lahususe tõttu tekkisid

selle toimises tõsised tõrked, mistõttu võeti edaspidi (vaba)riigi korraldamise aluseks žirondiinlikud ja jakobiinlikud tõlgendused Rousseaust. Prantsuse revolutsioon tõi endaga reaktsioone nii hilisvalgustuslikelt, konservatiivsetelt kui ka liberaalsetelt mõtlejatelt (vastavalt nt Immanuel Kant, Edmund Burke ja Benjamin Constant) ning eriti innustas see uuendusi vabariikluse parlamentaristlikus mõtteloos, kuhu kuulusid ka nt Alexis de Tocqueville ja John Stuart Mill. Burke ja Constant nt seadsid kahtluse kahtluse alla rahvasuveräänsuse idee või selle erinevad elemendid ning nägid vajadust seada ka kõrgeimale võimule mingisugused piirangud tagamaks õigusriiklus. Samas nii Constant, Tocqueville kui ka John Stuart Mill nägid õigusriikluse ja vabaduse säilimise eeldustena ka märkimisväärt rahva osavõttu poliitikas ning institutsionaalset struktuuri, mis tagaks parema võimude tasakaalustatuse. 19. sajandi parlamentaristide jaoks oli selleks kord, milles valitsus vastutab esinduskogu ees, rahvas saab osaleda poliitikas avaliku arvamuse kujundamise kaudu ning neutraalne riigipea tasakaalustab erinevaid võimuharusid. Just (pool)parlamentarism oli ka see riigikorralduse mudel, mis lõpuks Asutava Kogu põhiseaduse aruteludes peale jäi.

I.1. Vabariiklus antiigist keskaja lõpuni

Seal, kus inimesed on ühinenud kogukondadeks, tekivad paratamatult küsimused, missugune peaks olema selle (poliitiline) korraldus. Kui välja jätta piibel, siis lääne tsivilisatsiooni mõttes ilmusid esimesed sellised olulisemad kirjalikult talletatud arutlused või vähemalt normatiivsed kirjeldused Vana-Kreekas, olgu siis eepikas (Homerose „Iliase“ ja „Odüsseia“ ühiskondliku hierarhia kirjeldustes, Hesiodose „Töodes ja päevades“)¹⁶, luules (nt Pindarose „2. püütia võidulaulus“)¹⁷, draamatikas¹⁸ või ajalookäsitlustes (nt Herodotose „Uurimused“ ja Thukydide „Peloponnesose sõja ajalugu“)¹⁹.

Kust täpselt algas aga konkreetselt vabariikluse mõttelugu, on keerulisem öelda, muu hulgas terminoloogilistel põhjustel. Termin „vabariik“ tuleb Rooma impeeriumi aegsest ladinakeelsest terminist *res publica*, „avalik asi“, millele omistati ka siis erinevaid tähendusi.

¹⁶ Kurt A. Raaflaub. „Poets, lawgivers, and the beginnings of political reflection in archaic Greece.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, eds. Christopher Rowe & Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 23-59, 27-36.

¹⁷ Edmund Stewart. „The Tyrant's Progress: The Meaning of ΤΥΡΑΝΝΟΣ in Plato and Aristotle.“ *Polis: The Journal for Ancient Greek and Roman Political Thought* 38, 2 (2021): 208-236, 220.

¹⁸ Simon Goldhill. „Greek drama and political theory.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, eds. Christopher Rowe & Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 60-88.

¹⁹ Richard Winton. „Herodotus, Thucydides and the sophists.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, eds. Christopher Rowe & Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 89-121, 101-121.

Näiteks kasutati seda eristamaks avaliku elu või poliitikaga seotud elutahke eraelulistest, märgistamaks konkreetset perioodi Rooma valitsemises, millele eelnes kuningate ning järgnes keisrite ajajärk, tähistamaks riigikorraldust üldiselt jne²⁰. Samas kasutati ka Vana-Kreeka kontekstis sarnase tähendusväljaga sõna *politeia*, mis võis tähistada riigikorraldust kui sellist üldiselt, aga ka üht konkreetset riigikorralduse vormi, millele võidi omistada eri sisu.

Tinglikult võib vabariikluse mõtteloo alguseks pidada **Platoni** teost „*Politeia*“, mille Cicero määratles mõttevoolu alguspunktina, kui ta tõlkis selle pealkirja „*Res publicaks*“²¹. See on „tinglik“ alguspunkt aga vähemalt kahel põhjusel. Esiteks on tähelepanu juhitud, et konkreetset selle teose kontekstis olnuks adekvaatsem tõlkevaste just *politeia* esimene tõlgendus üldise arutlusena riigikorraldusest kui sellisest²². Teiseks on lähemal vaatlusel selles teoses kirjeldatud ideaalsel riigikorralduse vormil vähe ühist hilisemate vabariiklike mõtlejate mudelitega (v.a kohati Thomas More'i omaga), kuna selles puuduvad paljud vabariigile kui sellisele omistatud tunnusjooned (mida allpool ka lähemalt kirjeldatud). Kuna nii „*Politeias*“ ja ka nt „*Riigimehes*“ esitatud Platoni poliitiline ideaal näib olevat ekspertteadmistel põhinev ja sisuliselt piiramatu „parimate“ võim, milles teised ühiskonnakihid on valitsemisest kõrvale jäetud²³, sarnaneb tema lähenemine pigem hilisemast mõtteloost tuntud „valgustatud despotismi“ või kogunisti totalitarismiga²⁴.

Platoni teostest saab vabariiklikuks nimetada tema hilisemaid „*Seadusi*“. Selles tunnistab ta, et „*Politeias*“ kirjeldatu on endiselt ta esmane ideaal, aga praktikas teostamatu, mistõttu pakub ta nüüd välja teisese, pragmaatilisema variandi²⁵. Endiselt ei loobu ta põhimõttest, et valitsemine peab põhinema ekspertteadmisel (mis väljendub kõige selgemalt tema „koidunõukogus“ kui kõrgeimas riigiorganismis, mille rolliks on seaduste säilitamine ja

²⁰ Vt nt James E. G. Zetzel. „Text and Translation.“ *On the Commonwealth and On the Laws*. Marcus Tullius Cicero, ed. James E. G. Zetzel (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), xxxvi-xli, xxxvii-xxxviii.

²¹ Malcolm Schofield, „Approaching the Republic.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, eds. Christopher Rowe & Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 190-232, 199.

²² Samas, 199.

²³ Christopher Rowe. „The Politicus and other dialogues“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, toimetanud Christopher Rowe ja Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008c), 233-257, 236.

²⁴ Muu hulgas eraomandi, eriti kulla ja hõbedaga kokkupuutumise, keeld, kommunaalne eluviis, kõigile ligipääsetavad kodud, perekonna kui sellise kaotamine jne, aga eriti, kuna „*Politeias*“ kirjeldatud ideaalriigi üheks lahutamatuks osiseks on järjepidev propaganda (Platon. *Republic*. Tõlkinud C. D. C. Reeve (Cambridge: Hackett Publishing Company, 2004), 100-102, 105, 107-108. Schofield (2008), 217-219).

²⁵ Josiah Ober. *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule* (Princeton: Princeton University Press, 2001), 267.

neist teadlikkuse suurendamine)²⁶. Samas on erinevalt varasemast tegemist omamoodi segavalitsusega, kuna selles esinevad nii demokraatlikud (nt rahvakoosolek) kui ka aristokraatlikud institutsioonid (vähemalt osaliselt varanduslikul tsensusel põhinevate valimiste, mitte loosi teel moodustatud nõukogu, magistraat ja koidunõukogu)²⁷, millel on poliitilises süsteemis erinevad funktsioonid²⁸. Samuti tutvustab see teos õigusriikluse (*rule of law*) põhimõtet²⁹. Kõik need neli – segavalitsus, õigusriiklus, võimude jaotatus ning rahva osalus poliitikas – on aga põhimõtted ja tunnusjooned, mille leiame ühel või teisel kujul ka edasiste vabariiklike mõtlejate vabariikide kirjeldustest.

Teine samaväärse kui mitte suurema mõjuga poliitikafilosoof oli Platoni õpilane **Aristoteles**, kelle põhilised veendumused ja riigikorralduslikud mudelid on leitavad tema teose „Poliitika“ kaheksast raamatust. Juba teose alguses läheb Aristoteles Platoni „Politeia“ ja „Riigimehe“ loogikast lahku, defineerides inimest olemuselt poliitilise olendina, kes eristub teistest loomadest selle poolest, et on võimeline oma kõne kaudu arutlema moraaliküsimuste üle ning selle pinnalt muutma ka oma poliitilise kogukonna korraldust³⁰. Selle definitsiooni kohaselt tähendab inimese kõrvale jätmine poliitikast rünnakut tema olemuse vastu ning sellest võib välja lugeda kriitikat ka Platoni „esmase mudeli“ pihta³¹. Suur osa „Poliitika“ teisest raamatust kulubki tal vaidlustamaks Platoni „Politeia“ eeldusi, nt et eraomanduse ja perekonna kaotamine tuleksid polisele kasuks³².

Üks olulisimaid kohti „Poliitikas“ esineb kolmandas raamatus, kus Aristoteles eristab erinevaid riigikorraldusi teineteisest kahel alusel: kui paljud valitsevad (üks, vähesed või paljud) ning mis motiiviga (kas üldise hüvangu või omakasu taotlusel), millest viimase põhjal eristusid „õiged“ riigikorrad kõrvalekalletest (vt tabel 1)³³. Suuresti peegeldab see

²⁶ André Laks. „The Laws.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, toimetanud Christopher Rowe ja Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 258-292, 282.

²⁷ Ehkki ka madalamaid ühiskonnakihte on vähemalt formaalselt valitsemisse kaasatud, on juhtohjad riigivalitsemisel endiselt aristokraatlike suguvõsade käes. Näiteks on rahvakoosoleku võim „Seadustes“ piiratud nõukogu ja magistraatide valimise, avalike kuritegude esimese astme kohtupidamise ning välismaalastele õiguste laiendamise ehk tunduvalt piiratum, kui see oli Ateena praktikas (samas, 281).

²⁸ Samas, 280-281.

²⁹ Samas, 258, 279.

³⁰ Aristoteles. *Poliitika*. Tõlkinud Anne Lill, toimetanud Urmas Tõnisson (Tartu: Ilmamaa, 2015), 9-10.

³¹ Sama raamatu edasistes osades ta muidugi õõnestab kohe seda eeldust, tutvustades oma ideed loomupärasest orjusest ja naiste allumisest meestele (samas 12-14).

³² Samas, 33-40. Edasi kritiseerib ta ka „Seadusi“ ning määratleb seal kirjeldatud riigikorda kui relvakandjate valitsust, mis on kombinatsioon demokraatiast ja oligarhiast, kaldudes rohkem jõukate kasuks (samas, 43-44).

³³ Samas, 78-79.

samasugust jaotust nagu Platon esitas oma „Riigimehes“³⁴ ning isegi järgib seal kirjeldatud paremusjärjestust, mille järgi „õigetest“ riigikorralduse vormidest on parim monarhia ja halvim *politeia* ning kõrvalekalletest halvim türannia ja parim demokraatia³⁵. „Üldine hüve“ sisaldab Aristotelese jaoks vaikimisi aga ka seaduste olemasolu ja järgimist³⁶, tekitades ühisosa nii Platoni „Riigimehe“³⁷ kui ka „Seadustega“. Mingil kujul esineb selles teoorias ka võimude lahususe või täpsemalt jaotatuse elemente, nt eristab Aristoteles „otsuste tegemist ühishuvide kohta“ (nt otsused sõja ja rahu, seaduste, liitude, magistraatide valimise ja kontrolli üle), „ametnikke ja ametkondi“ ehk magistraate ning õigusemõistmist³⁸.

Tabel 1. Riigikorralduse liigitus Aristotelese „Poliitika“ 3. raamatus

Valitsejate arv	Valitsejate motivatsioon	
	Üldine hüve	Omakasu
Üks	Monarhia	Türannia
Vähesed	Aristokraatia	Oligarhia
Paljud	<i>Politeia</i>	Demokraatia

Vaatamata sellele, et Aristotelese hinnangul sõltub parim riigikorraldus konkreetse ühiskonna iseärasustest³⁹, rõhutab ta üldiselt oma käsituses segavalitsuse olemasolu vajalikkust⁴⁰, mis tema meelest väljendub aristokraatias ja *politeias*. Mõlemad on segavalitsused oligarhiast ja demokraatiast, esimene kaldudes rohkem oligarhia, teine rohkem demokraatia poole, olgu siis valitsemisse kaasatud kodanike arvu, avalike ametite täitmise viisi (kõrgema või madalama varandusliku tsensusega, loosi või hääletamise teel valimisega jne), valitsemises osalemise tasustamise, sellest puudumisel trahvimise,

³⁴ Christopher Rowe. „Aristotelian Constitutions.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, toimetanud Christopher Rowe ja Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008a), 366-389, 368-370.

³⁵ Samas, 369.

³⁶ „Esimesena nimetatud küsimus teebki selgeks kui mitte muu, siis selle, et ülemvõim peab olema õigesti kehtestatud seaduste käes, valitsejal aga, olgu neid siis üks või palju, on võim nendes asjades, mille kohta seadused üldse ei võimalda täpselt otsustada“ (Aristoteles (2015), 87). Samuti käsitleb ta demokraatia ja oligarhia seaduseid järgivaid vorme vastuvõetavatena ning eiravaid vorme türanlikena (samas, 113-114).

³⁷ Platon ei pidanud muidugi ka monarhiat, aristokraatiat ja timokraatiat „õigeteks“ – selleks oli tema ideaalse riigimehe valgustatud despootia –, vaid ainult suhteliselt paremateks neist riigikorraldustest, mis ei järginud selliste riigimeeste poolt loodud seadusi (Rowe (2008c), 247).

³⁸ „Riike hoiab koos vastasjõudude tasakaal,“ Aristoteles (2015), 31, 129-138.

³⁹ Samas, 197-210. Siin mängivad ta jaoks rolli nii riigi suurus, geograafia, kliima, elanikkonna temperament ja loomutäius jne.

⁴⁰ Monarhiat kui kolmandat vooruslikku valitsusvormi nägi ta ainuõigena siis, kui üks inimene eristub oma vooruse poolest võrreldamatul moel teistest polise elanikest. Samas pidas ta oma ajastul seda väga ebatõenäoliseks (samas, 98).

kodanikele nende tausta järgi eri häälte arvu eraldamise või riiklike institutsioonide järgi⁴¹. Üleüldiselt iseloomustas neid kaht riigikorralduse mudelit domineeriva klassi vooruslikkus, sh valmisolek arvestada ka mittedomineerivate klasside huvidega, keskklassi suur osakaal ning õigusriiklus⁴².

Ehkki Aristotelese vabariiklik lõpptulemus sarnaneb Platoni „Seadustega“⁴³, rõhuasetusega õigusriiklusel, segavalitsusel, võimude jaotatusel ja rahva osalusel poliitikas, on neil käsitustel siiski üks märkimisväärne erinevus. Platon esitas oma „Seaduste“ rahvast märksa enam kaasava mudeli vaid seetõttu, et ta ei pidanud ühtki välistavat versiooni teostatavaks. Aristotelese jaoks on aga kodanike osalus poliitikas tähtis mitte ainult valitsemise enese, vaid ka kodanikuhariduse otstarbel – just seeläbi on võimalik arendada oma *phronesist*, teatud praktilist mõistust või mõistlikkust langetada õigeid otsuseid „õigel hetkel ja õiges kohas“⁴⁴, „mis on valitsejale eripärane“⁴⁵. Rahva osalus poliitikas oli omamoodi väärtus iseeneses.

Nende kahe mõtleja lähenemised jäid oluliseks terve ülejäänud antiigi vältel ning mõjutasid oluliselt ka järgmist tolle ajastu olulist poliitilist mõtlejat, **Polybiost**, kelle visiooni ideaalsest riigikorraldusest saame lugeda ta „Maailma ajaloo“ kuuendast raamatust⁴⁶. Seal alustab ta sarnasest alguspunktist nagu Aristoteles ja Platon „Riigimehes“, eristades vooruslikke ja mittevooruslikke ühe, väheste ja paljude valitsusi⁴⁷. Vooruslik valitsus tähistab Polybiose käsituses mõistuspärasust, seaduskuulekust ning õiglust⁴⁸, vaikimisi ka valitsetavate nõusolekut olla nende poolt valitsetud⁴⁹.

Edasi kirjeldab Polybios riigikorralduste loomulikku järgnevust ja teeb sellest kaks järeldust. Esimene on, et poliitilise kogukonna korraldus on ebastabiilne ning vaheldub ajapikku järjepidevalt, järgides teatud mustrit⁵⁰. Teine järeldus on, et ainus viis selle tsükli

⁴¹ Samas, 118-121, 128-138, 184.

⁴² Samas, 113-114, 123-126, 156, 160.

⁴³ Sedavõrd kogunisti, et nt Rowe ei pea võimalikuks, et see oleks kokkusattumus (Rowe (2008a), 377).

⁴⁴ Anne Lill. „Saateks.“ Aristotelese *Poliitika*. (Tartu: Ilmamaa, 2015), 363-428, 399.

⁴⁵ Aristoteles (2015), 74.

⁴⁶ Polybios. „The Histories.“ *The Portable Greek Historians: The Essence of Herodotus, Thucydides, Xenophon, Polybius*, ed. Moses Finley (New York: The Viking Press, 1959), 442-501.

⁴⁷ Ta erineb Aristotelesest vaid terminoloogias: *politeiat* nimetas ta demokraatiaks ja demokraatiat „ohlokraatiaks“ ehk jõuguvalitsuseks (samas, 475-476).

⁴⁸ Samas, 475.

⁴⁹ Hahm, David E. „Kings and constitutions: Hellenistic theories.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, toimetanud Christopher Rowe ja Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 457-476, 465.

⁵⁰ Samasugusele järeldusele jõudis ka Aristoteles, ehkki riigikordade järjekord oli tema tsükliks teine (Aristoteles (2015), 98).

ületamiseks on kombineerida kolm vooruslikku valitsusvormi üheks segavalitsuseks⁵¹. Ta omistab sellise riigikorralduse kolmele riigile: Lykurgose Spartale, Roomale ja Kartaagole, keskendudes enim neist teisele, kuna esimene neist ei olnud võimeline samaväärselt laienema ning viimane kippus rikkuse ja rahva liigse võimukuse mõjul manduma⁵².

Rooma vabariigi puhul ei ole tema sõnul võimalik öelda, mis riigikord seal kehtis, kuna see tundus senati tõttu aristokraatlik, rahvakoosolekute ja rahvatribuunide tõttu demokraatlik ning konsulite tõttu monarhistlik⁵³. Igaühel neist institutsioonidest oli oma võimupädevus (komiitsidel nt seaduste, sõja ja rahu üle otsustamisel, senatil riigieelarve ja kulutuste kontrollimisel, konsulitel aga sisulisel valitsemisel), mistõttu igaüks neist sõltus teineteisest ning sai oma pädevuse piires talitseda teiste osapoolte mandumiskalduvusi⁵⁴. Ehkki Polybios ei erista neid pädevusi piisavalt selgelt ja seega on vara omistada talle veel võimude lahususe ideed, on tema segavalitsuse mudeli loogikas siiski fundamentaalne element võimude tasakaalustatus ja vastastikune kontroll (n-ö puhvrid ja pidurid, *checks and balances*). Ta nägi sellist korraldust ainsa viisina säilitamaks riiki.

Sarnasel seisukohal oli ka **Marcus Tullius Cicero**. Tema defineeris oma „De re publica“ alguses vabariiki kui poliitilist kogukonda rahva teenistuses, mis põhineb seadustel, õiglusel, ühisel huvil ja aruteludel (*consilium*)⁵⁵ ning omistas selle tiitli nii kolmele juba eelpool mainitud vooruslikule lihtsale riigikorrale kui ka nende kolme „sulamisele“⁵⁶. Viimast pidas ta võimalikest parimaks, kuna see „tasakaalustaks ja ühendaks“ need kõik ning takistaks riigikorra mandumist⁵⁷. Tema tekstides on sarnaselt Aristotelesega poliitikas osalemine inimesele loomulik tegevus ja omamoodi väärtus iseeneses⁵⁸, ehkki rõhku paneb Cicero rohkem kodanikukohusele kui selle täiustavale mõjule.

Need olid neli antiigi poliitilist mõtlejat, kes pakkusid Kreeka ja Rooma ühiskondade põhjal visiooni ideaalsest vabariigist. Nende lähenemistest ilmnevad neli vabariigi tunnusjoont, mis jäid saatma vabariikluse mõttelugu vähemalt järgmiseks 1500 aastaks:

⁵¹ Polybios (1959), 382. Tõsi, ka Aristoteles esitas „Poliitikas“ oma visiooni just segavalitsustest, ehkki ainult oligarhiast ja demokraatiast, mitte monarhiast. Samas on Christopher Rowe juhtinud tähelepanu sellele, et samasele järeldusele olid jõudnud ka Aristotelese peripateetikud, mistõttu võis ka Polybios laenata selle mõtte neilt (Rowe (2008b), 394-395).

⁵² Polybios (1959), 493-495, 499.

⁵³ Samas, 483.

⁵⁴ Samas, 483-489.

⁵⁵ Cicero. *On the Commonwealth and On the Laws*. Ed. James E. G. Zetzel (Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 18.

⁵⁶ Samas, 59-60, 75-76.

⁵⁷ Samas, 24, 31, 55.

⁵⁸ Samas, 6, 18, 97, 102.

rõhuasetus õigusriiklusel kui seaduste ülemvõimul, võimude jaotatusel ja segavalitsusel, mis esineb eri kujul nende kõigi lähenemistes, ning neljandaks rahva osalusel poliitikas, mis mängib sisulisemat rolli Aristotelese ja Cicero kirjutistes. Koos Rooma impeeriumi lagunemise ja tsivilisatsiooni kollapsiga läksid küll kõik nende olulisemad poliitikaalased tekstid aastasadeks kaduma⁵⁹ ning vabariikluse tugevamast taassünnist saab rääkida alles alates 12. sajandist, kui taasavastati Aristoteles⁶⁰. Ülejäänud kolme poliitikaalased tööd taasavastati alles mitu sajandit hiljem⁶¹. Tasub aga märkida, et keskajast kuni valgustusperioodini tõusis oluliseks tüvitekstiks poliitiliste mõtlejate mõtteskeemides ka piibel, millest toodi tihti kas näiteid või argumente enda ideaalse riigikorra õigustuseks.

Aristotelese poliitiliste ideede põhiliseks vahendajaks ja ühendajaks kristlusega oli **Aquino Thomas**, kelle panus vabariiklikku mõttelukku väljendub ta teose „Summa theologiae“ kaudu. Ehkki tema üldine lähenemine poliitikale järgib väga lähedalt Aristotelest – inimene on olemuslikult teleoloogiline ja poliitiline, kogukonna heaolu on kõrgeim hüve, võimalikud riigikorrad jagunevad kolmeks õigeks ja nende kõrvalekalleteks ning õige riigikorraldus põhineb seadustel⁶² – siis ideaalse riigikorra kirjeldamisel lisab Thomas oma originaalse panuse:

„Vastavalt on parim valitsusvorm riigis või kuningriigis, kus ühel on võim kõigi üle kõrguda; samal ajal kui tema all on teistelgi valitsusvõim; ja samas kuulub selline valitsus kõigile, nii kuna kõigil on õigus saada valitud kui ka kuna seda valivad kõik. Selline *politeia* on parim valitsusvorm, olles healoomuline segu kuningriigist, kuna seal on üks, kes kõrgub teiste kohal, aristokraatiast, kuna see on mõnede valitsusvõimuse alusel ja demokraatiast ehk rahva võimust, kuna valitsejaid saab valida rahva seast ning just rahvas valib valitsejad“⁶³.

See on tähelepanuväärne mõttearendus võrreldes Aristotelesega, sest mitte ainult ei ole ta lisanud *politeia* definitsiooni ka kuningavõimu, vaid ka mõtestanud ümber „demokraatia“ tähenduse selles, pidades selleks tänapäevases mõistes rahva passiivset ja

⁵⁹ Nt Cicero „de re Publica“ taasavastati alles 1819. aastal ning sedagi märkimisväärses osas fragmentidena (samas, 490. James M. Blythe. *Ideal Government and the Mixed Constitution in the Middle Ages* (Princeton: Princeton University Press, 1992), 4.

⁶⁰ Samas, 5. Samastunti mingil määral ka „de re Publica“ Augustinuse „Jumala riigi“ viidete kaudu (samas, 13, 28).

⁶¹ Samas, 5-6.

⁶² Thomas Aquinas. *Aquinas: Political Writings*, toimetanud Rodger W. Dyson (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 5-6, 8-9, 10-13.

⁶³ Samas, 54.

aktiivset valimisõigust ja olles seega lähedane esindusdemokraatiale⁶⁴. Erinevalt aga nt Polybiusest ja Cicerost ei ole tema rõhuasetus sellise segavalitsuse puhul mitte niivõrd „puhvritel ja piduritel“ ehk eri instantside vastastikusel kontrollil ja piiramisel, takistamaks teineteist mandumast, vaid teatud harmoonial, mis sellisest korraldusest tekib.

James M. Blythe'i järgi oli selline tomistlik aristotelism valdav kuni keskaja lõpuni ning enamik keskaja mõtlejaid toetas Aquinase eeskujul mingit vormi kas piiratud monarhiast või segavalitsusest, nihutades enamasti vaid fookuse selle eri osistele (kuningale, aristokraatiale või demokraatiale) ning jättes vahel ühe osise valitsemisest välja⁶⁵. Isegi 15. ja 16. sajandi renessansi tingimustes, kui Itaalias taasavastati ka Rooma-aegseid autoreid, olevat toimunud põhiline arutelu endiselt suuresti aristotellike kategooriate ja mõistetega, ehkki varasemast enam varjatud kujul, kuna püüti vastanduda senistele skolastilistele lähenemistele⁶⁶. Alles 16. sajandil, kui Polybiose „Maailma ajaloo“ 6. raamat muutus kättesaadavamaks, sai selgemalt eristada tema ja Aristotelese mõjutusi, ehkki ka siis pigem viimase mõtete värskendamiseks kui asendamiseks⁶⁷.

Üheks olulisimaks selliseks mõtlejaks võib pidada **Niccolò Machiavellit**, eriti tema teose „Arutlused“ kaudu. Selles seab ta ideaalseks riigikorralduseks vabariikliku Rooma ning kirjeldab seda „Arutluste“ esimese raamatu teises peatükis pea sõnasõnaliselt nagu Polybios oma „Maailma ajaloo“ 6. raamatus: et on kolm head riigikorda koos kolme kõrvalekaldega, need vahelduvad kindla tsükli järgi, parim riigikord on kolme hea kombinatsioon ning et kui Spartas leiutas selle Lykurgos, siis Roomas kujunes see loomulikult – konsulid esindasid kuningavõimu, senat aristokraatiat ning tribuunid rahvavõimu⁶⁸. Ehkki ka temal esineb selle korralduse õigustamisel „puhvrite ja pidurite“ süsteemi argument⁶⁹, siis erinevalt Polybiosest ja ka Aristotelesest paneb ta suurema rõhu just riigi eri osade, eriti senati ja rahva vastuoludele, millest olevat „päritanud kõik seadused, mis soosisid vabadust“⁷⁰. Vabariigi loomisel tundubki tema jaoks olevat põhiline küsimus, kelle kätte vabaduse kaitse jätta – kas ülikutele nagu Spartas ja Veneetsias, mille tulemuseks

⁶⁴ Esindusdemokraatiaks võib aga olla vara seda nimetada, kuna ta ei käsitle valitud valitsejaid konkreetselt rahva esindajatena. Aristoteles oleks aga seda „demokraatlikku“ elementi näinud pigem oligarhilisena, kuna temaaegses praktikas oli demokraatia tunnuseks valimine loosi kaudu.

⁶⁵ Vt Blythe (1992) peatükke 11-15. Neid autoreid on liiga palju, et neid siin loetleda või nende lähenemistele detailsemat ülevaadet pakkuda.

⁶⁶ Blythe (1992), 285, 287, 294.

⁶⁷ Samas, 265.

⁶⁸ Machiavelli. *Discourses on the First Decade of Titus Livius* (London: Trench & Co, 1883), 25-30.

⁶⁹ Samas, 128-129.

⁷⁰ Samas, 33-35.

on ennast säilitav väikeriik, või rahvale, mille parimaks näiteks oli ekspansiivne Rooma⁷¹. Just viimast pidas ta eelistatavaks⁷².

Ülejäänud teose jooksul vastandab ta omavahel vabariike ning vürstiriike ehk siis ilmselt kas aristokraatia, demokraatia või emma-kumma poole kalduvaid segavalitsusi ning ühe piiramatu võimuga valitsejaga riike⁷³. Tema hinnangul on avalik vabadus kaitstud ainult võrdsusel põhinevates vabariikides, kus kodanikud hoitakse vaestena, võimud tasakaalustavad teineteist, on olemas süüdistusõigus riigi vabaduse ohustajate vastu, lähtutakse seadustest, piiramatu võimuga ametite loomisel piiratakse neid ajaliselt, religioon soosib kodanikuvoorusi ning seadused ja riiklikud institutsioonid on vabad korruptsioonist ning käivad ajaga kaasas⁷⁴. Avalikku vabadust defineerib ta ainult põgusalt ning näeb seda kui kaitstust domineerituse eest⁷⁵. Ehkki see definitsioon ise on aga pigem „negatiivne“, siis selle kaitse nõuab n-ö positiivset vabadust ehk rahva aktiivset osalust poliitikas⁷⁶.

Kui Aquino Thomas tähistab Aristotelese mõtete taassündi keskajal ning Machiavelli mingil määral Polybiose ja muude Rooma autorite kõrval ka Cicero poliitiliste mõtete taaselustamist, siis Platoni poliitilised ideed taasavastati keskaja lõpus ja uusaja alguses **Thomas More'i** „Utoopia“ kaudu, mille sihiks oli sõnastada „vabariigi parim korraldus“. „Utoopia“ on justkui kristlike elementidega kombinatsioon Platoni „Politeia“ ja „Seadustest“: ühiskondliku ja eraelulise korralduse eri tahkude detailse kirjelduse poolest läheneb see rohkem „Seadustele“, samas kui mitmed „Politeia“ põhimõtted, mis puudutasid ainult valitsejate ja „valvurite“ klasse ning millest „Seadustes“ oldi kas loobunud või neid märkimisväärselt lahjendatud⁷⁷, on siin täielikult omaks võetud ning laiendatud tervele ühiskonnale⁷⁸. Poliitilised institutsioonid jätkavad aga rohkem „Seaduste“ kui „Politeia“ loogikat: see on segavalitsus, kus eristuvad mitu astet kas rahva või madalama astme poolt

⁷¹ Samas, 36-39.

⁷² See on ilmselt mõistetav ka tema ajaloolises kontekstis. Nii see kui ka Machiavelli teine kuulsam teos „Valitsejast“ tundub olevat kirjutatud lootusega, et see innustab Firenzet (olgu see siis valitsetud de Medicite pere juhtimisel või vabariikliku korralduse alusel) muutuma uueks Roomaks, mis ühendab enda alla ülejäänud Itaalia linnriigid ning saab võitu teistest piirkonda tungivatest suurjõududest (Paavstiriik, Prantsusmaa jne). Selle jaoks oli aga vaja ekspansiivset riiki.

⁷³ „Ilmselt“, kuna ta määratle teksti jooksul selgelt, mida ta nende kahe all silmas peab, ning lähtudes ilmselt enda ajastu Itaalia linnriikide erinevatest võimalikest korraldustest.

⁷⁴ Samas, 25-30, 40-45, 85-89, 113, 124-126, 128-129, 179-180, 190-195, 403.

⁷⁵ Samas, 36-37.

⁷⁶ Samas, 33-39.

⁷⁷ Laks (2008), 269-270.

⁷⁸ Nt kodude avalikkus, eraomandi puudumine, kommunaalne eluviis, luksuse, sh eriti kulla ja hõbeda keeld, laste ümberjagamine perede vahel jne. Thomas More. *Utopia*. Eds. George M. Logan & Robert M. Adams (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 16, 18, 20, 38, 46, 54, 60-61.

valitud magistraate, senat ning kuningas, kes valitsevad muutumatute seaduste alusel⁷⁹. Seega esineb tema mudelis nii segavalitsuse, õigusriikluse kui ka mingil määral võimude jaotatuse ning rahva osaluse elemente, ehkki viimast kahte käsitleb More põgusalt ning pigem instrumentaalselt kui põhimõttelistena.

Võttes kokku esimesed umbes 1500 aastat lääne vabariiklust, võib öelda, et see oli kantud sarnastest põhimõtetest: parim riigikord on just vabariik, st riik, mis põhineb segavalitsusel monarhiast, aristokraatiast ja demokraatiast (või vähemalt neist kahe kombinatsioonil), õigusriigil, võimude jaotusel koos puhvrite ja piduritega ning rahva osavõtul poliitikas⁸⁰. Need põhimõtted sõnastati algselt antiigis ning kanti Platoni, Aristotelese, Polybiose ja Cicero tekstide taasavastamisega keskajal mugandatuna, ent fundamentaalsete muudatusteta tollasesse ajaloolisesse konteksti ümber. Järgmise 200-300 aasta jooksul nihkus vabariiklike arutelude fookus märgatavalt, integreerides endasse uusi mõisteid ja eristusi, millele antiigis ja keskajal veel erilist tähelepanu ei pööratud.

I.2. Uusajast 18. sajandi revolutsioonideni

Uusajal jätkus vabariiklus mitmes tahus samal moel nagu varemgi – endiselt kasutati riigikordade liigitamisel Platoni ja Aristotelese kuuikjaotust ning jätkati arutelusid neist parima leidmise üle, olgu puhtal või segatud kujul. Samas tutvustati selle aja jooksul ka mitmeid uusi mõisteid ja kategooriaid, mis nihutasid nende arutelude fookuse mujale. Esimene suurem innovatsioon pärineb **Jean Bodini** teosest „Kuus raamatut riigist“, milles ta eristab selgelt kontseptuaalsel tasandil valitsust (või valitsemist) ja suveräänsust⁸¹. Suverääni ainuõigused (*marques*) on Bodini järgi järgmised⁸²: seaduste väljaandmine ja muutmine⁸³ ilma kellegi teise nõusolekuta (see sisaldab endas ka kõiki teisi ainuõigusi ning mis „rangelt öeldes on ainus suveräänsuse ainuõigus“); sõja väljakuulutamine ja rahu sõlmimine; kõrgeimate magistraatide ametisemääramine; viimase instantsi apellatsioonide kuulamine (sisaldades endas ka tsiviilpetitsiooni); maksude kehtestamine ja oma alamate

⁷⁹ Samas, 47-48.

⁸⁰ Tõsi, võimude jaotus ei tähendanud veel võimude lahusust, kuna veel ei olnud selgelt eristatud teineteisest seadusandlikku, täidesaatvat ja kohtuvõimu, ning rahva osavõtt poliitikas võis nende mõtlejate järgi olla nii laiem (nt seaduste lõpliku kinnitajana ja teatud otsuste langetajana) kui ka kitsam (ainult valitsejate või nende kindla osa valijana).

⁸¹ Richard Tuck. *The Sleeping Sovereign. The Invention of Modern Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 9, 249.

⁸² Jean Bodin, *On Sovereignty. Four Chapters from The Six Books of the Commonwealth*, toimetanud Julian H. Franklin (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 58-59, 86-87.

⁸³ Ta eristas siin ka rangelt seadusi nt ediktidest eristusega, et esimesed on suverääni üldine käsk kõigile alamatele, samas kui viimased on magistraatide partikulaarsed aktid (samas, 51-52).

nendest vabastamine⁸⁴; armuandmine seoses seadusrikkumistega või vabastamine seaduse täitmisest; valuuta nime, väärtuse ja mõõdu määramine; vandeandmise nõudmine oma alamatelt ja lääniisandatelt; riigikeele määramine ning majesteedi tiitel.

Tema sõnul on suverääni võim absoluutne, jagamatu ja piiramatu nii funktsioonilt kui ka ajaliselt kestuselt ning sellest kõrgemal seisavad ainult Jumal ja loomuseadused (sh eraomandi kaitse, kohustus kinni pidada sõlmitud lepingutest jne)⁸⁵. Kui võimukandja on nomineeritud, delegeeritud, määratud või allutatud tsiviilseadustele, siis ei ole ta suverään – suverään paneb seadustega alluma enda alama, aga mitte iseennast⁸⁶. Suveräänsus ei saa olla ka jagatud, mistõttu on võimalik ainult kolm riigikorda: monarhia, aristokraatia ja demokraatia⁸⁷, millest parim on monarhia⁸⁸. Kuna suveräänsus on jagamatu, ei saa olla ka kolme riigikorra segavormi, vähemalt mitte ilma suuri probleeme tekitamata⁸⁹. Kus kolme riigikorda aga kombineeritakse, koonduvat suverääni ainuõigused rahvakoosolekule ja tulemuseks olevat alati demokraatia – mida olevat olnud nii Ateena, Sparta, Rooma kui ka nt Platoni ideaalriigid⁹⁰. Üleüldiselt on tema eristus suveräänsuse ja valitsemise vahel oluline element, mis jääb poliitilistesse aruteludesse kas jaataval või eitaval kujul alles järgmiseks kolmeks sajandiks ning muutub oluliseks ka vabariiklike mõtlejate argumentides⁹¹.

Suveräänsusküsimuse mõju on tunda eriti seoses teise uusaegse pöördega, suhtumisega türannidesse. Kui varasemad autorid olid pidanud reeglina türannide kukutamist ja tapmist vastuvõetamatuks⁹², siis 16. sajandil tõusid esile paljud õigustused türannitsiidile. Üks tähelepanuväärseimatest neist oli anonüümse hugenoti autori (pseudonüümiga **Stephanus**

⁸⁴ See punkt on aga Bodini puhul vastuoluline, kuna oma varasemates töödes ei lugenud ta maksustamisõigust suverääni ainuõiguste sekka (samas: 135) ning ka siin teoses väidab ta ühes kohas järgmist: „Maailmas pole ühtegi [suveräänsel] valitsejat, kel oleks võim kehtestada oma soovil rahvale makse“ (samas: 21).

⁸⁵ Samas, 1-4, 10, 15, 39-40, 48-49.

⁸⁶ Samas 7, 19, 27.

⁸⁷ Samas, 89, kusjuures piir aristokraatia ja demokraatia vahel sõltub sellest, kas rahva enamus või vähemus on suverään ehk piir jookseb umbes poole elanikkonna juures (samas, 90).

⁸⁸ Samas, xlv.

⁸⁹ Samas, 91.

⁹⁰ Samas, 90-92, 102-103, 105.

⁹¹ (Tuck (2016), 9-10, 36-41). Tucki sõnul oli Bodini teoorias kindlasti mõjutusi ka varasematelt skolastilistelt mõtlejatelt, kontsiliaristidelt, 12. sajandi Azo ja Lothairi debatt *merum imperiumi* mõiste üle jne (samas, 50-56). Põhiline erinevus Bodini ja nende vahel olevat seisnenud aga selles, et tema jaoks võis suverään olla nii rahvas, ülikud kui ka kuningas, mitte ainult rahvas, ning et suveräänil pidi olema päris võimekus valida magistraate ja kehtestada seadusi (samas, 49-50).

⁹² Sh ka Bodin ise, kes defineeris türanni kui inimest, kes teeb endast suverääni vaid oma enda autoriteedi põhjal – st ilma valimisteta, pärlusõigusega või loosita või õiglase sõjata või Jumala kutseta –, ning nägi, et kellelgi pole õigust teda kukutada, ükskõik kui julm ta ka poleks, v.a kui kukutajaks on välismaalane või kui türann pole suverään (Bodin (2010), 110, 113-114).

Junius Brutus) teos „Kaitse türannide eest“⁹³. See järgis ühest küljest nii Bodini eristust suveräänsuse ja valitsemise vahel⁹⁴ kui ka skolastilist arusaama, et rahvas on ainus tõeline suverään, kellelt kuningas saab oma autoriteedi, kelle seadustele ta peab alluma ning kelle hüvangu nimel ta riiki haldama peab⁹⁵. Jumal on küll kuningriigile kuninga määranud, aga see on rahvas, kes „kuningad sisse seab, annab neile kuningriigi ja kiidab valimise heaks oma häälega“⁹⁶.

Ehkki need kaks pöördelist ideed – et suveräänsus ja valitsemine on kaks eraldiseisvat nähtust ning et suveräänsus kuulub rahvale (sh et rahval on õigus türanne kukutada) – muutusid järgmise kahe sajandi jooksul erinevate Euroopat vapustanud kodusõdade kontekstis eriti oluliseks, leidus neile ka hulganisti vastustajaid. Neist üks olulisimaid oli loomudiguse teoreetik **Hugo Grotius**. Oma teose „Sõja ja rahu seadustest“ 3. ja 4. ptk-is⁹⁷ ta sisuliselt eitab mõlemat: oma käsituses ta küll kasutab suveräänsuse mõistet, aga tähistab sellega valitsust⁹⁸, ning nagu Bodingi eitab ta rahva õigust oma valitsejale vastu hakata⁹⁹ ning kui valitseja talitab vastupidiselt Jumala ja loomuseadustele, on radikaalseimaks lubatud sammuks talle mitte alluda¹⁰⁰. Küll aga on ta lähenemine uuenduslik selles tahus, et ta astub sellega esimese sammu riigisuveräänsuse poole, nähes lisaks suveräänsuse kolmele konkreetsele subjektile (üks isik, vähesed või rahvas) selle üldise subjektina riiki¹⁰¹.

Kui üleüldiselt olid 17. sajandi vabariiklikeks eeskujudeks Madalmaad ja Saksa vabariigid¹⁰², siis vabariiklike ideede üheks suurimaks katalüsaatoriks sai Inglise kodusõda. Ehkki poliitilise mõtteloo seisukohast oli tegemist kompleksse kontekstiga, võib eristada

⁹³ Stephanus Junius Brutus. *Vindiciae contra tyrannos*. Toimetanud George Garnett (Cambridge: Cambridge University Press, 2003). Türann on defineeritud siin kahel moel, praktika ja tiitli puudumise (või mõlema) järgi: esimene on selline, kes on saanud võimule legitiimsel moel, ent valitseb ebaõiglaselt; teine aga selline, kes sai võimule ebalegitiimsel moel, ent kes võib valitseda õiglaselt (samas, 140).

⁹⁴ Eristades seejuures valitsemise veel kaht tüüpi riigiametnikke, kellest ühed abistavad kuningat, teised aga teostavad ta järele järelevalvet (samas, 76-77).

⁹⁵ Samas, 68, 71, 96, 99, 130.

⁹⁶ Samas, 68.

⁹⁷ Hugo Grotius. *The Rights of War and Peace*, toimetanud Richard Tuck (Indianapolis: Liberty Fund, 2005), 257-259.

⁹⁸ Tuck (2016), 69.

⁹⁹ V.a siis, kui tegemist pole kas suverääniga või siis, kui tema teod toovad kaasa rahva hävingu või riigi loovutamise (Grotius (2005), 338-356, 372-381). Rahvas pole aga olemuselt suverään (samas, 260-274).

¹⁰⁰ Samas, 337. Samasugune arusaam oli olnud ka Aquino Thomasel (Aquinas (2002), 19, 71-72, 144).

¹⁰¹ „The common Subject of Supreme Power is the State“ (Grotius (2005), 259).

¹⁰² Neis domineerisid enamasti uus-aristotellikud ja ramistlikud käsitlused endast kui segavalitsustest, milles suveräänsus paigutus kas rahvaesinduse või magistraatide kätte (vt Martin van Gelderen. „Aristotelians, Monarhomachs, and Republicans: Sovereignty and *respublica mixta* in Dutch and German Political Thoughtm 1580-1650.“ *Republicanism: Volume 1, Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe: A Shared European Heritage*, eds. Martin van Gelderen & Quentin Skinner (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

selles konfliktis kolme leeri¹⁰³. Üheks pooleks olid absolutistlikud monarhistid, kes toetasid Charles I ning nägid teda kui suveräänset kuningat Jumala armust. Seda perspektiivi esindas näiteks Robert Filmer. Teise leeri moodustasid eri protestantlikest konfessioonidest ja ka poliitiliste lähenemistega vabariiklased, kes nägid suveräänina rahvast ja parlamenti suveräänsuse teostajana. Siia kuulusid John Milton, Algernon Sidney, Marchamont Nedham, James Harrington jne. Kolmas leer toetas küll valitsusvormina monarhiat, kuid eristas seda suveräänsusest ning paigutas suveräänsuse mitte kuningasse, rahvasse ega aristokraatiasse, vaid riiki kui tehisklikku isikusse. Seda suunda esindas Thomas Hobbes.

Mis olid esimese leeri täpsemad põhimõtted ja lähtekohad, ei ole hetkel oluline, kuna vabariiklikku mõttelugu mõjutasid nad peaaegselt vaid ajendades vabariiklikku reaktsiooni. Vabariiklased olid aga uusaja senise kahe pöörde kõige täielikum kehastus: esiteks oli ühe nende tegevuse lähtekohaks eeldus, et valitsejate võim pärineb suveräänselt rahvalt, kes võib nad kuritarvituste korral kukutada. Teisest küljest pidid nad sellega koos ka omaks võtma suveräänsuse ja valitsemise eristuse loogika, kuna ainult niiviisi suutsid nad õigustada seda, kuidas rahvas sai olla suverään samaaegselt sellega, et tegelik valitsemine koondus parlamendi kätte.

John Miltoni teos „The Tenure of Kings and Magistrates“¹⁰⁴ järgib suuresti „Kaitse türannide eest“ loogikat: rahvas on suverään, kuna just selle ühinemisest tekkis riik, valitsemise hõlbustamiseks määras rahvas endale kuninga ja muud magistraadid, piirates nende võimu seadustega ning jättes endale õiguse nad tagasi kutsuda, kukutada ja isegi surma mõista, kui nad talitavad vastupidiselt rahva hüvele¹⁰⁵. Ainus oluline erinevus „Kaitsest“ seisneb türanni definitsioonis – kui „Kaitset“ eristati türanne n-ö praktika ja tiitli puudumise järgi, siis siin defineerib Milton türanni ainult esimese järgi ehk kas ta peab valitsemisel silmas seadust ja üldist hüve või mitte¹⁰⁶. Selline käsitlus pälvis muidugi omajagu kriitikat, eriti kuna kuningakukutajate puhul ei olnud mitte niivõrd tegemist „rahvaga“, kuivõrd väikse vähemusega, keda oli saanud valida vaid tühine osa tervest

¹⁰³ Quentin Skinner. *Liberty before Liberalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 1. ptk-i I osa.

¹⁰⁴ John Milton. *The Tenure of Kings and Magistrates*, toimetanud William Talbot Allison (New York: Henry Hold and Co, 1911).

¹⁰⁵ Samas, 38-40.

¹⁰⁶ Samas, 42. See on ka arusaadav, kuna kuningakukutaja Oliver Cromwell, keda Milton toetas, ei olnud võimule saanud üheselt legaalsel moel.

elanikkonnast¹⁰⁷, ning üldine monarhistide seisukoht oli, et rahvas oli oma võimu kuningale mitte delegeerinud, vaid loovutanud¹⁰⁸.

Sama meelt oli ka **Hobbes**, ehkki oma „Leviathanis“ seadis ta ka kahtluse alla, kas see oli rahvas, mis oli ühinenud riigiks, või mõni jõulisem isik, kes nad ühendas ja tegi endast kuninga¹⁰⁹. Tema seisukoht oli aga märksa universalistlikum kui teiste monarhistide lähenemine, kes nägid monarhiat sisuliselt ainuvõimaliku riigikorraldusena. Selle asemel hindas Hobbes, et suverään on see, kes „kannab“ riigiisikut, olgu ta üks, vähesed või paljud (ehk kas tegemist on monarhia, aristokraatia või demokraatiaga) ning loetleb tema ainuõigustena enamjaolt sama nimekirja nagu Bodingi¹¹⁰. Suverääni võim on tema järgi, nagu Bodini vaatestki, täielik, seaduste piirangutest vabastatud, eraldiseisev valitsemisest ning jagamatu – selle segamine saaks viia ainult riigi lõhenemiseni, nagu see oli juhtunud Inglismaal. Ainult suverään saab muuta riigikorda ning kodanikel puudub õigus tema vastu üles tõusta¹¹¹. Suverääni voli piirab ainult tema tuumeesmärk – tagada rahva „rahu ja ühist kaitset“¹¹².

Hobbesi lähenemise muudab eriliseks see, et ta lõikab ennast lahti aristotellikust eeldusest, et riik on sisuliselt orgaaniliselt tekkinud inimeste ühisus ning selle asemel rõhutab selle tehislikkust ja olemust eraldiseisva isikuna¹¹³, mis on suuresti vaid mõõk suverääni kätes. Ülejäänud monarhistid kippusid nagu vabariiklasedki rõhuma n-ö loomulikule korraldusele, mis peaks valitsema (nende puhul siis isalikule kuningavõimule, mille on paika pannud Jumal)¹¹⁴. See muutis võimalikuks ka tema suurima innovatsiooni – väita, et

¹⁰⁷ Quentin Skinner. *From Humanism to Hobbes* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 145-146, 151-152. Kuna ka paljud vabariiklased lähtusid n-ö uus-Rooma arusaamast vabadusest kui olemisest *sui iuris*, st võimeline tegutsema omaenda õiguse alusel ja mitte domineeriva võimuga isanda tahte järgi, siis ei olnud nemadki valmis laiendama parlamendi valimise ja sinna kandideerimise õigust neile, kel kas polnud oma vara või ei kuulunud iseendale oma ametitõttu (samas, 154-156). Samane vaeseid välistav suhtumine on muidugi tuttav juba Kreeka aristokraatlikest traditsioonidest.

¹⁰⁸ James Tully. *An Approach to Political Theory: Locke in Contexts* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 29.

¹⁰⁹ Thomas Hobbes. *Leviathan*, toimetanud Tom Griffith (Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited, 2014), 135.

¹¹⁰ Samas, 136, 139-141, 145. Samuti, ehkki ta tõi välja ka traditsioonilise eristuse monarhia ja türannia, aristokraatia ja oligarhia ning demokraatia ja anarhia vahel, siis ta juhtis tähelepanu sellele, et need „kõrvalekalded“ õigetest riigikordadest on tegelikult lihtsalt nimetused, mille riigikordadele omistavad nende vastased (samas, 145-146).

¹¹¹ Samas, 135-139.

¹¹² Samas, 135.

¹¹³ Samas, 7, 134.

¹¹⁴ Skinner (2012), 1. ptk-i I osa. Tully (1993), 18, 29-30.

suveräänsuse subjekt on riik, mitte kuningas või kogu vähestest või kõigist¹¹⁵. Ehk sarnaselt Grotiusel panustas temagi riigisuveräänsuse idee tekkesse.

Vähemalt esialgu said monarhistid lüüa, Charles I hukati ning tekkis võimalus kujundada nüüdisaegne vabariik. **James Harrington** esitas oma „Commonwealth of Oceana“ selle kohta oma visiooni, milles oli nii poliitökonoomiline element¹¹⁶ kui ka kindel institutsionaalne korraldus: loomulikust aristokraatiast (targematest ja vooruslikumatest) koosnev senat, mis algatab seadusi ja arutab nende üle, rahvas, kes nad valib ja otsustab kas nende algatuste poolt või vastu, ning magistraadid, kes need seadused ellu viivad¹¹⁷. Selline korraldus oleval oluline selleks, et tasakaalustada eraisikute, valitsejate ning terviku huve¹¹⁸. Sellega ta nii taaselustab (aristokraatia ja demokraatia) segavalitsuse idee kui ka jõuab lähedale seadusandliku ja täidesaatva võimu eristamisele ja võimude lahususe põhimõttele¹¹⁹. Lisaks on ta lähenemine õigusriiklik – vabariigis valitsevad seadused, mitte inimene¹²⁰.

Vaatamata nendele uuendustele oli vabariiklik projekt Inglismaal vähemalt selleks korraks hukule määratud. Oliver Cromwell konsolideeris oma võimu, ent juurutamata uut kuninglikku dünastiat jäi temast pärast ta surma 1658. aastal maha võimuvaakum, mille täitis peagi Charles II restauratsioon ning mille järel paljud vabariiklased kas vangistati, hukati või pidid minema pagulusse. Ehkki 1660. aastal kuulutati enamikule vabariiklastest välja amnestia, siis tõeliselt taaselustus see mõttelooline traditsioon alles nn kuulsusrikka revolutsiooniga 1688. aastal. Selle uue tõusu tähistajaks võib pidada **John Locke**’i „Teist traktaati valitsemisest“ (1689), mis oli kirjutatud Locke’i enda sõnul õigustamaks toimunud revolutsiooni ning mis sai n-ö radikaalsete viigide tüvitekstiks kogu järgmiseks sajandiks¹²¹.

¹¹⁵ Skinner (2012), 1. ptk-i I osa.

¹¹⁶ Vabariigi eeldus olevat (sarnaselt Machiavelliga), et „vabaduse kaitse“ on rahva käes, sh et kodanikud oleksid selle relvakandjad ning see omakorda eeldavat maa suhteliselt võrdset jagunemist elanikkonna seas (James Harrington. *The Commonwealth of Oceana and A System of Politics*, toimetanud John G.A. Pocock (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 11-17).

¹¹⁷ Samas, 23-25. Nii senat kui ka magistraadid on rahva poolt valitud, kuna rahvas tunneb nendeks rollideks sobivad inimesed ära.

¹¹⁸ Samas, 21.

¹¹⁹ Samas ei eristanud ta selgelt teineteisest suveräänsust ja valitsust, nagu olid teinud Bodin ja Hobbes, vaid kasutas neid sünonüümsetena.

¹²⁰ Samas, 20. Suurem osa tekstist valmis ilmselt aga juba kümmekond aastat varem.

¹²¹ Iain Hampsher-Monk. „Editor’s Introduction.“ *Revolutionary Writings*, Edmund Burke (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), xi-xxx, xx. Siin väärib aga mainimist, et Locke’i veel restauratsiooni ajal kirjutatud teos „Kaks traktaati“ oli aga tugevalt absolutistlik tekst, milles ta esitas enamjaolt risti vastupidiseid seisukohti oma „Teise traktaadiga“ võrreldes (Tully (1993), 18). Suurem osa „Teisest traktaadist“ oli aga kirjutatud juba kümmekond aastat enne kuulsusrikast revolutsiooni (Alar Kilp. „John Locke valitsemisest.“ *Teine traktaat valitsemisest*, John Locke (Tartu: Kultuurileht SA ajakiri Akadeemia, 2007), 146-168, 146).

Locke alustab loomuseisundi kirjeldamisest, määratledes seda kui täielikku vabaduse seisundit ning nähes sõjaseisundit (erinevalt Hobbesist) kui vaid ühte loomuseisundi erijuhtu¹²². Samuti eitab ta, et loomuseisundist väljumiseks loodud riik on mõeldud vaid sõjaseisundi lõpetamiseks ja rahu tegemiseks, vaid ka kaitsmaks kindlamalt inimese omandit – tema elu, vabadust ja vara –, milleks on vaja seadusi, nende järgimist jälgivaid kohtunikke, ning magistraate, kes seaduse sätted ja kohtunike otsused ellu viiksid¹²³.

Ta eristab siinjuures seadusandlikku, täidesaatvat ja föderatiivset võimu, millest esimene tähendab „poliitilist võimu teha seadusi“, teine sisaldab ka kohtuvõimu ja tähendab seaduste elluviimist ning föderatiivne puudutab rahvusvahelisi suhteid (sõda ja rahu, liidulepingud jne) ning rõhutab vajadust hoida vähemalt seadusandlikku ja täidesaatvat võimu lahus, sest „kui neilsamadel isikutel, kel on võim teha seadusi, oleks ka võim neid ellu viia, siis võib /.../ osutada liiga suureks kiusatuseks vabastada end kuuletumast iseenda tehtud seadustele ja kohandada seadust vastavalt oma erakasule“¹²⁴. Nii väljendub tema lähenemises nii võimude eristatus kui nende lahutatuse vajalikkuse põhimõte.

Locke ei kasuta kordagi terminit „suveräänsus“, küll aga eristab ta kõrgeimat võimu ülejäänud valitsemisest ning määratleb sellena (seejuures poliitilise võimuna)¹²⁵ just seadusandlikku võimu ning seab kõik teised võimud selle alluvusse, kuna just seaduste kaudu saab rahva tahe ja hüvang (mida riiklik võim esindama peab) selge kuju. Kõrgeima võimu asukohast – kas enamuses, mõnedes või ühes – sõltub ka riigi valitsusvorm ehk kas tegemist on demokraatia, oligarhia või monarhiaga, mis võivad kombineeruda aga ka segavalitsusteks¹²⁶. Sellest kõrgeimast võimust on kõrgem vaid rahva ülim võim muuta või laiali saata nii seadusandlikku kui ka täidesaatvat võimu. James Tully sõnul tähendab see selget eitust, et rahvas on oma võimu võõrandanud (ja jätnud niiviisi valitsejad väljapoole seadusi), vaid ainult delegeerinud ehk andnud selle neile kindla eesmärgi saavutamiseks kindlatel tingimustel (tagada omanduse kaitse ja avalik hüve)¹²⁷. Kui seda ei täideta või neid

¹²² John Locke. *Teine traktaat valitsemisest*. Tõlkinud Alar Kilp (Tartu: Kultuurileht SA ajakiri Akadeemia, 2007), 11-20.

¹²³ Samas, 79-82.

¹²⁴ Samas, 90.

¹²⁵ Samas, 104-105

¹²⁶ Samas, 82. Missugune oli tema konkreetsem valitsusvormi eelistus, ei ole täiesti selge, ent võib eeldada, et selleks oli Inglise konteksti järgi vähemalt oligarhia ja monarhia segavalitsus ehk kus valitseb „king in parliament“ ning milles rahvas saab vajaduselt nii parlamendi kui ka kuninga kukutada (Tully (1993), 38 -39).

¹²⁷ Tully (1993), 30.

tingimusi rikutakse, on rahval õigus asendada mõlema võimu kandjad nendega, kes neid järgivad¹²⁸.

Ehkki Locke ei kasuta terminit „vabariik“¹²⁹, väljenduvad „Teises traktaadis“ enamasti vabariiklikud ideaalid: 1) mitte ainult võimude eristatus ja jaotatus, vaid ka seadusandliku ja täidesaatva võimu lahusus; 2) mitte ainult rõhk rahva poliitikas osalemise vajadusele, vaid rahva defineerimine omamoodi suveräänina, kellel on õigus valida seadusandlik võim ja see kukutada, kui see ei talita kooskõlas rahva omanduse kaitse põhimõttega; 3) mitte ainult seaduste ülimuslikkuse ja õigusriikluse põhimõte, vaid ka nõue, et valitseja ise seadustele alluks. Neil ideedel oli tugev mõju järgmise sajandi poliitilisele ja ka konkreetsemalt vabariiklikule mõtteloole ning lisaks on ta üks esimesi uusaegseid mõtlejaid, kelle kujutletav poliitiline süsteem võttis tänapäeval esindusdemokraatia tuntud riigikorralduse piirjooned.

18. sajandi kaht murrangulist sündmust – Ameerika ja Prantsuse revolutsioone – mõjutasid vabariikluse seisukohalt enim vastavalt **Montesquieu** (täisnimega Brède'i ja Montesquieu **parun Charles-Louis de Secondat**) teosega „Seaduste vaimust“ ja **Jean-Jacques Rousseau** raamatuga „Ühiskondlikust lepingust ehk riigiõiguse põhiprintsiibid“. Alustame esimesest.

Sarnaselt Platoni „Riigimehe“ tüpoloogiale (ja erinevalt Aristotelese omast) liigitab Montesquieu riigikordi vastavalt sellele, kui paljud valitsevad (kas üks, vähesed või paljud) ning kas lähtuvalt seadustest või valitseja meelevallast. Ta erineb aga mõlemast sellega, et klasterdab nii paljude kui ka vähesete valitsused kokku kas vabadeks või mittevabadeks „vabariikideks“ (olgu siis demokraatlikeks või aristokraatlikeks) ning annab riigikorrale, mida seni oli tähistatud nimetusega „türannia“, uue nimetuse „despootia“ (vt tabel 2)¹³⁰. Igäühel neist on oma põhimõte: demokraatlikul vabariigil voorus, aristokraatlikul lisaks

¹²⁸ Locke (2007), 125-130.

¹²⁹ Ta küll kasutab sõna *commonwealth*, mis inglise keeles võib teatud kontekstides üldiselt toimida vabariigi sünonüümina, aga „Teises traktaadis“ toimib see vastena „riigile“ või *civitasele* (samas, 82).

¹³⁰ Charles de Secondat Baron de Montesquieu. *The Spirit of the Laws*, toimetanud Anne M. Cohler, Basia Carolyn Miller ja Harold Samuel Stone (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 10. On võimalik, et ta soovis siin selgemalt eristada juba Aristotelese „Poliitikast“ leitava, keskajal Aquinase poolt taasavastatud ning ka nt Locke'i „Teises traktaadis“ esitatud eristust poliitilise ja despootliku võimu vahel (Locke (2007), 104-106).

sellele ka mõõdukus, monarhial ainult (vale)au ning despootial (samamoodi nagu Aristoteles omistas türanniale)¹³¹ hirm¹³².

Tabel 2. Montesquieu riigikordade tüpoloogia

Valitsejate arv	Mille alusel valitsetakse	
	Seaduste	Valitseja meelevald
Üks	Monarhia	Despootia
Vähesed	Aristokraatlik vabariik	
Paljud	Demokraatlik vabariik	

Määrav komponent seadustest lähtuvate riigikordade juures oli Montesquieu jaoks see, et ainult neis oli kodanikel võimalik olla poliitiliselt vaba ehk talitada seaduste piires ilma väliste sekkumiste või takistusteta¹³³. Sellel oli aga üks kindel eeltingimus – võim pidi kontrollima võimu ning vähemalt kaks kolmest võimust – esimest korda määratletuna kui seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim – peavad olema teineteisest lahutatud¹³⁴. Sellega seoses on ainult kaks riigikorda, mis võivad olla vabad ja seaduspärased: esiteks monarhiad, kus kohtuvõim on antud alamatele ning kuningavõimu mahendavad vaheinstitutsioonid (nt piisavalt tugev ülikond) nagu Prantsusmaal, ning teiseks vabad vabariigid, kus kolm võimu on teineteisest lahutatud nt kuninga, rahva ning pärluspõhiste ülikute ja rahva esindajate vahel nagu Inglismaal – esimesel on täidesaatev, teisel kohtuvõim ja õigus valida seadusandlikku ning viimastel seadusandlik võim¹³⁵. Enamik muistsetest vabariikidest ja näiteks ka Veneetsias polevat aga vabad vabariigid just seetõttu, et neis sellist võimude lahusust kehtestatud polnud ning valitsejad said neid painutada vastavalt enda meelevaldale¹³⁶.

¹³¹ Aristoteles (2015), 172-173.

¹³² Montesquieu (2002), 21-30. Voorus tähistas siin peamiselt valmisolekut järgida iseenda kehtestatud seadusi ja seada riigi huvid enda omadest kõrgemale, mõõdukus valmisolekut tunnistada teisi ülikuid endaga võrdsetena, au midagi, mida ta defineeris „iga isiku ja tingimuse eelhoiakuna“, ning mis käis koos ambitsioonikusega, pannes inimesed toimima üldise hüve nimel koos arvamusega, et nad edendavad omaenda omi. Vooruse säilitamine nõudis Montesquieu meelest ka makjavallilikkude ohverdust – rahva pidi hoidma vaesena (sammas, 43-48).

¹³³ Samas, 155-159.

¹³⁴ Samas, 156-157.

¹³⁵ Samas, 158-161. Ta paneb ka tugeva rõhu sellele, et täidesaatev võim omaks seadusandluse üle vetoõigust ning kontrollima, et seadusandlik võim ei haaraks endale teisi võime, samas kui seadusandlik võim ei tohiks mitte kontrollida täidesaatvat võimu ennast, vaid seda, kuidas seadusi on ellu viidud ning samuti kontrollima riiklike kulutusi (sammas, 160-164).

¹³⁶ Samas, 159-160.

Ehkki Montesquieu esitab mõnes kohas riigikordade kohta samasuguseid relativistlikke väiteid nagu Aristoteleski – et konkreetsele riigile kõige paremini sobiv riigikorraldus sõltub tolle ühiskonna iseärasustest¹³⁷ – on esile toodud, et „Seaduste vaimu“ üldsuunitlus oli siiski pigem monarhistlik kui vabariiklik¹³⁸. Kodanike voorus olevat Montesquieu jaoks liiga ebakindel põhimõte, millele riigikorda rajada, ning ehkki Inglismaa põhieesmärgiks olevat olnud poliitiline vabadus, olevat sealne ülikkond nõrgenenud sedavõrd palju, et see polnud mitte ainult „vabariik monarhia kattevarjus“, vaid ka ohtlikult lähedal despootiale¹³⁹. Selle asemel toetas ta „parimat mõeldavat“, st „Gooti“ ehk Prantsuse riigikorda, mis olevat tekkinud germaanlaste vallutuskäiguga: „rahva vabadus, ülikute eesõigused ja kuningate võim olid sedavõrd kooskõlas, et niivõrd mõõdukat valitsust ei ole seni teist tekkinud“¹⁴⁰. Sellegipoolest tähendas ta lähenemine vabariikliku mõtteloo seisukohalt edasiliikumist pelgalt võimude jaotuse põhimõttelt võimude lahususe printsiibini õigusriigi tagamise eeltingimusena. Samas ei eristanud ta kontseptuaalselt valitsemist suveräänsusest¹⁴¹.

Rousseau „Ühiskondlik leping“ põhinebki aga enamjaolt just sellel eristusel, võttes alusmudeliks Rooma vabariigi. Enamgi veel, tema jaoks on riigis suverääniks alati rahvas, kuna rahvas ühines rahvaks lepingu kaudu, millega kodanikud loobusid küll oma „loomulikust vabadusest ja piiramatust õigusest kõigele“, ent ainult tingimusel, et saavutavad teise vabaduse – vabaduse alluda ainult iseenda kehtestatud seadustele¹⁴². See võim ei ole delegeeritav ega jagatav (ehk seda ei saa teostada rahvaesindajad), ent peaks lähtuma üldisest tahtest, olema üldine, mitte partikulaarne, ja kehtima kõigile. Ehk rahva suveräänsus seisneb ainuõiguses kas vastu võtta või tagasi lükata seadusalgatusi ning vabariik on riik, kus valitsevadki just rahva poolt vastu võetud seadused¹⁴³.

Missugune on riigi valitsusvorm – kas demokraatia, aristokraatia¹⁴⁴, monarhia või nende segavalitsus – ehk kelle käes on täidesaatev võim, on Rousseau hinnangul riigikorralduse

¹³⁷ Samas, 9, 22-30, 124-126.

¹³⁸ Sylvana Tomaselli. „The Spirit of Nations“, *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*, toimetanud Mark Goldie ja Robert Wokler (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 9-39, 17, 35. Annelien De Dijn. „Was Montesquieu a Liberal Republican?“ *The Review of Politics* 76 (2014), 21–41, 24, 28.

¹³⁹ Montesquieu (2002), 69-70, 166-167. De Dijn (2014), 29.

¹⁴⁰ Montesquieu (2002), 167-168.

¹⁴¹ Tuck (2016), 124.

¹⁴² Jean-Jacques Rousseau. *Ühiskondlikust lepingust* (Tallinn: Varrak, 1998), I rmt ptk vi, viii. See on väga samane ka Montesquieu määratlusele.

¹⁴³ Samas, II rmt ptk vi. Seda pidas ta ka silmas, kui ütles, et „kodanikke tuleb sundida olema vabad“, st kehtestama iseendale seadusi ja neile alluma (samas, II rmt ptk vii).

¹⁴⁴ See eristus põhines küsimusel, kui suur osakaal elanikkonnast osaleb valitsemisest ning piir demokraatia ja aristokraatia vahel jooksis 50% juures (samas, III rmt ptk iii).

puhul teisejärguline ning põhimõtteliselt võib ka monarhia olla vabariik, kui selle seadused pärinevad rahvalt¹⁴⁵. Valitsusvormi valik on praktiline küsimus, mis seostub rahva meelelaadi ja riigi suurusega, kuna suuremad riigid nõuavad tugevamat valitsust ja väiksemad nõrgemat ning mida suurem on valitsus, seda nõrgem see on¹⁴⁶. Samas ei tohi valitsus muutuda suveräänist võimsamaks ja ohustada riigi püsimist¹⁴⁷. Üleüldiselt kirjeldab Rousseau kõige soosivamalt valitavat aristokraatiat, kuna see võimaldab võimule pääseda parimatel, samas kui demokraatia on erakordselt nõudlik kodanike võrdsuse ja vooruslikkuse osas ja seega „jumalatele, mitte inimestele“¹⁴⁸. Monarhia „seesmine ja vältimatu defekt“ on aga, et avalikud positsioonid täidetakse „keskpäraste lipitsejate ja tuulenuusutajatega“, see ei ole üleüldiselt järjekindel ning nõuab hulganisti vaheastmeid kuninga ja rahva vahel, et säilitada riigi sidusust¹⁴⁹. Tagamaks, et riigikord ja valitsejad püsiksid kooskõlas rahva suveräänse üldise tahtega, peavad seaduse alusel regulaarselt toimuma rahvakoosolekud, mis algavad alati „kahe küsimusega, mille üle peab hääletama eraldi: Kas praegust valitsusvormi peaks säilitama? Kas valitsus peaks jääma nende kätte, kellel see hetkel on?“¹⁵⁰.

Rousseau vabariigi mudel jätab aga õhku rippuma kaks küsimust: mis ikkagi on seadused ning kust need alguse saavad? Alustades viimasest, väljendab ta selgelt, et rahva kui suverääni roll on ainult vaikides, ilma aruteluta ning vaid oma sisekaemuse alusel hääletada neile esitatud seaduseelnõude poolt või vastu¹⁵¹. Pole aga selge, kes seadusi algataks ja nende üle arutleks. Ta annab küll ülevaate „seadusandjast“, aga kirjeldab teda omamoodi prohvetina, kes väljastpoolt nii „suveräänset rahvast kui ka täidesaatvat võimu“ kasutab jumalikule autoriteedile pöörduvat argumentatsiooni¹⁵².

Samas tundub Rousseau siin silmas pidavat mitte üldiseid seadusi, vaid riigi põhiseadust, viidates seadusandjale kui „masinavärgi leiutajale“ ning tema tegevusele kui vabariigi loomisele¹⁵³. Sarnase tõlgenduse Rousseau mõttele annab ka Richard Tuck: Rousseau olevatki seaduste all silmas pidanud riigi alusakte ning meie tänapäevases mõttes

¹⁴⁵ Samas, II rmt ptk vi.

¹⁴⁶ Samas, III rmt ptk ii. Seega olevat demokraatlik valitsusvorm sobinud väikeriikidele, aristokraatlik keskmistele ja monarhia suurtele riikidele.

¹⁴⁷ Samas, III rmt ptk-id i-ii, x, xviii.

¹⁴⁸ Samas, III rmt ptk iv-v.

¹⁴⁹ Samas, III rmt ptk vi.

¹⁵⁰ Samas, III rmt ptk-id xii-xiv, xvii-xviii.

¹⁵¹ Samas, II rmt ptk iii.

¹⁵² Samas, II rmt ptk vii.

¹⁵³ Samas.

seadused oleksid tema jaoks liigitunud „partikulaarseteks aktideks“, mis jääb väljapoole suverääni pärusmaad¹⁵⁴. Tema seaduste algamise viis võib olla küll kentsakas, aga tema arusaam, et riigi põhiseadus peaks olema rahva kinnitada, olevat muutnud võimalikuks tänapäevase arusaama demokraatiast kui rahvasuveräänsusest¹⁵⁵. Seda ei tõlgendatud muidugi ainult niiviisi, nagu näeme edaspidi Prantsuse revolutsiooni juures. Samuti annab see hoopis teistsuguse sisu võimude lahususe ideele – see ei kehti mitte nt parlamendi ja valitsuse, vaid suveräänse rahva ja riigi (st kõigi valitsusharude) vahel.

Käesolevat alapeatükki kokku võttes näeme, et uusaegse vabariikluse olulisimaks tulemuseks oli suveräänsuse ja valitsemise eristamine, seonduvad arutelud suveräänsuse asukoha üle (olgu siis kas rahvas, monarhis või riigis endas) ning võimude jaotumise idee areng võimude lahususe põhimõtteks, mis hakkas edaspidi aegamööda asendama ka segavalitsuse põhimõtet. Samas muutus vabariiklikes käsitustes rahva roll valitsemises võrreldes antiigiga tagasihoidlikumaks, piirdudes enamjaolt kas oma esindajate või magistraatide valimisega ja nende tagasikutsumisega (nagu Locke'il ja Montesquieul) või siis lisaks sellele kas seaduste või põhiseaduse kinnitamise õigusega (vastavalt Harringtonil ja Rousseaul). See oli aga piisav, et pakkuda kodanikuühiskonnale mõtteraamistikke selle sajandi järgmise kahe suursündmuse jaoks – Ameerika ja Prantsuse revolutsioonideks.

I.3. 18. sajandi revolutsioonidest John Stuart Millini

Ameerika ja Prantsuse revolutsioonid on ühed olulisimatest sündmustest lääne poliitilises (sh vabariikluse) mõtteloos, mõjutades tugevalt mitte ainult edasiste poliitiliste mõtlejate ideid ja praktikute tegusid, vaid toimides ka mudelitena teiste riikide jaoks nii revolutsioonis kui vabariigi ülesehitamisel. Samas oli esimene neist vähemalt lühemas perspektiivis edukam kui teine: Hannah Arendti sõnul oli mõlema püüdluseks nii vabanemine (*liberation*) kui ka poliitiline vabadus, ent ainult Ameerika revolutsioon suutis saavutada mõlemad¹⁵⁶. Samal ajal mandus Prantsuse revolutsioon vaid paari aastaga türanlikusse terrorisse ning sumbus lõpuks järjekordseks monarhistlikuks korralduseks nii Napoleoni kui ka Bourbonide restauratsiooni all¹⁵⁷.

Missugune oli mõlema revolutsiooni täpsem käik, on siinpuhul vähem oluline kui nende üldine areng. Ameerika revolutsioon algas vastuhakuna Inglise koloniaalvõimule, mis

¹⁵⁴ Tuck (2016), 133-137.

¹⁵⁵ Samas, 142.

¹⁵⁶ Hannah Arendt. *On Revolution*. (London: Faber & Faber, 2016), 21-22, 25, 49.

¹⁵⁷ Samas, 21-22, 25, 49.

päädis kolooniate iseseisvaks kuulutamise ja Ameerika Ühendriikide moodustamisega koos n-ö föderalistliku uue põhiseaduse programmiga, millele läheb ka edasine põhitähelepanu. Prantsusmaal algas see kolmanda seisuse eraldumisega kuninga kokkukutsutud generaalseadustest, iseseisvate esinduskogude moodustamisega ning inimese ja kodanike õiguste deklaratsiooniga. Järgmise kümnendi jooksul jõudis revolutsioon arenda absolutismi reformimisest konstitutsiooniliseks monarhiaks, seejärel esialgu žirondiinlikuks ja lõpuks jakobiinlikuks vabariigiks (millele samuti läheb põhiline tähelepanu). Pärast terrorit, direktooriumit ja kolme konsuli valitsust mandus see aga Napoleoni keisririigiks.

Arendti sõnul ei olnud põhiliseks revolutsioonide kulu määrajaks tol ajal levinud poliitilised ideed, vaid ühiskonna varanduslik kihistumine (mis olevat USA-s olnud tunduvalt tagasihoidlikum kui Prantsusmaal) ning varasemate sõltumatute poliitiliste institutsioonide olemasolu (mida Prantsusmaal peale parlament-kohtute ja mitusada aastat kooskäimata generaalseaduste sisuliselt polnud)¹⁵⁸. Samas olid mõlema riigi põhitegutsedjad teadlikud senisest vabariiklikust mõtteloost, viitasid selgelt konkreetsetele mõtlejatele kui autoriteetidele ning muutsid osad nende põhimõtetest ja ideedest uue riigikorralduse rajamise küsimuste lähtekohaks.

Ameerika revolutsioonis oli põhiliseks eeskujuks Montesquieu, kes oli oma võimude lahususe põhimõttega tüviautoriks nii „asutavatele isadele“¹⁵⁹, föderalistide põhiseaduse programmi pooldajatele (n-ö Publiuse seltskonnale ehk **John Jayle, Alexander Hamiltonile** ja peamiselt **James Madisonile**) kui ka selle vastalistele (anonüümsele „Brutusele“)¹⁶⁰. „Föderalistide esseed“ koosnesid 85 esseest, millest antud juhul olid olulisimad 9. (A. Hamiltoni), 10., 14. ning 47.-51. (J. Madisoni poolt), milles föderalistid kirjeldasid üldisi tulevase USA toimimise põhimõtteid.

¹⁵⁸ Samas, 54, 155-157, 164, 310-311.

¹⁵⁹ Vt nt, kuidas John Adams kirjeldab USA riigikorda: „Võim peab vastanduma võimule, jõud jõule, tugevus tugevusele, huvi huvile, nagu ka mõistus mõistusele, sõna osavus sõnaosavusele ja kire kirele“ (Arendt (2016), 148-150).

¹⁶⁰ John Jay, James Madison ja Alexander Hamilton. *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003). Antiföderalistid olevat olnud föderalistide programmi suhtes kriitilised kolmel põhjusel: 1) see ei sisaldanud endas põhiõiguste nimekirja (mis liideti põhiseadusega tagantjärele), 2) see võttis osariikide esindajakohtade arvestuses arvesse ka mitt evabu inimesi; 3) esinduskogu oli liiga väike, et tagada elanikkonna esinduslikku esindatust (Brutus. „Letter III.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003a), 453-459, 453-457. Lisaks oli neil kriitikat uue põhiseaduse võimude lahususe garantiide suhtes, eriti seoses kolme sellega, et senatile koonduvat osaliselt kõik kolm võimu (Brutus „Letter XVI.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003b), 529-533, 532-533).

9. essees alustab Hamilton sarnaselt Montesquieuga kriitikaga, et muistsed vabariigid olid olnud ebastabiilsed ning alati ohtlikult lähedal mandumisele türanniaks või anarhiaks, ning et seega on vaja anda vabariigile kui sellisele tänapäevasem kuju, mille elementideks ta peab võimu jagamist eri valitsusharude vahel (puhvreid ja pidureid), eraldiseisvate kohtute loomist ning rahva esindamist parlamendis nende delegaatide poolt¹⁶¹. Ta jätkab, refereerides (samuti Montesquieust lähtuvat) antiföderalistide vastuväidet, et vabariiklus sobib ainult väikestele riikidele ning seega on föderalistide põhiseadusprogramm määratud hukule. Hamilton toob Montesquieule viidates vastuseks, et vabariigid on võimelised seda probleemi ületama, ühinedes konföderatsiooniks, kus iga vabariik säilitab osa suveräänsusest – ning et see olevat ka lahendus, mille poole föderalistid püüdleval¹⁶².

10. essees pakub James Madison oma vaatenurga põhiseadusreformi vajalikkusest. Tema sõnul on senine konföderatsiooni korraldus näidanud, kuidas kildkondlikud erahuvid võivad domineerida üldise hüve üle¹⁶³. Kuna aga selle kalduvuse tekke põhjuseks on vabadus ning vabaduse kaotamine ei ole vastuvõetav meede probleemi lahendamiseks, on vaid üks mõeldav lahendus – lasta inimestel lähtuda kildkondlikest erahuvidest, aga mitte lasta ühelgi neist kasvada enamuse arvamuseks. Seeläbi muutuvad kildkonnad võimetuks oma plaane ellu viima¹⁶⁴. Sellega pöörab ta muuhulgas ka senise kriitika sedavõrd laiaulatusliku vabariigi loomise vastu selle tugevuseks¹⁶⁵. Nagu juhib tähelepanu Terence Ball, sarnaneb see ühe versiooniga Aristotelese *politeiast* kui riigikorrast, kus riigijuhtimisel lähtutakse endiselt erahuvidest, ent vaeste ja rikaste erahuvid on piisavalt tasakaalustatud, nii et kumbki ei domineeri teise üle¹⁶⁶.

Edasi määratleb Madison, missugune riigikord uue põhiseaduse all peaks tekkima ning nimetab seda vabariigiks. Kui Montesquieu oli kirjeldanud vabariike kui kas aristokraatiaid või demokraatiaid, siis Madison tõmbab terava joone vabariigi ja demokraatia vahele: demokraatia on riigikord, kus rahvas tuleb kokku ning teostab riigivõimu isiklikult, samas kui vabariigis delegerib rahvas selle ülesande oma esindajatele, ühiskonna

¹⁶¹ Alexander Hamilton. „The Federalist no. 9.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 35-40, 35-36.

¹⁶² Samas, 36-39. Vt ka Montesquieu (2002), 133.

¹⁶³ James Madison. „The Federalist no. 10.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003a), 40-46., 40.

¹⁶⁴ Samas, 41, 43-44.

¹⁶⁵ Samas, 45-46.

¹⁶⁶ Terence Ball. „Introduction.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), xiii-xxxiv, xix.

helgeimatele peadele¹⁶⁷. Seeläbi on võimalik riigil hõlmata tunduvalt suuremat maa-ala (kuna riigi loomulik suurus ei sõltu enam kohtumiskoha kaugusest rahvast, vaid selle esindajatest) ja rahvaarvu (ning mida suurem on riigi rahvaarv, seda suurem on tõenäosus, et esinduskogusse saavad väärivad inimesed)¹⁶⁸. Ka siin on võimalik näha teatud paralleele Aristotelese (ideaalse) *politeiaga* – rahvas (kelle all peeti tol ajal silmas pigem keskklassi) osaleb küll poliitikas (siinpuhul valimiste kaudu), ent jätab üldise riigivalitsemise teatud „loomulikule aristokraatiale“¹⁶⁹.

Madison kirjeldab ka, missugune peab olema sellise vabariigi seesmine korraldus ja lähtub siinkohal jällegi Montesquieust: seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim peavad olema teineteisest lahus, vältimaks langemist türanniasse¹⁷⁰. Antiföderalistid olid selle põhimõttega nõus, ent väitsid, et uus põhiseadus võimude lahusust piisavalt ei taga – eri võimudel on liiga suur võimalus mõjutada teisi võime¹⁷¹. Madison vastab, et ka Montesquieu meelest ei pidanud võimude lahusus olema täielik ning et eri võimude esindajad võisid teineteise võimuprotsessidest osa võtta (nt seadusandlik võim määrates kohtunikke või täidesaatev võim vetostades seadusi)¹⁷². Oluline oli vaid, et ühegi valitsusharu kätte ei koonduks mitu võimu täielikult¹⁷³.

Ta lisab, et kui võimu koondumise oht peitub nt monarhiates ja demokraatiates enim täidesaatvas võimuses, siis vabariikides on see peamiselt seadusandlikus võimuses¹⁷⁴. See sarnaneb Locke'i murele, ehkki teisel põhjusel. Locke kartis, et seadusandlik võim võib endale haarata täidesaatva võimu seaduste muutmise kaudu¹⁷⁵. Madison nägi parlamentaarse türannia riski kahes meetmes: riigieelarvelise survestatmise kaudu ning rahva kogunemises,

¹⁶⁷ Samas, 44. Madison, James. „The Federalist no. 14.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003b), 59-64, 60.

¹⁶⁸ Madison (2003a), 45-46; Madison (2003b), 60.

¹⁶⁹ Antiföderalistlik „Brutus“ vastandus tugevalt just sellele põhimõttele, väljendades muret, et kesksesse esinduskogusse ei saa selle väiksuse tõttu mitte esinduslikku läbilõiget ühiskonnast, vaid ainult varakamad klassid, jättes keskklassi ja selle huvid esindamata – „väheste valitsus, et rõhuda enamust“ (Brutus (2003a), 457-458).

¹⁷⁰ James Madison. „The Federalist no. 47.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003d), 234-240, 234.

¹⁷¹ Samas, 234-235.

¹⁷² Samas, 235-236.

¹⁷³ Samas, 237, 240. Ta loetles ka põhimõtteid, mis oleval vajalikud võimude lahususe tagamiseks: iga valitsusharu peaks võimalikult vähe sõltuma teistest; iga ühel neist peaks olema oma tahe; ühelgi neist ei tohiks olla liiga palju iseseisvat voli (*agency*) teise haru liikmete määramisel, iga valitsusharu juhile tuleb anda vajalikud põhiseaduslikud meetmed ja isiklikud motiivid, et seista vastu teiste harude võimutaotlustele. James Madison. „The Federalist no. 51.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003g), 251-255, 252-254.

¹⁷⁴ James Madison. „The Federalist no. 48.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003d), 240-244, 241-242.

¹⁷⁵ Samas, 90.

et põhiseadust muuta – kui rahvas kogunevat, siis hakkavat valitsema nende kired ja mitte mõistus ning nad andvat võimutäiuse oma esindajatele parlamendis¹⁷⁶. Seepärast vastandub ta ka antiföderalistide ideele regulaarselt põhiseaduse a(s)jakohasuse tagamiseks rahvakogu (*convention*) kokku kutsuda, v.a tõeliselt „suurtel ja erakorralistel puhkudel“¹⁷⁷ See on risti vastupidine nt Rousseau arusaamale¹⁷⁸.

Föderalistide programm oli edukas ning 1789. aastal jõustus selle alusel vastu võetud uus Ameerika Ühendriikide põhiseadus, millele lisati 1791. aastal ka antiföderalistide nõutud põhiõiguste peatükk. Tulemuseks oli pärast Rooma vabariigi langust esimene sedavõrd laialtlevik vabariik mis seejuures kandis uue ajastu vabariikluse põhimõtteid: seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim olid teineteisest selgelt eraldatud ja suuresti iseseisvad ning rahvas (või täpsemalt vabad valged meessoost maa või kinnisvaraga kodanikud) oli poliitikasse kaasatud valimiste kaudu. Võib ka öelda, et seegi riigikord oli justnagu omamoodi segavalitsus monarhiast (presidendist), aristokraatiast (kahekojalisest Kongressist, sh eriti Senatist) ning demokraatiast (läbi rahva osaluse valimistes ja vandekohtus). Samuti tõendab nii üldine põhiseaduse kui ka konkreetsemalt sellesse põhiõiguste peatüki lisamise debatt, et USA vabariik pidi selle loojate visiooni järgi olema ka õigusriik. See oli tollase vabariikliku mõttevoolu suurim praktiline saavutus ning muutus presidentiaalse vabariikluse alusmudeliks.

Samal aastal, kui USA-s jõustus põhiseadus, puhkes revolutsioon *ancien régime*’i vastu Prantsusmaal. Ehkki esialgu järgiti suuresti kolmanda seisuse programmi suruda absoluutne monarhia konstitutsioonilistesse raamidesse¹⁷⁹, siis peagi jäid Richard Tucki järgi järjestikku domineerima kolm vabariiklikku mõttevoolu. Esimeseks olid žirondiinid nagu Guillaume-Joseph **Saige**, Jacques-Pierre **Brissot** ja markii Nicolas de **Condorcet**, kellel võisid olla küll erimeelsused õige meetodi osas, aga kelle seas valitses üksmeel, et põhiseaduse ja kõik selle muudatused peaks kinnitama rahvas kas rahvahääletuse kaudu või siis eraldi läbi vastava asutava kogu või rahvakogu (*convention*), kuhu rahvas saadaks enda

¹⁷⁶ Samas, 242. James Madison. „The Federalist no. 49.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003e), 245-248, 248.

¹⁷⁷ Madison (2003e), 245-246. James Madison. „The Federalist no. 50.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003f), 248-251, 248-249.

¹⁷⁸ Rousseau (1998), rmt 3, ptk xiii.

¹⁷⁹ Jeremy Jennings. „Constitutional Liberalism in France: from Benjamin Constant to Alexis de Tocqueville“, *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, toimetanud Gareth Stedman Jones ja Gregory Claeys (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 349-372, 350. Seda suunda toetasid nt Monarchienid, kes järgisid Montesquieu kirjeldust Inglise riigikorrast: esindussüsteemi, kahekojalist parlamenti, täidesaateva ja seadusandliku võimu lahusust jne.

delegaadid¹⁸⁰. Just nemad olevat Rousseau lähenemise lähimad järgijad ning nende algatuse eeskujul kinnitatigi vahemikus 1793-1815 kõik uued põhiseadused rahvahääletusega¹⁸¹.

Teiseks mõttevooluks olid jakobiinid, kelle hinnangul pidi Rousseau suveräänsuse mõiste alla lugema seadusandlikku võimu mitte ainult riigi põhiseaduse, vaid kõikide seaduste üle, eirates eristust suveräänsuse ja valitsuse vahel¹⁸². Ehkki areng selle poole oli alanud juba varem, kujunes just jakobiinide võimu ajal parlament riigi pea piiramatuks võimukeskmeks ning päädis nende diktatuuri ja terroriga.

Kolmanda suuna esindaja oli **Emmanuel-Joseph Sieyès** ning seda iseloomustasid kolm tahku: esiteks eristus asutava (*pouvoir constituant*, st põhiseadust ja riigikorraldust määrava kogu) ja asutatud võimu (*pouvoir constitué*, seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu institutsioonide) vahel koos nende kahe võimu lahususega; teiseks suveräänsuse ja valitsuse eristuse eitamine ehk nii asutava kui ka asutatud võimu paigutamine riiklikesse institutsioonidesse, mitte aga nt rahvasse; kolmandaks rahva esindajate, aga mitte rahva enese osaluse (nt rahvahääletuste) nägemine ainsa legitiimse viisina täitmaks nii asutava kui ka asutatud võimu institutsioone¹⁸³. Üldise riigikorralduse mõttes pakkus ta lisaks välja mudeli, milles seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim mitte ei tasakaalustanud teineteist, vaid olid oma funktsioonidelt täielikult lahutatud, nt et täidesaatval võimul polevat mingisugust rolli seadusandlusega seoses¹⁸⁴.

Nende kolme suuna lähtekohad olid edaspidi eeskujuks ka teiste Euroopa vabariiklike revolutsioonide ja riigikorralduslike arutelude jaoks. Ehkki intellektuaalselt olid mõjuvõimsamad just jakobiinide ja Sieyès' lähenemised, kujunes Euroopa põhiseaduslik praktika pigem žirondiinide loogika alusel¹⁸⁵. Prantsuse revolutsioon ei ajendanud aga ainult neid kolme suunda, vaid tekitas reaktsioone üle Euroopa, eriti seoses parlamendi kujunemisega sisuliselt piiramatu võimuga institutsiooniks, ning oli aluseks veel vähemalt kolmele lähenemisele.

Esimest neist esindab **Immanuel Kant**, kelle jaoks revolutsioon oli ajendiks edasi arendada Montesquieu, Rousseau jt revolutsioonieelsete mõtlejate poliitilisi ideid. Põhimõtte tasemel näeb ta ainuõige riigikorraldusena vabariike, st õigusriike, mis ainsana

¹⁸⁰ Tuck (2016), 146, 148-151, 153, 156-157.

¹⁸¹ Samas, 160.

¹⁸² Samas, 158-160.

¹⁸³ Tuck (2016), 162-180.

¹⁸⁴ Selinger (2019), 86.

¹⁸⁵ Samas, 180.

suudavad tagada kõigi ühiskonnaliikmete vabaduse ning kodanike võrdsuse ning mis saavad tekkida ainult seadusandliku (suveräänse), täidesaatva ja kohtuvõimu lahususest¹⁸⁶. Samas kohe, kui ta tutvustab lähemalt sellise vabariigi institutsionaalset struktuuri, muutub pilt hägusamaks. Ühest küljest räägib ta järjepidevalt rahva poolt moodustatud esinduskojast, mis peaks selle õigusi kaitsma¹⁸⁷. Teisalt vaid harva viitab ta, nagu oleks selle kogu või rahva käes seadusandlik võim ning mujal tundub ta nii seadusandlikku kui ka täidesaatvat võimu ning rahva esindamise funktsiooni omistavat ühele riigipeale, kelle puhul võib oletada, et too vaid hoiab neid kaht rolli lahus vaid oma peas¹⁸⁸. Samas on tema lähenemine ka huvitav, kuna ta samastab suverääni ühtaegu nii riigipea kui ka seadusandjaga ning tema liigituse alusel võib eeldada, et riigipea võib olla nii üks isik (autokraatia) kui ka isikute kogu (aristokraatia)¹⁸⁹. Demokraatiat ehk riigikorda, kus rahvas oleks ühtaegu seadusandja, valitseja ja seaduse subjekt, ei pidanud ta vabariiklikus plaanis võimalikuks¹⁹⁰. Samuti tohtis ta meelet riigikorda muuta ainult seadusandliku võimu läbi reformide kaudu, mitte rahva revolutsiooni kaudu. Seda võib nimetada **hilisvalgustuslikuks reaktsiooniks**.

Teist tüüpi reaktsiooni esindas **Edmund Burke**. Nagu Kant, eitab temagi rahva õigust senist riigikorda kukutada, vaid peab ainsaks legitiimseks riigikorra muutmise viisiks reforme, mõtestades seejuures ka Inglise kuulsusrikast revolutsiooni kantuna senise riigi- ja õiguskorra säilitamise ja parendamise põhimõtetest¹⁹¹. Erinevalt Kantist ja sarnaselt Montesquieuga paneb ta aga rohkem rõhku segavalitsuse põhimõttele koos võimude lahususe praktilise ettekirjutusega. Ta vastandab „seaduste poolt juhitud ning rahva päritud jõukuse ja väärkusega ning juriidilise kontrolliga tasakaalustatud monarhiat“ „masside despootiaga“ ning kritiseerib muu hulgas Rahvusassamblee võimutäiust, moodustumise aluseid ja ühekojalisust, samuti ulatust, millega kuningas kui täidesaatva võimu esindaja oli Prantsusmaal allutatud Rahvusassambleele, ning seniste sõltumatute institutsioonide

¹⁸⁶ Immanuel Kant. *Political Writings*, toimetanud Hans Siegbert Reiss (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 99-100. Kuna demokraatias definitsiooni kohaselt olevat kõik need võimud aga rahva käes, siis olevat see olemuselt despootia, mitte vabariik (samas, 101).

¹⁸⁷ Samas, 101-102, 139, 144, 146, 163.

¹⁸⁸ Samas, 101-102, 161. Raamatu toimetaja on aga arvamisel, et Kanti meelest just rahva esinduskogul peaks olema seadusandlik võim (samas, 260-261). See muudaks Kanti lähenemise sarnasemaks Locke'i omale, va et Kant ei toetanud mingil moel vastuhakku eiesindajatekojale ega ka valitsusele (samas, 141-142, 144-146).

¹⁸⁹ Samas, 101-102, 138, 161.

¹⁹⁰ Samas, 141-142.

¹⁹¹ Edmund Burke. „Reflections on the Revolution in France.“ *Revolutionary Writings*, toimetanud Iain Hamsher-Monk (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 1-250, 23, 34. Ta tegi seda vastandumaks ka tollaste radikaalsete viigide tõlgendusele tollasest revolutsioonist, mis tugines Locke'i väitele, et rahvas võib riigikorda fundamentaalselt muuta (Hamsher-Monk (2014), xx). Täpsemalt vastandus Burke kolmele radikaalsete viigide väitele: et rahval on õigus oma valitsejad valida; neid karistada, kui nad eksivad selle tahte vastu; ning ise valitsust raamistada (Burke (2014), 17).

(esimesed kaks seisust, kohtuvõimu kandvad parlamendid jne) likvideerimist¹⁹². Tulenevalt ta lausalisest antipaatiast Prantsuse revolutsiooni vastu võib seda nimetada ka **konservatiivseks reaktsiooniks**.

Kolmas reaktsiooniviis pärineb **Benjamin Constantilt**. Tema nägi Prantsuse revolutsiooni samuti hoiatava loona, aga erinevalt Burke'ist ei pidanud ta õppetunniks mitte seda, et riigikorrad peaksid arenema järkjärguliselt olemasoleva põhjal, vaid et suveräänsus või ükskõik milline võim ei saa olla piiramatu – võim peab põhinema üldisel tahtel, mitte jõul¹⁹³. Selleks on vaja tagada poliitilisest võimust sõltumatud üksikisikuõigused, piirata riigi tegevusalad sisekorra ja välisjulgeoleku tagamisega ning tagada eri võimuharude (eriti kohtuvõimu) sõltumatus teineteisest ja vaheinstituutsioonide olemasolu¹⁹⁴. Rahva vabadus ei seisne enam (nagu arvasid antiikmõtled) suveräänsuse või valitsemise¹⁹⁵ teostamises, vaid seaduste kaitstes ning õiguses oma eraelu välise meelevaldse sekkumiseta korraldada, jättes valitsemise oma esindajatele¹⁹⁶. Samas peab ka tänapäeva kodanik just esindajate valimise, petitsioonide, avaliku arvamuse kujundamise ja valitsejate üle järelevalve teostamise kaudu tagama, et tema õigused jääksid ka edaspidi kaitstuks¹⁹⁷. Samuti on osavõtt poliitikast "võimsaim ja efektiivseim [kodanike] enesearendamise vahend", ehkki selles osalema peaksid ainult piisavalt varakad¹⁹⁸. Selline lähenemine oli neist kolmest edaspidises vabariiklikus mõttes olulisim ning seda võib nimetada **liberaalseks reaktsiooniks**.

Kõigi seni läbi käinud mõtlejate juures on tähelepanuväärne see, kuidas nad järjepidevalt ja selgelt distantseerisid ennast ideaalsete riigikordade kirjeldamisel demokraatiast isegi siis, kui nad toetasid näiteks rahvasuveräänsuse ideed. Selle asemel kasutasid nad termineid nagu "vabariik" või "esindussüsteem", mis muutusid teineteisega sisuliselt sünonüümideks ning mis pidid ühest küljest olema justkui demokraatia aseaine uuel ajastul ning teisalt poolvarjatud meede laskmaks esile tõusta „loomulikult aristokraatial“, mitte deemosel endal. Selleks pidas enamik neist vajalikuks piirata

¹⁹² Samas, 128-129, 141-145, 175-211.

¹⁹³ Benjamin Constant. *Principles of Politics Applicable to All Governments*. ([Liberty Fund](#), 1815, külastatud 31.01.2023), 1. rmt 2. ptk, 2 rmt 1. ptk.

¹⁹⁴ Samas, 2. rmt ptk 5-6, rmt-d 7-9, rmt 17. Piiramatu võimu idee esiletõusmises süüdistas ta peaaesjalikult Rousseaud ja Hobbesi (samas, 1. rmt ptk-d 2-8).

¹⁹⁵ Ta kasutab neid termineid sünonüümsetena.

¹⁹⁶ Benjamin Constant. *The Liberty of the Ancients compared with that of the Moderns* (1819), ([Liberty Fund](#), 1819, külastatud 09.10.2022).

¹⁹⁷ Samas.

¹⁹⁸ Samas; Constant (1815), 10. rmt. Küsimus sellest, missugune peaks olema varanduslik tsensus, oli Prantsuse liberaalide seas eriti aktuaalne juulimonarhia ajal ning siin oli lisaks Constantile oluline mõtleja ka tol ajal mõjuvõimas mõtleja ja poliitik François Guizot (Jennings (2011), 360, 362-365).

esinduskogude valimistel osalemise õigust varandusliku tsensusega, kuna tavainimene olevat oma majandusliku kitsikuse tõttu liialt sõltuv, et teda saanuks pidada iseseisvalt mõtlevaks kodanikuks ning iseenda peremeheks (või *sui iuris*, kui kasutada uus-Rooma vabariikluse termineid) või üldiselt liialt hõivatud igapäevase toimetuleku küsimustega, et jõuda poliitilistele küsimustele sisuliselt keskenduda.

William Selinger on lisaks esile toonud selle, et nii Burke kui ka Constant olid teerajajad juba 18. sajandil tekkinud **parlamentarismi traditsioonis**, mis oli olnud kriitiline Montesquieu Inglise riigikorra ja võimude lahususe käsituse suhtes ning püüdnud selle vajakajäämisi ületada¹⁹⁹. Selle põhimõtted olid järgmised: rahva poolt valitud ja seda esindava arutleva parlamendi olemasolu, „ministrite range vastutus parlamendi ees, parlamentaarse opositsiooni esiletõus, piiratud konstitutsioonilise monarhi olemasolu ning ministrite regulaarne osalus parlamendis“²⁰⁰. Selle lähenemise järgi oli esinduspõhise parlamendi kontroll riigieelarve üle sedavõrd suur, et muutis teiste võimude võimalused seda talitseda, nt täidesaatva võimu vetoõiguse kaudu, sisuliselt hambutuks²⁰¹. Ainus viis tasakaalu saavutamiseks olevat kahes meetmes – valitsuse liikmete võimaluses osaleda parlamentaarses debatis (kaitstes valitsuse seisukohti ning tekitades kahesuunalise arvamuste kujundamise võimaluse) ning konstitutsioonilises monarhias kui „sümboolses takistuses võimu anastamisele“²⁰². Prantsuse revolutsiooni konstitutsioonilise monarhia ajajärk olevat jäänud napiks seetõttu, et Montesquieu eeskujul löödi võimud teineteisest liialt lahku, nii et valitsuse liikmetel polnud võimalust parlamentaarses debatis osaleda ja niiviisi kahte võimu harmoniseerida²⁰³.

Burke'i panus parlamentarismi arengusse olevat Selingeri sõnul seisnenud ühistest põhimõtetest lähtuvate ja riigikorda austavate poliitiliste parteide ning ka avaliku arvamuse arvestamise nägemises parlamentaristliku korralduse asendamatute osadena²⁰⁴. Constanti uuendus seisnes idees, et monarh peaks olema poliitiliselt täiesti neutraalne – ta peaks poliitilise süsteemi kohal kõrguma (*règne*), selle eri võimu osapooli tasakaalustama ja lepitama, valitsuse liikmeid nimetama ja tagasi kutsuma ning vajadusel parlamendi laiali

¹⁹⁹ Selinger (2019), 8, 30-34.

²⁰⁰ Samas, 19, 30-32. Seda täiendasid mitteformaalselt ka rahva osalus avaliku arutelu kaudu ning valitsuse patronaaž parlamendiliikmete üle (samas, 29-30, 49-51, 58).

²⁰¹ Samas, 8-9, 22.

²⁰² Samas, 8-9.

²⁰³ Samas, 76-77, 86-88.

²⁰⁴ Samas, 71-72.

saatma, aga mitte ise valitsema²⁰⁵. Ajapikku arenesid neist ideedest välja arusaamad esindusdemokraatiast kui parteidemokraatiast ning parlamentaarse (neutraalse) riigipea idee ka väljaspool konstitutsioonilise monarhia raamistikku.

Kui eelmainitud autorite üldine hoiak rahva valdava enamiku poliitikas osalemise suhtes oli reeglina välistav, siis nihke sellesse tõi **Alexis de Tocqueville** oma teosega “Tähelepanekuid Ameerika demokraatiast”. Ehkki kontseptuaalsel tasemel on ta ähmane, defineerides nt demokraatiat eri kohtades vähemalt kaheksal erineval moel²⁰⁶, kasutas ta seda terminit eeskätt kirjeldamaks USA esinduspõhist süsteemi, mida kannustavad tingimuste võrdsus, rahva armastus vabaduse vastu ning enamuse poolt kujundatud avalik arvamus²⁰⁷. Ta tunnistas, et tingimuste võrdsuse olukorras ning eriti seoses tänapäevase aina individualiseeruva ühiskonnaga on see korraldus kõige altim langemaks despotismi, eriti seadusandliku võimu tõttu, mis on kõige vastuvõtlikum enamuse meelevallale²⁰⁸.

USA-s hoidvat seda ära aga erinevad ühiskonda konstitueerivad tegurid alates poliitilisest geograafiast ja föderaalset korraldusest ning lõpetades juristide mõjuvõimu, kahekojalise parlamendi ja erinevate institutsioonide sõltumatus²⁰⁹. Kõige olulisem demokraatia ja vabaduse garantii olevat aga rahva osalus poliitikas kas kohalike omavalitsuste ja kogukondade administreerimise (administratiivne detsentralisatsioon) või vandekohtute kaudu – see säilitab rahva osavõtu vabadusest, nende omaalgatus- ning samuti toimetulekuvõime ilma riigita²¹⁰. Tulemuseks on vabariik: ”riik, mis põhineb rahva valgustatud tahtel, /.../ kus valitseb arutelu- ja mõttevabadus, /.../ rahumeelne enamuse valitsus”, kus ”enamuse võim pole kõikvõimas, vaid selle kohal on inimsuse ja mõistuse moraalne maailm ning materiaalse maailma õigused”²¹¹. Ehkki Tocqueville’i analüüs oli USA presidentiaalse süsteemi kohta, oli ta Selingeri hinnangul endiselt parlamentarismi toetaja, kes uskus, et parim riigikorraldus põhineb rahva poolt valitud arutleval parlamendil, mida tasakaalustavad konstitutsiooniline (kuigi mitte neutraalne) monarh ja parlamendi ees vastutavad ministrid²¹².

²⁰⁵ Samas, 115, 122, 128, 133-134.

²⁰⁶ De Tocqueville, Alexis. *Democracy in America. Volume I*, toimetanud Eduardo Nolla (Indianapolis: Liberty Fund, 2012a), 76.

²⁰⁷ Samas, 96-97, 278, 403, 407.

²⁰⁸ Samas, 76, 249, 403. De Tocqueville, Alexis. *Democracy in America. Volume II*, toimetanud Eduardo Nolla (Indianapolis: Liberty Fund, 2012b), 874-876, 881-884, 886-887.

²⁰⁹ De Tocqueville (2012a), II rmt ptk-d 8-9.

²¹⁰ Samas, 9. De Tocqueville (2012b) II rmt ptk-d 1, 4, 5.

²¹¹ De Tocqueville (2012a), 628.

²¹² Selinger (2019), 147-148.

Ehkki üldiselt 19. sajandi teises pooles Tocqueville suuresti unustati²¹³, on paljud tema põhimõtted leitavad **John Stuart Milli** poliitilistest kirjutistest, eriti rollist, mille ta seab rahva osalusele poliitikas esinduspõhises süsteemis. Samas läheb Mill nii Tocqueville'ist kui ka Constantist kaugemale ning näeb sarnaselt Aristotelesega, et kodanike täiustumine ja areng ei ole mitte poliitikas osalemise positiivne kõrvalmõju, vaid just hea valitsuse põhitunnus ja -eesmärk²¹⁴. Seepärast tuleb ka Milli hinnangul vältida administratiivset tsentraliseeritust, jätta kohaliku elu korraldamine kohalikele kogukondadele ning laiendada (pärast hariduse üldiseks muutumist) valimis- ja kandideerimisõigus kõigile (ehkki eristades kodaniku hääle arvu vastavalt haridustasemele), et rahvas saaks teostada suveräänsust kui ülimalt kontrollivõimu ning kodanikud jõuda oma arengus järgmisele tasemele²¹⁵.

Samuti toetab ta Tocqueville'i ideed, et kui parlamendi esimene koda on demokraatlik, siis seda peaks tasakaalustama aristokraatlik teine koda, mis põhineb rohkem ekspertteadmistel²¹⁶. Samas ei peaks tema meelest rahval olema osalust kohtuvõimuse ei vandekohtute ega kohtunike valimise kaudu, kuna see amet nõuaks rahulikkust, erapooletust ja õiglust – omadusi, mis ei oleks aluseks rahva valikule²¹⁷. Samuti oli Millil huvitav arusaam sellise õige esindussüsteemi institutsionaalsest korraldusest: parlament peaks piirduma valitsusjuhi valimise, valitsuse üle kontrolli teostamise ja aruteludega ning mitte tegelema valitsemise, administreerimise ning isegi mitte seadusandluse endaga, vaid Vana-Ateena kombel delegeerima selle mõnele seadusandlikule komisjonile ning ainult kas kinnitama või tagasi lükkama selle lõpptulemuse²¹⁸. Valitsus peaks olema parlamendi määratud, aga kindlaks perioodiks ning kogunisti omama õigust parlament laiali saata, lahendamaks erakondadevahelisi patiseise²¹⁹.

Selingeri sõnul oli ka J. S. Mill osa parlamentarismi traditsioonist selle viktoriaanlikus värvingus, milles juurdus arusaam konstitutsioonilisest monarhist kui

²¹³ Jennings (2011), 372.

²¹⁴ John S. Mill. „Considerations on Representative Government“ *Essays on Politics and Society*, toimetanud James M. Robson (University of Toronto Press, 1977), 390, 392, 412.

²¹⁵ Samas, 398, 403, 422, 470, 473, 535-536, 544. Oma teoses *Vabadusest* toob ta välja, et on võtnud selle enesetäiustumise idee Wilhelm von Humboldtilt, keda ta ka tsiteerib: „Inimese eesmärgiks /.../ on tema võimete ülim ja harmooniline areng täiuslikuks ja kokkukuuluvaks tervikuks /.../ [tema] võimete ja arengu isikupärasus“ (John S. Mill. *Vabadusest*. Tõlkinud eesti keelde Kaja Tael (Tallinn: EKSA, 2018), 87). Eesti keeles oli see teos kättesaadav juba 1909. aastal.

²¹⁶ Mill (1977), 514, 517, 519.

²¹⁷ Samas, 526-528.

²¹⁸ Samas, 424-428, 430.

²¹⁹ Mill (1977), 525-526.

neutraalsest figuurist, kes ise ei valitse, aga piirab poliitikute ambitsioonikust ja võimu anastamise ohtu, ning parlamendist kui „rahva peeglist“ ja tegelikust võimukeskusest riigikorralduses²²⁰. Too traditsioon oli ka erakordselt kriitiline USA presidentaalse korralduse suhtes, heites sellele ette vähest parlamendi kontrolli täidesaatva võimu üle ning „patiseisu“ ohtu, milles mõlemad võimud saavad tasalülitada teineteise tegevust, ent kummalgi pole võimu patiseis iseseisvalt ületada ning pole ka mõnd teist sõltumatut instantsi, mis aitaks neid lepitada²²¹. Parlamentaarse debati kaal olevat seal parlamentaarsetest süsteemidest samuti märksa väiksem, kuna valitsuse püsimine või ka veto selle tulemustest ei sõltunud²²². Parlamentarism ei pidanud tema meelest olema aga mitte ainult konstitutsiooniliste monarhiate, vaid ka vabariikide toimimismudel, lihtsalt arvestusega, et riigipea on parlamendi poolt valitud, mitte päritav amet²²³.

Ehkki vabariikluse mõttelugu ei lõppenud 19. sajandil ega John Stuart Milliga²²⁴, oli vabariikluse vundament oma erinevates vormides nüüdseks laotud ning edasised arengud lähtusid ühel või teisel moel sellest. Ameerika ja Prantsuse revolutsioonid olid niisiis mõjunud vabariikluse mõtteloole katalüsaatoritena uute vabariikluse mudelite kujundamiseks. Selle lähtepõhimõtted – õigusriiklus, võimude lahusus, rahva osalus poliitikas ja rahvasuveräänsus – jäid alles ning neile lisandusid liigitus asutavast ja asutatud võimust ning arusaam rahvaesindusest kui parimast vabariigi väljendusest, ent nende kehtastamiseks leiti erinevaid viise. USA föderalistid kujundasid riigikorra, mida nemad nimetasid vabariigiks (ja mida nad vastandasid demokraatiale) ning mida tänapäeval tunneme presidentialismina. Prantsuse revolutsiooni aegu tõusid esile Sieyès' võimude täieliku lahutatuse ning žirondiinide ja jakobiinide tugevama rahvaosalusega mudelid.

Prantsuse revolutsioonil oli nii valgustuslik, konservatiivne kui ka liberaalne vastukaja, mis kõik toetasid mingil kujul konstitutsioonilist monarhiat, kuid sealjuures esimene suurema rõhuasetusega õigusriiklusel ja kolme võimu lahutatusel, teine

²²⁰ Selinger (2019), 164, 167, 173.

²²¹ Samas, 172, 177-178. Sellel seisukohal oli eriti Walter Bagehot, aga ka J. S. Mill ise.

²²² Samas, 179-180.

²²³ Samas, 184.

²²⁴ Selingeri järgi esindas selle parlamentaristlikku suunda 20. sajandilgi „viimane parlamentaarne liberaal“ Max Weber (Selinger (2019), 199). Frank Lovett koos Philip Pettitiga on väitnud, et vabariiklust jätkas 19. sajandil tugevalt sotsialistlik töölisliikumine (vt Frank Lovett & Philip Pettit. „Neorepublicanism: a Normative and Institutional Research Program.“ *Annual Review of Political Science* 12 (2009): 11-29, 20). Arendt on tõmmanud ka paralleeli Marxi kommunismi ja Ateena demokraatia vahele tähenduses, et esimene on viimane tänapäevasemal kujul, milles orjade rolli ühiskonnas on üle antud masinatele, andes võimaluse vabaduseks kõigile (Hannah Arendt. *The Human Condition* (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1998), 131).

segavalitsuse vajalikkusel ja olemasolevate riigiinstitutsioonide edasiarendamisel ning kolmas igasuguse absoluutse võimu piiramisel. Nii Burke, Constant, Tocqueville kui ka Mill panustasid parlamentarismi traditsiooni arengusse ning vaatamata sellele, et kõik nad nägid selle mudeli eesotsas konstitutsioonilist monarhi, oli see kooskõlas vabariikluse alusväärtustega, mistõttu võib ka seda tinglikult lugeda üheks vabariikluse suunaks. Parlamentaristid toetasid küll funktsionaalset võimude lahusust, ent tasakaalustamaks seadusandliku kogu domineerimist teiste võimude üle riigieelarve kaudu pidasid nad vajalikuks tagada valitsuse liikmete osalus parlamentaarses arutelus ning neutraalse riigipea olemasolu.

Ka vabariikluse aluspõhimõtted arenesid sel perioodil edasi. Segavalitsus oli vabariiklikust sõnavarast taandumas ja kokku sulamas võimude lahususe põhimõttega. Õigusriiklus hakkas sisaldama lisaks pelgalt seaduste ülimuslikkuse põhimõttele ka üksikisiku õigusi ning seadis piirid suveräänse võimu teostamisele. Eriti suure arengu tegi läbi rahva poliitikas osalemise aspekt, mis muutus alates Tocqueville'ist vabariigi definitsioonis sedavõrd oluliseks, et rajas teed arusaamale vabariigist kui esindusdemokraatiast²²⁵. Rahva osalus poliitikas polnud enam mõeldud järeleandmisena, kuna praktikas polnud võimalik neid eemal hoida (nagu Platoni „Seadustes“), vaid hädavajaliku eeltingimusena, et säilitada ühiskonna vabadus ja kodanikkonna areng. Rahvasuveräänsus muutus aga vaidlustatud terminiks, mis mõnede jaoks võis olla puhtalt sümboolne (nt Sieyès'l, föderalistidel ja enamikul parlamentaristidel), teistele tähendas õigust otsustada põhiseaduse üle (nt žirondiinidel) ning kolmandatele üleüldist õigust osaleda seadusandlikus võimuses (nt jakobiinidel).

Umbes selline pilt võis avaneda tulevastele Eesti Asutava Kogu liikmetele, kui nad uurisid lääne poliitilist ja konkreetsemalt vabariiklikku mõttelugu ning otsisid eeskujusid ja põhimõtteid, mille alusel Eesti Vabariiki looma asuda. Vabariikluse mõtteloost võis leida küll palju erinevaid ideaalse vabariigi mudeleid, ent 19. sajandi üldised vabariiklikud põhimõtted olid endiselt kooskõlas nendega, mis sõnastati juba antiigis, ning olid vaid täienenud arusaamadega, et suveräänsus paikneb rahvas, et kaasaegsed vabariigid peavad olema esinduspõhised ning et õigusriiklus tähendab ka suverääni võimu piiramist üksikisikute õiguste kaitsega. Kuidas Asutava Kogu liikmed neid mõisteid, eristusi ja

²²⁵ Kaudselt iseloomustab seda nihet juba see, et nt nii Constant, Tocqueville kui ka Mill toovad oma ideaalse riigikorra kujutamisel eeskujuks ka Ateena linnriiki, mida varasemad autorid (kas või nt Rousseau) olid pidanud nt Sparta või Rooma kõrval kehvemaks vabariigi näiteks.

mudeleid kasutasid, kellest enim lähtusid ning missuguseid vaidlusi need Eesti ajutise ja esimese põhiseaduse kujundamisel tekitasid, on käsitletud magistritöö teises osas.

II Vabariiklus Asutava Kogu aruteludes

Eelnev ülevaade vabariikluse erinevatest vormidest, käsitustest ja debattidest Lääne poliitilises mõtteloos võimaldab tuvastada seoseid nende ning Asutava Kogu liikmete vaatenurkade vahel, sh eristada klassikalise autori algideed selle lõplikust tõlgendusest riigiloome praktikas. Magistritöö teine osa jaguneb järgnevalt kolmeks peatükiks.

Poliitiline ja intellektuaalne kontekst. Selles peatükis käsitleti nii ajaloolisi sündmusi, institutsioone kui ka dokumente, mis rajasid teed Asutava Kogu kokkutulekuks (Maanõukogu, Ajutine Valitsus, iseseisvusmanifest jne), aga ka mõnede mõjukamate poliitiliste mõtlejate vaateid tulevasele riigikorraldusele (Andres Dido, Ants Piip, Karl Ast jne). See peatükk aitab mõista, missuguses kontekstis Asutav Kogu oma tööd alustas. Üleüldiselt oli iseseisvuse väljakuulutamise ajaks tekkinud poliitilise eliidi seas üldtunnustatud arusaam, et Eestist peab saama Asutava Kogu töö tulemusena demokraatlik vabariik, aga mida see institutsionaalse ülesehituse mõttes tähendas, ei olnud veel selge.

Ajutise põhiseaduse loomise arutelud. Enne seda, kui Asutav Kogu kinnitas Eesti Vabariigi esimese põhiseaduse, võttis see vastu „ajutise põhiseaduse“, mida tuntakse tänapäeval kui „Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord“. See dokument mõjutas ka põhiseadusest ennast ning seda arutava komisjoni ning Asutava Kogu plenaaristungite protokollides kajastavad arutelud heidavad valgust seostele vabariikluse klassikaliste autorite ja ideedega²²⁶. Asutava Kogu ja selle vastava komisjoni protokollide järgi tõusid selles faasis esile tõsised arutelud, mis puudutasid võimude lahusust, suveräänsuse asukohta, rahva rolli riigivalitsemises ning eelistatud demokraatliku vabariigi mudelit²²⁷. Autorid, kellele selle arutelu käigus kas otsesõnu või vahepeidi viidati, olid nt Hobbes, Grotius, Locke, Montesquieu, Rousseau, USA föderalistid ning võimalik, et ka Aristoteles ja John Stuart Mill. Vabariigi valitsemise ajutise korra aluseks võeti jakobiinlik-astilik tõlgendus Šveitsi riigikorrast.

²²⁶ Jaak Valge. *Eesti parlament 1917–1940*, toimetanud Rita Hillermaa ja Gerli Randjärv (Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2019), 133.

²²⁷ Nendeks olid presidentaalne, parlamentaarne ning kaks tõlgendust (jakobiinlik-astilik ja sieyèlik-ruubellik) Šveitsi riigikorrast.

Põhiseaduse loomise arutelud. Nende käigus sai põhiseadus oma lõpliku kuju. Aruteludes viidati suuresti samadele autoritele nagu ajutise põhiseaduse aruteludes, ent harvemini. Enam ei arutatud küll sedavõrd palju suveräänsuse asukoha üle poliitilises süsteemis, ent endiselt olid vaidluskohtadeks võimude lahususe põhimõtte asjakohasus ja vajalikkus, rahva roll riigikorralduses ning ka rakendatav demokraatliku vabariigi mudel. Viimase puhul on tähelepanuväärne, et toimus küll selge pööre parlamentarismi poole, ent Eesti omapäradega: ei loodud presidendi kui neutraalse ja teisi tasakaalustava „kolmanda võimu“ institutsiooni ning rahvale anti vastutus rahvaalgatuste ja -hääletuste kaudu tagada parlamendi ja valitsuse kooskõla enda tahtega (ning vajadusel kasutada rahvahääletust viisina need laiali saata). Lähima vaste sellele vabariikluse mõtteloost leiab John Locke'i „Teisest traktaadist“, ehkki Locke'ile kordagi ei viidatud.

II.1. Poliitiline ja intellektuaalne kontekst

Missugused olid Eesti riigiasutajate üldised normatiivsed arusaamad riigikorralduse alustest, on väheuuritud küsimus. Varaseimad eestlaste endi mõtteavaldused Eesti omariiklusest pärinevad Andres Didolt 19. sajandi teises pooles ning Juhan Liivilt oletatavalt 1905. aasta revolutsiooni aegu²²⁸. On ka teada, et Harry Jannsen oli 1878. aastal kirjutanud uurimuse Montesquieu võimude kolmikjaotusest²²⁹, millele viitab ka hilisem Asutava Kogu liige Ants Piip²³⁰. Küll on küsitav, kui teadlikud ülejäänud Eesti poliitika teoreetikud ja praktikud sellest olid ja kui ulatuslik oli selle mõju.

1905. aasta revolutsiooni tingimustes muutusid riigikorralduse küsimused olulisemaks ning koos esimeste Eesti parteide tekkega sõnastati ka erinevad visioonid Venemaa edasisest korraldusest: Jaan Tõnissoni juhitud „möödukad“ toetasid konstitutsioonilist monarhiat, samas kui Jaan Teemanti juhitud „radikaalid“ toetasid demokraatliku vabariigi väljakuulutamist²³¹. Mõlemal juhul oli üks nõudmistest aga eestlaste autonoomia²³². Hüpotetiliselt tasandil võidi küll mõelda ka iseseisvuse peale, aga

²²⁸ Andres Dido. „Sõjalaul.“ *Ajaloo kasust. Sotsialist kapitalismi koolis*, koostanud Hando Runnel, toimetanud Katre Ligi (Tartu: Ilmamaa, 2006 [1905]), 15-16. Juhan Liiv. „Kas näitad?“ *Juhan Liivi luuletused* (Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1926), 97-99.

²²⁹ Oskar Kuningas. „[Harry Jannsen euroopluse aadete kaitsjana idavaenlase vastu. Koidula unustatud vennaks](#).“ *Järva Teataja*, 12. oktoober 1943, külastatud 11.05.2023.

²³⁰ Ants Piip. „Asutav Kogu.“ *Õiguse jõud*, koostanud Priidu Päma, toimetanud Katre Ligi (Tartu: Ilmamaa, 2007 [1917]), 87-108, 99.

²³¹ Toivo U. Raun. „The All-Estonian Congress in Tartu, November 1905: A Reassessment.“ *Journal of Baltic Studies* 38, 4 (2007), 383-400, 391-392.

²³² Samas, 391-392. Hent-Raul Kalmo. „Enesemääramise saatustlik tund.“ *Iseseisvusmanifest. Artikleid, dokumente, mälestusi*, toimetanud Tõnu Tannberg ja Ago Pajur (Tartu: Rahvusarhiiv, 2014), Kalmo, Iseseisvusmanifest, 169-170.

seda ei peetud realistlikuks²³³. Mõõdukate visioon teostus ainult osaliselt „dualistliku monarhia, poolisevalitsusliku ja poolparlamentaarne korrana“²³⁴. Ehkki Vene keiser lubas küll põhiseadust ja teatud piiranguid oma võimule ning kutsuti kokku Riigiduum, siis selle teine koda koosnes peaaesjalikult tema määratud ja ülemkihtide esindajatest, ta saatis Riigiduum korduvalt laiali, muutis selle valimiskorda saavutamaks endale soosivam koosseis ning Riigiduum enda võim ja roll oli Lääne-Euroopa konstitutsiooniliste monarhiate parlamentidest märksa tagasihoidlikum²³⁵. Samas võis see mõjuda olulise parlamentarismi koolina Jaan Tõnissonile, Kaarel Partsile ja teistele Eesti Rahvameelsest Eduerakonnast sinna valitud liikmetele²³⁶. Too erakond jäi ka kuni veebruarirevolutsioonini ainsaks seaduslikuks Eesti erakonnaks ja seeläbi peamiseks demokraatiakooliks laiemale ringile poliitikutele²³⁷.

Missugune oli vabariiklaste täpsem visioon Vene riigi tulevasest korraldusest, vajaks lähemat uurimist. 1905. aastal avaldas näiteks Andres Dido Olevikus artikli „Res Publica – vabariik“, milles kritiseeris seda, kuidas Sotsiaaldemokraadis oldi seni vabariiki käsitletud, ning esitas oma arusaama²³⁸. Tema sõnul jagunevad vabariigid kaheks: rahvavabariikideks, kus „rahvas ise oma asemikkude läbi riiki valitseb“, ning aristokraatlikeks vabariikideks, kus „valitsus aristokraatide klassi käes on“²³⁹. Viimane eristub (absoluutsetest) monarhiatest selle poolest, et riigipea (president) valitakse piiratud ajaks, ta ei seisa seadustest väljaspool ja tema võim on piiratud ning „riigikodanikkudele nõndanimetatud inimeseõigused on kindlustatud“ (nagu ka konstitutsioonilises monarhias)²⁴⁰.

Selle liigitusega näib ta lähedal seisvat Montesquieule, kes samuti jaotas vabariigid samal moel kaheks ning pidas vabadeks, st õigusriiklikeks just piiratud võimuga monarhiaid ja vabariike. Dido kirjelduses aga ei väljendu selgesõnaliselt võimude lahususe põhimõte ning samuti ei ole päris selge, mida ta täpselt peab silmas aristokraatide all ning kuidas nood erinevad rahvaasemikest. Dido näib eeldavat, et demokraatlik vabariik tähendab vaid esindusdemokraatiat. Küll võib eeldada, et ta peab sarnaselt USA föderalistidega vabariigi

²³³ Kalmo (2014), 192.

²³⁴ Toomas Karjahärm. *Vene impeeriumi parlament ja Baltikum*. Toimetanud Piret Ruustal ja Merit Lassmann, Karjahärm (Tallinn: Argo, 2021), 271.

²³⁵ Samas, 16-19, 28-30, 36-37.

²³⁶ Samas, 61, 115-128.

²³⁷ Toivo U. Raun. „The Estonians and the Russian Empire.“ *Journal of Baltic Studies* 15, 2/3 (1984): 130-140, 133.

²³⁸ Andres Dido. „Res publica – vabariik.“ *Ajaloo kasust. Sotsialist kapitalismi koolis*, koostanud Hando Runnel, toimetanud Katre Ligi (Tartu: Ilmamaa, 2006 [1905]), 396.

²³⁹ Samas.

²⁴⁰ Samas.

all silmas selle presidentaalset või vähemalt poolpresidentaalset mudelit, kus riigipea valitakse rahva poolt, samas kui parlamentarismi esindajad olid pidanud oluliseks selle valimist parlamendi poolt.

Arutelud riigikorralduslike reformide üle taaselustusid alles 1917. aastal pärast veebruarirevolutsiooni, millest ehk tähelepanuväärseim on Ants Piibu artikkel “Asutav Kogu”²⁴¹. Selles arutleb ta eri riikide näitel kahe küsimuse üle: missugused on eri viisid põhiseaduse vastuvõtmiseks ja uue riigikorra kehtestamiseks ning mis riigikorrad üldse mõeldavad on? Esimese jaoks toob ta näiteid nii asutavate kogude ajaloost kui ka riikidest, kus seda teevad tavalised parlamendid kas tavapärase või erilise protseduurina, ja ka n-ö asutavate kogude (*convention*) põhimest ja parlamendi ning rahva ühistegevusel põhinevatest süsteemidest²⁴².

Teisele küsimusele vastates eristab ta riike vastavalt valitsusvormile („valitsemise viisile“) ja asjaajamisele (kas tegemist on liht- või liitriikidega), millest keskendun esimesele²⁴³. Nagu Dido, eristab ka Piip teineteisest vabariike ja monarhiaid, ent märksa detailsemalt. Vabariigid jagunevad Piibu jaoks nimelt nii otsesteks (mille ta omistab Šveitsile), kus riik otsustavat kõigi seaduste üle rahvahääletustel, kui ka rahvaesinduslikeks²⁴⁴. Rahvaesinduslikud jagunevad kahte moodi: esiteks vastavalt sellele, kas valimisõigusele on kehtestatud mingisugune varanduslik tsensus või mitte, kas aristokraatlikeks või demokraatlikeks; teiseks selle järgi, kas rahvas valib nii rahvaesinduse kui ka valitsusjuhi (”presidendi“) või ainult esimese, kes valib seejärel teise (ehk kas tegemist on presidentaalse või parlamentaarse vabariigi mudeliga)²⁴⁵. Monarhiad jagunevad aga kas piiramatuteks (”isevalitsusteks”, kus ”rahvas ainult tumma pealtvaataja osa mängib”) ja piiratuteks ning viimased omakorda dualistlikeks ja parlamentaarseteks ehk vastavalt sellisteks, kus keisril on suurem võim kui rahvaesindusel või vastupidi²⁴⁶. Piip selgesõnaliselt oma eelistust ei väljendanud, aga Vene riigi tuleviku kohta oli ta sõnul „rahvas oma otsuse [on] andnud, et riik peab olema demokraatlik vabariik”²⁴⁷.

Peaasjalikult põhineb Piibu riigikordade jaotus traditsioonilisel küsimusel, kelle käes on riigis võim – kas ühel isikul, vähestel, tervel rahval või mingisugusel kombinatsioonil

²⁴¹ Piip (2006[1917]), ilmunud Peterburis 6. juulil 1917 teoses „Poliitilised päevaküsimused“ (samas, 502).

²⁴² Samas, 90-93.

²⁴³ Samas, 101.

²⁴⁴ Samas, 97-98.

²⁴⁵ Samas, 98-99.

²⁴⁶ Samas, 97, 99-100.

²⁴⁷ Samas, 101.

neist kolmest –, samas kui selles puudub tõsisem arutelu võimude lahususe, õigusriikluse, rahva üldisema osaluse üle poliitikas jne. Samas ütleb tema tekst vähe selle kohta, missugune tema hinnangul Venemaa vabariik olema peaks, v.a et selles ei tohiks valimistel kehtida varanduslikku tsensust. Kõik muud institutsionaalsed detailid, sh kas tegemist peaks olema otse- või esindusdemokraatiaga ning kas parlamentaarse või presidentaalse vabariigiga, jäävad lahtiseks.

Seda lünka täidab osaliselt 1917. aastal moodustatud Eesti Föderalistlike Vabariiklaste Liidu²⁴⁸ programm, mis kirjeldab tulevast Venemaa riigikorraldust kui föderaalset vabariiki, mis oleks esindusdemokraatlik ehk milles „ülemvõim riigis rahva päralt jääks“ ning „mille seaduse andmisest ja juhtimisest iga kodanik üleüldise, ühetasase, otsekohe, salajase ja proportsionaalse valimise õiguse alusel võib osa võtta rahvuse ja soo peale vaatamata“²⁴⁹. Institutsionaalselt peaks nii föderatsioonis kui ka Eesti osariigis olema eristatud seadusandlik võim, mida täidaks ühekojaline parlament, ja täidesaatev võim („ministrite nõukogu“) ning võib oletada, et tegemist oluks parlamentaarse riigikorraldusega, kus parlament valib valitsuse²⁵⁰. Samas ei selgu siit, mis mõtlejad või mudelid võisid olla neile vabariiklastele eeskujuks, v.a ehk ähmane seos parlamentarismiga.

Veebruarirevolutsioon ja sellele järgnenud 30. märtsi dekreet ühendas Eestimaa Liivimaa põhjaosaga ning lõi eestlaste esimese rahvaesinduse, ajutise Maanõukogu ehk Maapäeva, mis pakkus eesti poliitikutele märksa ulatuslikumat omaavalitsuse (ja poliitilise praktika) võimalust²⁵¹. Artur Mägi sõnul võttis vähemalt juriidilises plaanis see algusest peale parlamentaristliku suuna – täidesaatev võim ehk Maavalitsus vastutas Maapäeva ees ja sellel oli „õigus osa võtta esinduse ja tema komisjonide koosolekuist“²⁵². Sama põhimõte jäi kehtima ka Maapäeva ja Ajutise Valitsuse suhetes, ehkki n-ö kabineti-, mitte rahvaesinduse parlamentarismi võtmes – Maapäeval olgu seadusandlik võim, valitsusel täidesaatev, Maanõukogu „valitsemisalastesse küsimustesse“ ei sekku ning kui Maanõukogu pole valitsuse tegevusega rahul, tuleb sel määrata uus valitsus²⁵³. Praktikast irduti

²⁴⁸ Selle asutasid Jaan Tõnisson, Peeter Põld, Anton Jürgenstein, Kaarel Parts, Villem Ernits ja Helmi Põld ehk peaaesjalikult tulevase liberaalse Eesti Demokraatliku Erakonna ning sellele järgnenud Eesti Rahvaerakonna liikmed (*Eesti Kirjandusmuuseum*. „[Eesti Föderalistlike Vabariiklaste Liit](#).“ Külastatud 31.03.2023).

²⁴⁹ *Eesti Vabariiklaste Liidu (töö erakonna) eeskawa*, (Tallinn: W. Ehrenpreis, 1917), 4 (külastatud 20.02.2023).

²⁵⁰ Samas, 6-8.

²⁵¹ Artur Mägi, *Kuidas valitseti Eestis* (Stockholm: Törvik, 1951), 6.

²⁵² Artur Mägi. *Eesti riiklik korraldus: loengud Eesti riigiõiguses Eesti Teadusliku Instituudi Õigusteaduskonnas 1952/53 ja 1953/54 õppeaastal* (Stockholm: Eesti Teaduslik Instituut, 1954), 1-2.

²⁵³ Mägi (1954), 4. Mägi (1951), 13.

parlamentarismist mitmes tahus: „Ajutine Valitsus teostab [varsti ka] riigi seadusandlikku võimu; ta muudab ja täiendab ise oma isiklikku koosseisu /.../, üks Ajutise Valitsuse liige on samaaegselt ka Maanõukogu juhatus liige“ ning sotsiaaldemokraatlik opositsioon võtab osa valitsuse tegevusest²⁵⁴. Ajutisest Valitsusest sai lõpuks „sisult piiramata võimuga organ“²⁵⁵. Samas oli tegemist eesti poliitikute jaoks esimese laiaulatusliku algselt autonoomse ja hiljem iseseisva poliitika ajamise kogemusega.

Koos bolševike riigipöördega haihtus enamike eesti poliitikute usk Eesti osariiki föderaalse Vene vabariigi koosseisus. Täpsemalt öeldes oli Jaan Tõnisson juba 1917. aasta augustikuisel Maanõukogu istungil Saksa ohu lähenedes pakkunud välja Eesti iseseisvaks kuulutamise kava, ent siis suhtus ülejäänud Maanõukogu sellesse skeptiliselt ning oli veel „usku Vene demokraatiasse“²⁵⁶. Iseseisvuse võimalust kaaluti veel ka 7. septembril (seal toetas ideed juba Maanõukogu enamus) ning 28. novembril tunnistas Maanõukogu end „Eestimaa ainsaks kõrgeima võimu kandjaks“ Asutava Kogu kokkuastumiseni²⁵⁷. Sama eesmärki väljendasid 5. jaanuaril 1918 ilmunud „Seletuskirjast Eesti poliitilise seisukorra kohta“²⁵⁸, Gustav Suitsu poolt kokku seatud esseeride märgukiri Eesti töövabariigist²⁵⁹, Maanõukogu vanematekogu otsus „kuulutada Eesti iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks“²⁶⁰ ning „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele“.

Kõik need räägivad vaid üldsõnaliselt iseseisva demokraatliku Eesti Vabariigi²⁶¹ loomisest, mitte aga täpsemalt selle vajalikust institutsionaalsest korraldusest. Artur Mägi sõnul oli nt manifestist võimalik ainult välja lugeda, et tegemist ei saanud olla presidentaalse („dualistliku“) riigikorraga, kuna valitsusvõimu teostaja pidi olema allutatud rahvaesindusele²⁶². Ka Jaan Tõnisson oli Rootsi välisministriga kohtudes Eesti riigivormi kohta esitatud küsimusele esialgu vastanud, et see pole veel otsustatud, parandades end alles Ants Piibu märkuse peale: „Ah ja, on küll demokraatline vabariik“²⁶³. See on aga ka arusaadav, kuna üleskutsetega iseseisvusele kaasnes neis ka nõue kokku kutsuda

²⁵⁴ Mägi (1951) 14, 17.

²⁵⁵ Samas, 18.

²⁵⁶ Kalmo (2014), 192-197.

²⁵⁷ Mägi (1951), 9-11.

²⁵⁸ „[Seletuskiri Eesti poliitilise seisukorra kohta](#).“ *Eesti Sõjamees*, 5. jaanuar 1918 (külastatud 20.02.2023).

²⁵⁹ Gustav Suits. [Eesti Töövabariik: Eesti Sotsialistide-Rewolutsionäärade Partei märgukiri Eesti iseseisvuse küsimuses](#) (Tallinn: Töö ja Võitlus, 1918, külastatud 20.02.2023).

²⁶⁰ Mägi (1951), 12.

²⁶¹ Või siis esseeride märgukirja puhul Soome-Eesti kaksikvabariigi loomisest (Suits (1918), 11).

²⁶² Mägi (1954), 4.

²⁶³ Kalmo (2014), 232.

demokraatlikel alustel moodustatud Asutav Kogu, milles saaks kokku leppida täpsemad riigikorralduslikud detailid.

Ehkki juba 1918. aasta veebruaris püüdis Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee Asutava Kogu valimisi korraldada, siis tõenäoliselt vähemusse jäämise kartuses katkestasid bolševikud need poole pealt ning koos Saksa okupatsiooni ja pärast selle lõppu puhkenud Vabadussõjaga lükkusid valimised edasi 1919. aasta kevadesse. Kampaania jooksul esitas oma visiooni tulevasest Eesti vabariiklikust korrast sotsiaaldemokraat Karl Ast, kelle artikkel „Missugune kord peab valitsema Eesti vabariigis“ avaldati 30. märtsil Sotsiaaldemokraadis²⁶⁴. Tema meelest pidi Asutav Kogu tagama, et kõrgeim võim oleks rahva käes, ning selleks oli seitse eeltingimust²⁶⁵: proportsionaalne valimissüsteem, varandusliku tsensuse puudumine, kõigi kodanike häälte (arvu) võrdsus, kõigi täisealiste kodanike õigus valimistel „nii valida kui ka valitud olla“, valimisõiguse sidumatus elukohaga, kodanike poliitiliste õiguste tagatus ning parlamendi ühekojalisus, kuna „kõige kurjem tapariist, mille abil kodanlus rahvavalitsuse ideed kägistab, on nõndanimetatud „kahe koja“ süsteem, mis koondavat endas ühiskonna tagurlikumaid jõudusid.

Tolles artiklis eristas Ast kolme demokraatia mudelit²⁶⁶. Esimene põhineb võimude lahususel ning oli „isade-föderalistide“ poolt rajatud Ameerika Ühendriikides (ehk sisuliselt presidentaalne demokraatia). Teine mudel oli parlamentaarne, kus „kõige tähtsamat osa [etendab] rahvaesindus“, samas kui „ka presidendil ei puudu oma kaugeleulatuv mõjuvõim“ ning kus too on teatud kuninglikus rollis, omades Prantsuse presidendi näitel Inglise kuningast enamatki võimu. Kolmanda variandina nägi ta otsedemokraatiat, mida esindavat Šveits, milles ministrid on valitavad ametisse kindlaks perioodiks, nad on individuaalselt umbusaldatavad, „nii seadusandlus kui ka täidesaatmine (valitsemine) [on] ainuüksi rahvavalitsuse käes“ ning ministrid on „ainult parlamendi täidesaatvaks komisjoniks“. Veel iseloomustavat viimast riigikorraldust riigipea puudumine, rahva referendumi-, sh selle algatamise õigus ning samuti seaduste algatamise õigus²⁶⁷. See oli riigikord, mille tema meelest pidi aluseks võtma. Lisaks arutles ta põhiseaduse muutmise üle, mida tema meelest

²⁶⁴ Karl Ast-Rumor. „Missugune kord peab valitsema Eesti vabariigis?“ *Maailma lõpus I*, koostanud Hando Runnel, toimetanud Siiri Ombler (Tartu: Ilmamaa, 2007 [1919]), 193-205. Teiste erakondade programmilised seisukohad enne Asutava Kogu valimisi vajaksid veel lähemat uurimist, ehkki sellega on juba algust teinud nt Margo Roasto (vt nt Margo Roasto. „Eesti vasakerakondade suhtumine revolutsiooni 1919. aasta kevadel“ *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat / Annales Litterarum Societatis Esthonicae* (2020), 155-166).

²⁶⁵ Ast-Rumor (2007), 194-196.

²⁶⁶ Samas, 197-200.

²⁶⁷ Samas, 200-201.

pidi saama teha ainult rahvas referendumi kaudu rahvaesinduse või vähemalt 5000 kodaniku algatusel, ning selle üle, et põhiseadus peab sisaldama teatud põhiõiguste tagatise²⁶⁸.

Paralleelselt Asti artikli ilmumisega käis koos Maanõukogu esimehe Kaarel Parts poolt kokku kutsutud ajutise põhiseaduse eelnõu komisjon, kuhu kuulusid kõigi Maanõukogus esindatud erakondade esindajad peale esseeride²⁶⁹. Komisjoni töö tulemusel valmis Jüri Uluotsa kirjutatud ajutise põhiseaduse projekt, mis sai Asutava Kogu vastava komisjoni töö aluseks, ent milles ei langetatud otsust presidentaalse või parlamentaarse riigikorra vahel²⁷⁰. Samas püüdis komisjoni Tööerakonna esindajast liige Peeter Ruubel selget vahet tõmmata põhiseaduse projekti ja Šveitsi riigikorralduse vahele²⁷¹. Šveitsi korraldust iseloomustavat teravam „valitsuse võimude jaotus“ kui „üheski teises Euroopa riigis“: esiteks kahekojaline ja kolmeks aastaks valitud seadusandlik kogu, mis küll „rahvahääletamise ja rahva seadusandlise algatuse õiguse laialdase tarvitamise tõttu kujutab /.../ ennem seadusandlist komisjoni kui iseseisvat parlamenti“; teiseks valitsus, mis ei ole erakondlik, ei vastuta parlamendi ees, valitakse kolmeks aastaks ja mille liikmeid ei saa ilma kohtuotsuseta tagandada; kolmandaks riigipea funktsioon (kes on „ühtlasi ka peaminister“), mis roteerub valitsuse liikmete seas; ning neljandaks, et „kohtuvõim on iseseisev ja eraldatud“ teistest võimudest²⁷². Kõrgema võimu kandjaks on Šveitsis rahvas, kes „teostab oma kõrgemat võimu parlamendi üle rahvahääletamise ja seadusandlise algatuse teel“²⁷³.

Ehkki Asutava Kogu eelsest perioodist pole seega leida palju üksüheseid viiteid konkreetsetele vabariiklikele või vabariiklikku mõttelugu mõjutanud autoritele, näivad Eesti poliitilised mõtlejad ja tegutsejad olevat piisavalt kursis selle üldiste liigituste ja mudelitega. Kui jätta välja Dido presidentialistlik idiosünkraasia, tundus tollaste poliitikute seas enim toetust pälvivat vabariikluse parlamentaristlik tõlgendus, mille järgi kujundati ka Maanõukogu töökorraldus. Samas paistis vasakult tiivalt tõusvat toetus ka nn Šveitsi mudelile, millele otsest analoogset mudelit käsitletud vabariikluse mõtteloost ei leia, v.a mõõndustega Prantsuse revolutsiooni ajast. Ruubeli kirjeldus sellest meenutab Sieyès' võimude range lahutatuse mudelit, samas kui rahva ulatusliku rolli poolest on Asti kirjeldus

²⁶⁸ Samas, 202-204.

²⁶⁹ Toomas Anepaio. *Anton Palvadre: õigusehoidja*. Toimetanud Andres Herkel ja Siiri Ombler (Tartu: Ilmamaa, 2022), 280-282.

²⁷⁰ Samas, 283.

²⁷¹ Samas, 283.

²⁷² Peeter Ruubel. „Eesti Vabariigi ajutine põhiseadus.“ *Waba Maa*, 28.04.1919, 2.

²⁷³ Samas. Miks muutus Šveitsi mudel riigikorralduse aruteludes nii siin kui ka hiljem sedavõrd oluliseks, ei ole täiesti selge, ehkki võib oletada, et siin ning vajaks tulevikus eraldi uurimist.

pigem jakobiinlik. Lisaks on arusaam, et valitsus peaks olema määratud kindlaks perioodiks, leitav John S. Milli ettekirjutuste hulgast. Need lahknevad tõlgendused (nt presidendi olemasolu ja valitsuse täieliku sõltumatuse või sõltuvuse küsimustes) ning ka Asti arusaam võimude lahususest kui ainult presidentaalse korra omadusest pakkusid ainekandjatele vaidlustele Eesti Vabariigi riigikorra üle.

Kui valimised olid möödas, oli 120 kohast saanud August Rei Eesti Sotsiaaldemokraatiline Tööliste Partei 41 kohta, Otto Strandmanni Eesti Tööerakond 30, Jaan Tõnissoni Eesti Rahvaerakond 25, Konstantin Pätsi Eesti Maarahva Liit 8, Hans Kruusi Eesti Sotsialistide-Revolutsionäride Partei 7 kohta²⁷⁴. Samuti said 5 kohta Eesti Rahvaerakonnast lahku löönud Kristlik Rahvaerakond, 3 kohta Saksa-Balti erakond ning ühe koha Vene Kodanikkude Kogu²⁷⁵. Ehkki vasakpoolsetel erakondadel oli seega absoluutne ülekaal ning võinuks eeldada, et nad domineerivad Asutava Kogu laialiminemiseni nii põhiseaduse koostamises kui ka riigijuhtimises, siis praktikas mängisid ka Eesti Rahvaerakonna ja Eesti Maarahva Liidu liikmed edasistes aruteludes samaväärset rolli, seejuures tõenäoliselt oma varasemate poliitiliste kogemuste tõttu (Maanõukogus ja -valitsuses ning esimese vanematekogus, Vene Riigiduumas, Eesti Ajutises Valitsuses jne).

II.2. Ajutise põhiseaduse loomise arutelud

Asutav Kogu tuli esimest korda kokku 23. aprillil 1919 ja valis oma esimeheks August Rei. Oma kõnes Asutavale Kogule seadis ta sellele kaks ülesannet²⁷⁶: määrata kindlaks Eesti riigikord nii, et Eestist saaks „vabariik, kus õiglus ja demokraatia valitseks“ koos „vankumata õiguslise korraga“, ning lahendada maaküsimus nii, et Vabadussõjas sõdinutel „esimeses reas õigus on maast osa saada“²⁷⁷. Enne põhiseaduse enda juurde asumist oli aga vaja kiiremaloomulist konstitutsioonilist akti (nimetatuna kas ajutiseks põhiseaduseks või vabariigi valitsemise ajutiseks korraks), mis raamistaks Asutava Kogu

²⁷⁴ Rahvusaarhiiv (RA), ERA.15.1.5, l. 28-29. Asutava Kogu valimiste Peakomitee koosoleku protokoll nr 23, 18.04.1919.

²⁷⁵ Samas.

²⁷⁶ August Rei. „Asutava Kogu esimehe August Rei avakõne.“ *Eesti! Sa seisad lootusriikka tuleviku lävel, kus sa vabalt ja iseseisvalt oma saatust määrata ja juhtida võid: Eesti riikluse alusdokumendid 1917-1920*, koostanud Ago Pajur (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2008), 235-240, 238.

²⁷⁷ Samas, 238-239. Kui läheneda riigikorra küsimusele harringtonlikult, siis võib huvi pakkuda ka see, kas ja kuidas mõtestati ka maareformi osana demokraatliku riigikorra rajamisest. See küsimus jääb aga väljapoole käesoleva magistritöö haardeulatust.

tegevust, ning selleks sai juba eelpool mainitud Maanõukogu juristide komisjonis valminud kavand²⁷⁸.

Vastav komisjon tuli esimest korda sellel teemal arutamiseks kokku 25. aprillil 1919²⁷⁹. Nagu eelpool mainitud, olid kõik osapooled ühel meelel, et tegemist peab olema demokraatliku ning seejuures ka õigusriikliku vabariigiga. Kui viimase peamise tagatisena nähti põhiõiguste peatükki, siis tugevad erimeelsused seisnesid arusaamas, millises institutsionaalses korralduses demokraatia peaks väljenduma. Kuna tajuti, et valitsemise ajutine korraldus saab olema ka peamine alus põhiseaduse enda kujundamisel, asuti juba siin teravatesse aruteludesse demokraatia ja vabariikluse põhimõtete üle. Kuna Hannes Vallikivi on juba põhjalikult käsitlenud arutelusid kodanikuõiguste peatüki üle mujal²⁸⁰, siis keskendun siin edaspidi järgmisele neljale aruteluteemale: suveräänsuse asukoht, rahva roll demokraatlikus korralduses, eelistatud demokraatliku vabariigi mudel (institutsionaalne korraldus) ning võimude lahusus ja selle suhe rahva võimuga.

Arutelu **suveräänsuse asukoha** üle algatas Asutavas Kogus Konstantin Päts 22. mail 1919²⁸¹. Ta defineeris suveräänsust kui „cives legibus soluta potestas“ ehk „kõige kõrgem seaduste alt vaba võim riigi kodanikkude üle“, mis on „kõige vabam, jagamatu, ühine, võõrandamatu võim“, mis „avaldub õiguses riiki konstitueerida seaduse andmises“, viidates siinjuures otseselt nii Rousseaule, kes sidus ta sõnul suveräänsuse seadusandlusega, kui ka John Locke'ile, kes olevat täiendanud seda mõtet, „et mitte lihtsalt seaduseandmises ei avaldu suveräniteet, vaid riiki konstitueeriva seaduse andmises“²⁸². Pätsi sõnul on aga alates Grotiusest tehtud viga omistada suveräänsus kas ühele isikule, vähestele või paljudele, ning eriti ilmne oli see Rousseau puhul, kelle järgi kuuluvat suveräänsus vaid rahvale²⁸³. Tegelikult ei kuuluvat suveräänsus ühelegi neist, vaid ainuüksi riigile endale: „Vabariigi

²⁷⁸ Hannes Vallikivi. „Eesti 1920. aasta põhiseaduse loojad ja nende päritolu.“ *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat / Annales Litterarum Societatis Esthonicae* (2020), 140-141.

²⁷⁹ RA, ERA.15.2.361, l. 2: komisjoni protokoll nr 1, 25.04.1919. Missugused olid komisjoni ja Asutava Kogu üldised arutelud ning ka täpsemad vaidlused põhiõiguste osa kohta, on juba hästi kajastanud vastavalt Jaak Valge ja Hannes Vallikivi (Jaak Valge. *Eesti parlament 1917–1940*, toimetanud Rita Hillemaa ja Gerli Randjärv (Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2019). Hannes Vallikivi. „Kodanikuõiguste peatükk Eesti 1919. aasta ajutises põhiseaduses.“ *Ajalooline Ajakiri* 169/170: 3/4 (2019), 293-330).

²⁸⁰ Ja mis annavad märku sellest, et kõik Asutavas Kogus esindatud fraktsioonid olid huvitatud tunnista mast inimeste põhiõigusi, erinevus seisnes vaid küsimuses, millistes. Vt Vallikivi (2019).

²⁸¹ Asutava Kogu 1. istungjärk, protokoll nr 15, 22.05.1919, 560-566.

²⁸² Samas, 561.

²⁸³ Samas, 562.

valitsemise kõrgem võim on vabariigi käes kui juriidilise isiku käes ja teostab teda Asutava Kogu kaudu“, mis võib küll oma võimu delegeerida, ent selle „ka igal ajal tagasi võtta“²⁸⁴.

Pätsile sekundeeris tema parteikaaslane Jüri Uluots, öeldes, et „see arvamine, et võim kuulub rahvale – on vale“ ning omistas sellise vigase arusaama tekkimise „monarcho peksjatele“²⁸⁵ (ehk monarhiavastastele hugenottidele, kelle hulka kuulus ka Stephanus Junius Brutus) ning eriti Rousseaule²⁸⁶. Ka tema arvas: „Riigivõim kui sarnane ei kuulu mitte rahvale, vaid kuulub riigile kui niisugusele. Mitte rahvas ei ole võimu persoon, vaid riik ise“²⁸⁷. Rahvas on vaid riigiorgan, mitte aga suverään kui „personifitseeritud Jumal“ – muidu jääks sellele „õigus Asutava Kogu vastu mässi tõsta“²⁸⁸. Siin näib ta ka otseselt vastanduvat Rousseaule, Locke’ile ja laiemalt vabariiklikele mõtlejatele alates 16. sajandist, kelle meelest rahval just seesama õigus oli.

Ehkki vabariigi valitsemise ajutise korra aruteludes ei maini Päts ega Uluots teda kordagi, võib nende argumentatsiooni loogikast lähtudes kahtlustada Thomas Hobbesi „Leviathani“ mõju, kuigi kas see pärines otse Hobbesilt või vahendatult, vajaks lähemat uurimist. Nende seisukohavõtude hobbesilikkusele on tähelepanu juhtinud ka Hent Kalmo, kelle sõnul pärines nende riigisuveräänsuse käsitus Saksa juristidelt, kelle seas see olevat muutunud levinumaks juba 19. sajandi keskpaigas ning sajandi lõpuks juba valdavaks²⁸⁹. Samuti võib oletada, et nt Pätsi käsitused Locke’ist, Rousseauist ja ka Grotiusest on vahendatud, kuna ka Grotiust võib tõlgendada riigisuveräänsuse idee kujundajana (nagu eelpool juba käsitletud), Locke ise suveräänsuse mõistet ei kasutanud, vaid eristas kaht kõrgemat võimu (seadusandliku kogu ja rahva oma), ning pigem saaks just Rousseaud tõlgendada suveräänsuse ja „riiki konstitueeriva“ seadusandluse seostajana.

Kui Eesti Rahvaerakonna liikmed sel teemal enamasti kas vaikisid või siis rõhutasid arutelu ebapraktilisust (nagu tegi Karl Einbund)²⁹⁰, siis sotsiaaldemokraatidest ja tööerakondlastest vastasid sellele kriitikale Johan Jans ja Julius Seljamaa, kes mõlemad

²⁸⁴ Samas, 562-566. Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 22, 02.06.1919, 865.

²⁸⁵ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 15, 22.05.1919, 576.

²⁸⁶ Sama tegi ta juba ajutise põhiseaduse komisjonis (RA, ERA.15.2.361, l. 24: komisjoni protokoll nr 12, 13.05.1919).

²⁸⁷ Samas, 576.

²⁸⁸ Samas, 576.

²⁸⁹ Hent Kalmo. „... kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.“ *Iganenud või igavene? Tekste kaasaegsest suveräänsusest* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010), 91-131, 105, 110-111.

²⁹⁰ „Ma pean ütlema, kogu see juriidilise isiku ehitus, kogu see suveräänsuse andmine rahvale jne, see on juristide ehitus, mida tegelikult ei ole olemas. Ja siin peab ütlema, et väide saab tõeks, mida tegelikult ei ole olemas. Seda võivad juristid konstrueerida“ (Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 16, 23.05.1919, 633).

rõhutasid rahvasuveräänsuse põhimõtet, mainimata seejuures küll kindlaid autoreid. Johan Jansi järgi jäi suveräänsus kui kõrgeim võim alati rahva omandusse, ent too võis selle anda teiste institutsioonide teostada – lihtsalt oli vaja tagada erimeetmed, et rahvas saaks ka ise selles osaleda²⁹¹. Julius Seljamaa lisas, et just rahvasuveräänsuse ideele olid rajatud nii Ameerika kui ka Prantsuse revolutsioonid ning sama kehtib ka Eesti kontekstis²⁹². Ka Hent Kalmo sõnul põhines vasakpoolsete rahvasuveräänsuse doktriin Ameerika ja Prantsuse revolutsioonidel²⁹³, ehkki nagu oleme näinud, olid rahvasuveräänsuse idee lätted neist märksa varasemadki. Nende seisukoht oli ka see, mis peale jäi, ja nii sätestas vabariigi valitsemise ajutise korra § 9: „Eesti vabariigi kõrgem võim kuulub Eesti vabariigi rahvale. Rahva nimel ja tema valikul teostab kõrgemat võimu Asutav Kogu“²⁹⁴. Sellega jäi kõrvale Uluotsa sõnastusettepanek, et rahvas vaid „teostab“ kõrgemat võimu²⁹⁵.

Arutelu suveräänsuse üle seostus otseselt ka **rahva rolliga uues riigikorralduses**. Siin olid kahe leeri seisukohad teineteisele lähemal, kuna mõlemad neist pidasid vajalikuks, et lisaks rahvaesinduse valimise õigusele jääb rahvale ka rahvahääletuse ja -algatuse õigus²⁹⁶. Nende vahel oli aga üks fundamentaalne erinevus: Jüri Uluots pidas vajalikuks täpsustada, et rahvas „jätab enesele konstitueeriva võimu /.../ põhiseaduse algatuse ja referendumiõiguse näol“ ning tegi ettepaneku sõnastada tollane § 12 järgmiselt: „Põhiseadus pannakse ette rahvale vastuvõtmiseks ehk tagasilükkamiseks. Asutav Kogu määrab tingimised ja tähtajad, mis rahvahääletamisel täitmisele võtta“²⁹⁷. See saadeti tagasi ajutise põhiseaduse komisjoni²⁹⁸, kus see tagasi lükatigi²⁹⁹. Komisjoni protokollis aga ei selgitata otsuse aluseks olevat argumentatsiooni ning Asutava Kogu liikmetest kommenteeris Uluotsa ettepanekut ainult Karl Ast, kes sellele sisuliselt samuti vastu ei olnud³⁰⁰ ning pigem pidas oluliseks mitte jätta muljet, nagu peaks ka ajutise põhiseaduse rahvahääletusele panema³⁰¹. See tekitas paradoksaalse olukorra, milles rahvasuveräänsuse idee vastane (Uluots) tegi

²⁹¹ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 15, 22.05.1919, 582.

²⁹² Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 16, 23.05.1919, 626.

²⁹³ Kalmo (2010), 110.

²⁹⁴ *Riigi Teataja* nr 44, 9. juuli 1919, „Nr 91. Asutava Kogu poolt 4. juunil 1919. a. vastuvõetud Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord“, 345-347, 346.

²⁹⁵ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 19, 28.05.1919, 758. Vt ka pikemat arutlust selle arutelu üle Kalmo (2010).

²⁹⁶ Vt nt Asutava Kogu sõnavõtte K. Pätsilt, J. Uluotsalt ja L. Oleskilt. Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 22, 02.06.1919, 865. Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 19, 28.05.1919, 758. Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 15, 22.05.1919, 556-559.

²⁹⁷ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 19, 28.05.1919, 758.

²⁹⁸ Samas, 764-765.

²⁹⁹ RA, ERA.15.2.361, l. 30: komisjoni protokoll nr 17, 30.05.1919.

³⁰⁰ Ning kes oli rahvale just seda õigust oma Sotsiaaldemokraadi artiklis nõudnud.

³⁰¹ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 19, 28.05.1919, 761.

ettepaneku anda rahvale riigikorra asutamises otsesem roll, mille rahvasuveräänsuse ideed toetav enamuse tagasi lükkas, jättes põhiseaduse väljaandmise ülesande ainult Asutavale Kogule (§ 10)³⁰².

Tähelepanuväärne on aga, et rahvaalgatuse põhimõte, mida näiteks Eesti praegusest põhiseadusest enam ei leia³⁰³, omas Asutavas Kogus sellist üksmeelt, et sisulist arutelu see komisjonide ega Asutava Kogu täiskogu protokollide järgi kunagi ei tekitanudki, v.a mõnes tehnilises küsimuses nagu mitut allkirja oleks rahvaalgatuseks vaja. Hannes Vallikivi on tuvastanud, et esimest korda kerkis see idee esile juba Maapäeva juristide komisjonis, ent ilma erilise selgituseta³⁰⁴. Jaak Valge on omistanud selle idee Vene isevalitsusliku korra negatiivsele ning Šveitsi positiivsele eeskujule, eriti kuna paljud Asutava Kogu liikmed olid varem viimases paguluses viibinud³⁰⁵. Lähima teoreetilise selgituse rahvaalgatuse vajalikkusele pakkus Johan Jans:

„Riik on olemas selleks, et võimaldada inimestele ühiselulist olemist ja selle kaudu inimese isiku väljaarenemist. /.../ Järelikult on tarvis, et meie mitte ainult ei muretseks oma ajutises põhiseaduses selle eest, kuidas need valitsuse võimud oma kavatsusi teostavad, kuidas nad omavahel maad jagavad, vaid tuleb ka õige palju rõhku selle peale panna, et rahvas ise vahet pidamata saaks oma vajadusi kuuldavale tuua, saaks ise sellest, mis tema päralt öeldakse olevat, osa võtta“³⁰⁶.

Ehkki edasises kõnes paneb ta suuremat rõhku põhiõiguste peatükile ning rahvaharidusele, on tähelepanuväärne, et see argumentatsioon on ühest küljest väga lähedal Aristotelesele (millele viitab ka see, kuidas ta räägib „inimeste ühiselulisest olemisest“ ja rahvast kui „teatud organismist“) ning teisest küljest John Stuart Milli (ja Wilhelm von Humboldti) enesetäiustumise põhimõttele. Taoline organitsism oli muidugi Euroopas juba 19. sajandil (nt sotsiaaldarvinismina) levima hakanud ning seda võib leida kas või Eesti enda

³⁰² *Riigi Teataja* nr 44, 9. juuli 1919, „Nr 91. Asutava Kogu poolt 4. juunil 1919. a. vastuvõetud Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord“, 345-347, 346.

³⁰³ Ja mille väljajätmine pälvib omal ajal Tartu Ülikooli õigusteadlaste teravat kriitikat (Kalmo (2011), 123–131, 128).

³⁰⁴ Aitäh Hannes Vallikivile selle sissevaate eest ja professor Marju Luts-Sootakule, et mind seda vestlust vahendas.

³⁰⁵ Valge (2019), 152.

³⁰⁶ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 15, 22.05.1919, 581-582.

mõtteloost varemgi, nt Jakob Hurda kirjutistes³⁰⁷ Kuna Jans ei paku oma mõtetele selget viidet, on raske öelda, kes täpsemalt võis tema mõttekäiku mõjutada.

Kuna praktikas segunesid Asutava Kogu **arutelud konkreetse demokraatia mudeli ja võimude lahususe üle** omajagu, siis vaatlen neid kahte edaspidi koos. Artur Mägi on juhtinud tähelepanu, et komisjonis valminud ajutise põhiseaduse eelnõu võttis sotsiaaldemokraatide ja tööerakondlaste juhtimisel algusest peale eeskujuks Šveitsi mudeli³⁰⁸ ning see on ka mudel, millele Asutava Kogu liikmed ise otse viitavad, kui kavandit kirjeldavad ja arvustavad³⁰⁹. Ta kirjeldab ka Asutava Kogu üldist lõhestumist kodanlikuks blokiks (Maarahva Liit, Rahvaerakond, Kristlik Rahvaerakond) ja sotsialistlikuks blokiks (Tööerakond, Sotsiaaldemokraadid ja esseerid), millest esimene toetab parlamentarismi ning teine Šveitsi mudelit³¹⁰.

Samas ei ole see jaotus sugugi nii selge. Ilmselt peab paika Mägi tõlgendus Jaan Tõnissoni 22. mail 1919 ajutise põhiseaduse esimesel lugemisel peetud kõnest, et tegemist oli toetusavaldusega parlamentarismile³¹¹. Samas kandis tema erakonnakaaslane Karl Einbund vabariigi valitsemise ajutise korra eelnõu esimesel lugemisel ette³¹² ning esitles, et komisjon oli neljast variandist³¹³ eelistanud „Helveetsia“ (Šveitsi) süsteemi, mis võimaldavat „kindla rahvavõimu ja õigusliku korra“³¹⁴, avaldades ka ise sellele toetust. Ka komisjoni protokollidest ei leia tõsiseid vaidlusi, kas eelistama peaks üht mudelit teisele, vaid juba 29. aprilli komisjoni koosolekul „leitakse, et meil segusüsteem mõõduandvaks paigutatakse, mis kõigub Šveitsi ja ministeriaalsüsteemi vahel“, millest viimane tähistas

³⁰⁷ Liisi Veski. *Towards a stronger national unity: organic-statist ideas in 1930s Estonia*. (Doctoral Dissertation, University of Glasgow, 2021), 48.

³⁰⁸ Mägi (1954), 5-6.

³⁰⁹ Vt nt Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 14, 21.05.1919, 529-531. Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 16, 23.05.1919, 634-636.

³¹⁰ Mägi (1951), 23.

³¹¹ Samas, 21-22.

³¹² On tähelepanuväärne, et seda kõne alustab ta püüdes ehitada silda Eesti Asutava Kogu liikmete ja USA „konstitutsiooni-isade“ olukorra ja ülesannete vahele (Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 15, 22.05.1919, 542-543).

³¹³ Konstitutsiooniline monarhia, parlamentarism, Helveetsia valitsuskord ja otsedemokraatia, mis eristusid teineteisest täidesaatva võimu kujundamise viisi, valitsuse vastutavuse ning valitsuse ja rahvaesinduse vahekorra poolest (Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 15, 22.05.1919, 543-544).

³¹⁴ Samas, 544.

sisuliselt iseseisvalt tegutsevate ministrite valitsust³¹⁵, kus peaministri asemel on teiste ministritega võrdne valitsuse esimees³¹⁶.

Ehk saab järeldada, et Asutava Kogu arutelud ei tiirelnud sedavõrd küsimuse ümber, kas aluseks võtta Šveitsi või parlamentarismi mudel, vaid missugune Šveitsi mudeli tõlgendus: kas n-ö jakobiinlik-astilik, milles Asutava Kogu kätte koonduks sisuliselt kogu võim ning valitsus oleks suuresti vaid „parlamendi täidesaatvaks komisjoniks“, või sieyèlik-ruubellik, milles võimud on teineteisest suhteliselt järgalt lahutatud ning valitsus on parlamendist pea täiesti sõltumatu. Küsimus oli võimude lahususe põhimõtte rakendamises või mitte rakendamises ning eriti selgelt tuli see esile kui arutati, kas riigipea peaks olema Asutava Kogu või valitsuse juht.

Võimude lahususe kõige tugevamad toetajad olid sedapuhku rahvaerakondlased Jaan Tõnisson ja Karl Einbund, kes rõhutasid vajadust tagada valitsuse autonoomia Asutava Kogu ees. Ühest küljest oli nende mure põhimõtteline: võimude lahusus oli nende jaoks asendamatu komponent tagamaks „kodanliste õiguste ja vabaduste kaitse“ ning õigusriiklus³¹⁷. Kui Tõnissoni sõnavõtust võib ainult oletada Montesquieu mõju, siis Karl Einbund apelleeris tolele ning ka toda järgivatele USA föderalistidele otse, toonitades muuhulgas vaheinstitutsioonide olemasolu vajalikkust³¹⁸. Teisest küljest oli neil väga praktiline mure, et liiga tugev Asutava Kogu kontroll valitsuse üle võib halvata viimase töövõime³¹⁹, mis oli ka Jaan Tõnissoni eelpoolmainitud kõne põhisisu³²⁰. Kui Tõnisson vastandus seetõttu ka Asutava Kogu õigusele anda valitsusele juhtnööre ja ülesandeid ning muuta valitsuse aruandlus kohustuslikuks Asutava Kogu juhatuse ees³²¹, siis Einbund leppis

³¹⁵ RA, ERA.15.2.361, l 9: komisjoni protokoll nr 4, 29.04.1919. Tänapäevase riigiteaduse kohaselt kannaks see nimetust „fragmenteeritud valitsus“ (Georg Sootla. „Valitsuskabinetid.“ *Poliitika ja valitsemise alused*, toimetanud Leif Kalev ja Anu Toots (Tallinn: Maurus Kirjastus, 2011), 443.

³¹⁶ Mägi (1954), 6.

³¹⁷ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 14, 21.05.1919, 532.

³¹⁸ „Ma tuletan siis meelde, et ameeriklased omal ajal tahtsid ka loogilist järjekindlat süsteemi luua, põhjendades Montesquieu õpetuse peale. Nad eraldasid kõik oma võimud loogiliselt ja süsteemi järjekorras, kuid selle tagajärg oli, et nad sunnitud olid lahkuma ja kuidagi moodi vahelülisid otsima, et sinna süsteemi korda luua. Ja tõesti, nad astusid palju kõrvale sellest süsteemist ja võimud ei ole kaugeltki eraldatud praegusel ajal, et see küll paberile on pandud. Nii tahan ma ütelda just vastuoksa, kui meie praegusel korral selle süsteemi niisugusel kujul selle paragrahvi sisse jätame, siis tahes, ehk tahtmata meie riigilt suuremat korda nõuda ei või.“ (Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 19, 28.05.1919, 761-762).

³¹⁹ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 14, 21.05.1919, 529-531. Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 16, 23.05.1919, 634-636.

³²⁰ Ta kritiseeris selles teravalt otsedemokraatiat, pidades seda „primitiivseks“ ning nüüdisaja ühiskondlikes tingimustes sobimatuks (Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 14, 21.05.1919, 530-531).

³²¹ Samas, 530, 532, 534.

Asutava Kogu „täielik[u] kontrolli õigus[e] ja isegi instruksiooni õigus[ega]“ valitsuse üle, ent mitte sellega, et Asutava Kogu juht täidaks riigipea funktsiooni³²².

Võimude lahususe idee sai Asutavas Kogus aga kaht tüüpi kriitika osaliseks. Esimest arusaama esindas Karl Ast, kelle hinnangul oli Montesquieu ning Ameerika föderalistide lähenemine võimude lahususele, sh kui kodanikuõiguste kaitse mehhanismile, iganenud³²³. Tema hinnangul ei vasta võimude lahususe põhimõte enam riigivalitsemise nüüdisaegsele vajadusele, et valitsus vastutaks seadusandliku koja ees, ning toonitas, et „parlamendid hakkavad riikides ikka enam ja enam oma võimu maksma panema“³²⁴. Ehkki ta siinpuhul ei täpsustanud, mis riigiteadlasi ta silmas pidas, võib etteruttavalt mainida, et põhiseaduse arutelus võimude lahususe üle esitas ta sarnase argumendi, viidates tollasele riigiteaduste taustaga USA presidendile Woodrow Wilsonile³²⁵. Samuti teame eelnevast, et selline kriitika USA süsteemi vastu oli leitav juba 19. sajandi viktoriaanlike mõtlejate, eriti Bagehoti ja Milli kirjutistest. Küll taandub Ast Einbundi kriitika tagajärjel Sotsiaaldemokraadis esitatud väitest, et Šveitsi riigikord tähendab otsedemokraatiat³²⁶.

Sellele kriitikale vastas Einbund, et „võimude eraldamine ei tähenda, et need võimud iseseisvad oleksid“ ning et võimude lahusus on ühildatav ka käesoleva „rahvariigiga“, kui „iga võimu toimetusalala [on] ise organi käes“ ning see järgib järgmisi põhimõtteid³²⁷: „Asutav-seadusandlik võim on loomulikult kõige ülem /.../ Täidesaatev võim on seadusealune, tähendab, alistub seadusandlikule kogule“ /.../ Täidesaatval võimul ja ta esindajal ei tohi mingit õigust olla, et seadusandlikule võimule tõkkeid teha /.../ Asutav seadusandev võim peab ise oma toimetusalala seaduse läbi piirama /.../ Asutav-seadusandev koda peab oma võimu piirama /.../. Temal peab arusaadavalt seaduste ja määruste andmise, kontrolli ja valve õigus, valitsusele juhtnõuade andmise õigus olema. See on viimane piir, milleni Asutav Kogu võib minna.“ See seisukohavõtt on juba lähemal parlamentaristlikule loogikale ja argumentatsioonile, ilmselt soovist saavutada vasakpoolsetega kompromiss.

³²² Samas, 544.

³²³ „Pärastised riigiteadlased on teistsugusel vaatekohal asunud“ (Asutava Kogu 1. istungjärk, protokoll nr 15, 22.05.1919, 551-552).

³²⁴ Samas, 551-552.

³²⁵ Asutava Kogu 4. istungjärk, protokoll nr 134, 28.05.1920, 592.

³²⁶ „Kui meie selle juurde peatuma jääme, siis ei ole mingisugust vajadust vaielda selle üle, mis süsteemi juures õieti oleme peatunud või kuidas nimetada valitsemise süsteemi, mille oleme mahutanud eelnõusse: kas seda nimetada otsekoheseks demokraatiaks või esindavaks demokraatiaks, see on ükskõik; ta rvis on ainult, et seadus ise eluline oleks, et ta meie rahvale nii aineliselt kui ka vaimiliselt avaraid edenemisvõimalusi annaks“ (Asutava Kogu 1. istungjärk, protokoll nr 15, 22.05.1919, 551).

³²⁷ Asutava Kogu 1. istungjärk, protokoll nr 16, 23.05.1919, 634-636.

Teist tüüpi reaktsioon pärines vasakpoolsetelt Tõnis Kalbuselt ja Lui Oleskilt ning maaerakondlastelt Konstantin Pätsilt ja Jüri Uluotsalt, kes pidasid arutelu võimude lahususe üle vabariigi valitsemise ajutise korralduse seisukohalt ebaoluliseks. Nende meelest ei saanud võimude lahususest juttugi olla, kuna Asutav Kogu toimis suveräänse võimu kandjana ehk (nende tõlgenduses) sisuliselt õigusega teostada nii täidesaatvat kui ka seadusandlikku võimu, kui mitte lisaks veel ka kohtuvõimu³²⁸. See on olnud kõigest Asutava Kogu otsus delegeerida osa oma võimust teistele institutsioonidele³²⁹. Nagu ütles Konstantin Päts: „Senikaua, kui suveräänvõim seda põhiseadust³³⁰ mitte välja kuulutanud pole, senikaua töötab ta, niisiis ka Eesti Asutav Kogu, absoluutselt edasi ja kõik võimud on tema käes lahutamata /.../ Suveräänvõim on lahutamata“³³¹. Eriti huvitav on see seisukoht Jüri Uluotsa puhul, kes oli võimude lahususe teemat valitsemise ajutise korra koostamise komisjonis kõige enam esile toonud, rõhutades vajadust piirata Asutavat Kogu seadusandliku võimuga ning anda täidesaatev võim kas eraldiseisvale presidendile või kolleegiumile³³².

Maarahva Liit oli seega kentsakas olukorras – ühest küljest lähtuti oma varasemast väitest, et Asutav Kogu on suverään, ning seega nõustuti vasakpoolsetega, et Asutaval Kogul on õigus teostada nii seadusandlikku kui ka täidesaatvat võimu. Teisest küljest võitlesid ka nemad selle vastu, et Asutava Kogu esimehest saaks riigipea. Nimelt asus Jüri Uluots koos Jaan Tõnissoniga nõudma, et kui Asutava Kogu esimehest saab riigipea, siis peaks temast saama ka valitsuse juht³³³, liikudes võimude lahususe ideelt üle mudelile, kus mõlema võimuharu juhi rolli täidaks sama isik³³⁴. Tõnisson õigustas seda vajadusega vältida täidesaatvat rollikonflikti Asutava Kogu esimehe ja valitsusjuhi vahel ning hoida Asutava Kogu esimeest valitsuse asjus kursis³³⁵. Uluotsa täpsemad motiivid pole selged, kuna komisjoni protokollis on ta seisukohavõtt järgmine: „Kui meie nimetame AK esimehe riigi

³²⁸ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 14, 21.05.1919, 522 (Kalbus). RA, ERA.15.2.361, lk 6: komisjoni protokoll nr 3, 27.04.1919 (Olesk). Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 19, 28.05.1919, 757 (Uluots).

³²⁹ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 14, 21.05.1919, 522 (Kalbus). Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 25, 04.06.1919, 998-999 (Olesk). Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 15, 22.05.1919, 563.

³³⁰ Siinpuhul on oluline tähele panna, et Maarahva Liit ei pidanud vabariigi valitsemise ajutist korda põhiseaduseks, mistõttu ei piiranud Asutav Kogu selle vastuvõtmisega ka oma võimu.

³³¹ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 15, 22.05.1919, 563-564.

³³² RA, ERA.15.2.361, lk 2: komisjoni protokoll nr 1, 25.04.1919. RA, ERA.15.2.361, lk 6: komisjoni protokoll nr 3, 28.04.1919. RA, ERA.15.2.361, lk 9: komisjoni protokoll nr 4, 29.04.1919.

³³³ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 25, 04.06.1919, 996-998 (Tõnisson). RA, ERA.15.2.361, lk 12, komisjoni protokoll nr 5, 30.04.1919 (Uluots). ERA.15.2.361, lk 30, komisjoni protokoll nr 17, 30.05.1919 (Uluots).

³³⁴ Muidugi ka Ühendkuningriigis, võimude lahususe etalonriigis, kehtis pikka aega sellele samane *king-in-parliament* süsteem. Asutava Kogu töö ajaks oli see juba pikemat aega taandunud pigem tseremoniaalseks formaalsuseks.

³³⁵ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 25, 04.06.1919, 996-998.

esitajaks, siis on sellest loogiline järeldus, et see esimees loob ka valitsuse AK nõusolemisel“³³⁶.

See ei olnud ainus kord, kui Rahvaerakond taganes võimude lahususe põhimõttest. Esiteks toetasid nad seadusandliku delegatsiooni moodustamist, millel oleks teatud seadusandlik võim, mõnede krediidimääramis- ja eelarvelised õigused ning valitsuse kontrolli- ja sellele juhtnööride andmise õigus³³⁷. See ei ole aga suur vastuolu, kuna nt sieyes'liku loogika järgi oli fundamentaalse ja igapäevase seadusandluse lahutamine igati õigustatud ning praktikas ei olnud Asutaval Kogul piisavalt võimekust kõigi seadustega iseseisvalt süvitsi tegeleda³³⁸. Samas võeti Tõnissoni valitsuse algatusel ette ka vabariigi valitsemise ajutise korra § 12 täiendus, millega anti valitsusele samaselt Maanõukogu-aegse Ajutise Valitsusega õigus anda välja ajutisi seadusi ja krediidimääramisi Asutava Kogu istungite vahepealsel ajal (koos Asutava Kogu õigusega need taas kokku tulles tagasi lükata)³³⁹. Seda erandit õigustas ta valitsuse vajadusega langetada kiireid finantsotsuseid³⁴⁰. Ehkki mõlemad neist algatustest olid kantud praktilistest kaalutlustest, nõrgestasid need sellegipoolest ideed võimude lahususest, mida just nende erakond oli varem kaitsnud. Samal ajal vähendasid need sammud ka Asutava Kogu võimutäiust.

Julius Seljamaa ütles vabariigi valitsemise ajutise korra aruteludes järgmist:

„Selle nurgakivi panemise juures ei pea meil mitte silmade ees seisma puhtalt läbiviidud patriarhaalne Helveetsia kord, ei pea meie ka aluseks võtma Montesquieu võimude jagamise põhimõtetest valesti arusaadud teooriat, mis Ameerika-Ühisriikides võidule pääsenud, ei tohi ka eeskujuks olla, leian ma, mingisugune õnnetu Prantsuse puhas parlamentarism, – meil tuleb, oma põhiseadust ja ajutist valitsuse korraldust luues vastu võtta nendest konstitutsioonidest need head küljed, mis täiesti meie oludele vastavad. Meil ei tule Eestis mingisuguseid Ameerika ehk

³³⁶ RA, ERA.15.2.361, lk 12, komisjoni protokoll nr 5, 30.04.1919.

³³⁷ RA, ERA.15.2.440, lk 23, põhiseaduse komisjoni protokoll nr 2, 19. juuni 1919. Valge (2019), 130-131. Komisjonis oli idee ainus põhimõtteline vastane esseer Andres Loorits ning mõningaid täiendavaid võimupiire soovis ka Jüri Uluots (vt RA, ERA.15.2.440 põhiseaduse komisjoni protokolle 2-6).

³³⁸ Mägi (1951), 8.

³³⁹ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 95, 19.12.1919, 3011-3012.

³⁴⁰ Samas, 3012. Seda mõtet kritiseeris eriti teravalt Jüri Uluots, kes nägi seda võimude lahususe põhimõtte õõnestamisena, valitsuses esindamata erakondade seadusandlusest kõrva lejätamisena ning niiviisi „oligarhiline kildkonna diktatuuri“ poole liikumisena (samas, 3013-3015).

Šveitsi riike luua, vaid loodan, et Eesti Asutav Kogu loob Eesti pinnale ka Eesti riigi“³⁴¹.

Võttes kokku ajutise põhiseaduse loomise arutelud, siis kehtestatud vabariigi valitsemise ajutise korra järgi oli see riik formaalselt pigem jakobiinlik-astilik tõlgendus Šveitsi riigikorrast: kõrgeim võim kuulus rahvale, kellel oli (kõigi fraktsioonide toetusel) õigus osaleda seadusandluses ka omaalgatuslikult, ning kõrgeima võimu teostajaks oli Asutav Kogu, mis võis sekkuda ka täidesaatva võimu tegevusse ning mille esimees täitis ka riigipea funktsiooni, ning valitsus pidi tegutsema üheaastase mandaadi alusel (§ 16). Nii kontseptuaalselt kui ka praktikas esines selle põhiseaduse teostuse ning Asutava Kogu liikmete tegevuses omajagu vastuolusid ja puudujääke. Vasakpoolsed, kes olid kõige tugevamini võidelnud rahvasuveräänsuse põhimõtte nimel, ei andnud rahvale õigust kinnitada tulevast põhiseadust rahvahääletusel, ning hobbesiliku riigisuveräänsuse põhimõtte eest seisnud maarahvaliidlased olid need, kes püüdsid seda õigust rahvale anda. Rahvaalgatuse õigust ajutise põhiseaduse ajal ei kasutatud, valitsuse üheaastase mandaadi põhimõtet ei järgitud³⁴² ning Asutaval Kogul ei olnud võimekust kunagi sisuliselt täidesaatvat võimu jõulisemalt kontrollida ja suunata³⁴³. See ei tähendanud aga n-ö võimude lahususe põhimõtte faktilist teostumist, kuna muuhulgas ka varem Montesquieu ja USA föderalistide võimude lahususe põhimõtte vajalikkust rõhutanud rahvaerakondlaste toel omandas valitsus õiguse anda välja seadusi, ehkki ajutiselt. Tulemuseks oli pigem samasugune lahutamata võimudega parlamentarism nagu Ajutise Valitsuse ja Maanõukogu ajal³⁴⁴.

II.3. Põhiseaduse loomise arutelud

Pärast vabariigi valitsemise ajutise korra vastuvõtmist tuli põhiseaduskomisjon kokku uues koosseisus. 19. juunil 1919 andsid erakondade esindajad ülevaate oma ideedest, missugune tulevane Eesti riigikord peaks välja nägema. Tähelepanuväärsemad on siin kaks visiooni. Esiteks toetasid nii sotsiaaldemokraadid, tööerakondlased kui ka rahvaerakondlased seda korda, mis oli üles seatud vabariigi valitsemise ajutise korraga, ning

³⁴¹ Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 16, 23.05.1919, 631. Muidugi arusaam, et iga riigikord peab vastama konkreetsetele ühiskonna eripäradele, on idee, mille leiame nt nii Montesquieust kui ka Aristotelesest.

³⁴² Valge (2019), 132.

³⁴³ Mägi (1951), 9.

³⁴⁴ Samas, 11.

pidasid siin endiselt eeskujuks Šveitsi riigikorraldust³⁴⁵. Teine visioon tuli Uluotsa kaudu Maarahva Liidult, milles ta nägi rahva kõrgeima võimu teostusena seadusandliku kogu valimist ning riigi esindaja ja täidesaatva võimuna „maakondade ja suuremate linnade poolt“ valitud senatit³⁴⁶. Protokolli järgi õigustas Uluots viimast järgmiste argumentidega: „1) võimude jaotus, 2) seaduslikkuse garanteerimine; 3) kohaliku elemendi osavõtmise võimalus Valitsusest ja 4) ideede esile pääsemine“³⁴⁷.

On raske öelda, kas ja kust ta selleks eeskuju sai, eriti kuna senatid on ajalooliselt toiminud pigem seadusandliku võimu osana. Kohati meenutab see Vana-Ateena rahvanõukogu (*boulē*), mida valiti küll loosi teel, ent samuti kindlat regionaalset esindatust silmas pidades, ning mis täitis teatud täidesaatvaid ja esinduslikke funktsioone rahvakoosolekute vahepeal³⁴⁸. Tõenäolisem on aga, et Uluots võttis eeskujuks presidentaalse süsteemi ning püüdis muuta seda kollegiaalsusega vastuvõetavamaks üldiselt vasakpoolsele Asutavale Kogule. Kui see ka tema kavatsus oli, siis komisjoni ülejäänud liikmed suhtusid sellesse ideesse kriitiliselt.

Sotsiaaldemokraat Johan Vainu hinnangul polevat võimude lahusus väärtus iseeneses, esseer Andres Looritsa meelest tekitaks see võimude vahele ebavajaliku „alalise opositsiooni“ ning tööerakondlase Ado Anderkopi ja sotsiaaldemokraadi Minni Kurs-Oleski meelest oli isegi USA-s hakatud võimude lahususe ideest loobuma³⁴⁹. Asutavas Kogus nimetas sotsiaaldemokraat Jakob Mikiver Uluotsa ettepanekut katseks „tüürida [riik]/.../ oligarhilise korra poole“³⁵⁰. Ideele vastandusid ka Kristliku Rahvaerakonna esindaja Nikolai Kann, kelle meelest võis see senat kujuneda kas „üleskihutatud rahva meeleolu“ tõttu või „ühesuguste võimete ja elukutsetega“ ja seega valdkondlikult ebasobilikest inimestest, „kellele keegi midagi teha ei saa“, ning ka rahvaerakondlane Karl Einbund, kelle hinnangul „maakondline valimine ei anna paremaid jõudusid Valitsusse“³⁵¹.

³⁴⁵ RA, ERA 15.2.372, lk 4: komisjoni protokoll nr 2, 19.05.1919. Kõige üllatavam oli ehk Karl Einbundi sõnavõtt, milles ta erakonna meelest „kõik võim olgu seadusiandva koja käes“ (sammas), ehkki siinpuhul pidas ta lisaks seadusandlikule võimule ilmselt silmas parlamendi õigust määrata valitsuse liikmed ja anda neile juhtnõore.

³⁴⁶ Samas.

³⁴⁷ Samas.

³⁴⁸ Aristoteles. *The Constitution of Athens*, toimetanud Thomas J. Dymes (London: Seeley and Co Ltd, 1891), 81-82, 88, 90-100, 125.

³⁴⁹ Samas, 4-5.

³⁵⁰ Asutava Kogu 2. istungjärg, protokoll nr 95, 19.12.1919, 3017.

³⁵¹ RA, ERA 15.2.372, lk 4-5: komisjoni protokoll nr 2, 19.05.1919.

Mis puudutab **õigusriiklust**, siis siin ei olnud endiselt erakondade vahel suuri erimeelsusi – kõigi meelest pidi Eesti riik põhimõtteliselt olema seadustel põhinev riik, kus on inimestele tagatud teatud põhiõigused ning samas seatud ka nende vabadusele piirangud³⁵². Seda toonitas eriti Ado Anderkopp, viidates seejuures Immanuel Kantile: „Ei ole vist asjata inimkonna parem mõttetark Kant põhimõtte üles seadnud, et üksikute kodanikkude vabadust tuleb piirata selleks, et kõikide vabadus võimalik oleks“³⁵³. Anderkopp rõhutas seejuures, et kodanike (põhi)õiguste sätted põhiseaduses peavad saama sisulisteks tagatisteks, mitte jääma deklaratiivsele tasemele nagu oli olnud Cromwelli valitsuse, Virginia osariigi ning nii Prantsuse kui ka 1848. aasta revolutsioonide põhi- ja kodanikuõiguste deklaratsioonides³⁵⁴.

Oli aga neid parlamendiliikmeid, kes kritiseerisid seadusi ja põhiõiguste nimekirja selle nurga alt, et need pole piisavad tagamaks ka sisuliselt õiglast ühiskonda. Nii sotsiaaldemokraat Johan Jans kui ka esseer Hans Kruus kutsusid seda kodanlikuks lähenemiseks, tsiteerisid Anatole France'i luulerida, et „oma majesteetlikus erapooletuses keelab seadus nii vaesele kui ka rikkale ära silla all magada, uulitsal kerjata ja leiba varastada“ ning nõudsid muutusi ühiskonna klassistruktuuris³⁵⁵. Esseer Hans Kruus läks oma kriitikas kogunisti sedavõrd kaugele, et lubas, et ükskõik kuhu põhiseaduse aruteludega ka ei jõuta, valmistub tema järgnevat riigikorda kukutama: „Meie ülesanne on ilmtingimata tulevat proletaarlist revolutsiooni ette valmistada ja selleks ka demokraatiat ära kasutada. Ja kui meie demokraatiat kodanlikes ühiskonnas tunnistame, siis ainult selle abinõuna“³⁵⁶. Kruusi ja teiste esseeide selline seisukoht oli selgelt erandlik ja nad pälvisid sellega ka ülejäänud fraktsioonide hukkamõistu.

Samamoodi nagu õigusriiklusega, jäid Asutava Kogu liikmed vabariigi valitsemise ajutise korraga sisuliselt sama seisukoha juurde seoses **rahva rolli ja osalusega poliitikas**: et see seisneks parlamendi valimises, rahvahääletuses ja rahvaalgatuse õiguses. On aga neli tahku, mis väärivad siinpuhul eraldi tähelepanu. Esiteks pakkus Ado Anderkopp võrreldes

³⁵² Rõhutan ”põhimõtteliselt”, kuna aeg-ajalt esines ka muidu õigusriiklust toetavate Asutava Kogu saadikute seast mõtteavaldusi, mis sellega kokku ei läinud. Näiteks võttis Ado Anderkopp kord põhiseaduskomisjonis sõna: „Elu teeb hüppeid, seaduslikkusest ei saagi igakord kinni pidada, seadused iganevad, valitsusel tuleb mõnikord otsustada, mis maksvate seadustega kokkukõlas ei ole, mida seadusiandev Kogu pärast hääkskiitma peab ja mis siis võimalik, kui täidesaatev võim seadusiandva võimu usaldusalune on” (samas, 5).

³⁵³ Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 133, 27.05.1920, 534. Vt nt Kant (1989), 73: „Õigus on iga üksikisiku vabaduse piiramine nii, et see oleks kooskõlas kõigi teiste vabadusega.“

³⁵⁴ Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 133, 27.05.1920, 535-536.

³⁵⁵ Samas, 564, 582-583.

³⁵⁶ Samas, 585. Lähemalt on vaidluskohiti põhiõiguste sõnastamisel käsitlenud Hannes Vallikivi (2019).

vabariigi valitsemise ajutise korraga tunduvalt põhjalikuma seletuse, miks on vaja just igati neist kolmest õigusest: esimest, et tagada parlamendi kooskõllalisus rahva tahtega, ning rahvahääletuse ja -algatuse õigused juhuks, kui konkreetse koosseisu puhul peaks kooskõla kaduma³⁵⁷. Selle all pidas ta silmas ka sätet, et kui rahvaalgatuse tulemus on rahvahääletusel parlamendi omast erinev, peab parlament laiali minema ja toimuvad erakorralised valimised (põhiseaduse § 32)³⁵⁸. Ta tsiteeris siinjuures Prantsuse vabariiklast Léon Gambettat, et tuleb vältida olukorda, kus parlament on „lõhkilöödud peegel, kus rahvas ennast ära ei tunne“³⁵⁹. Sellise põhimõtte leiab samuti John Locke'i „Teisest traktaadist“, mingil kujul ka Rousseau „Ühiskondlikust lepingust“ ja vähemalt parlamendi kui „rahva peegli“ käsituse mõttes ka üldiselt parlamentaristide lähenemisest. Artur Mägi puhul oli § 32 „põhiseaduse üks omapära, mis antud kujul on tundmata teiste riikide põhiseadustele“³⁶⁰.

Teiseks nägid vasakpoolsed, et see peaks olema rahvas ise, mitte mõni „kolmas võim“ nagu president (sellest vaidlusest lähemalt edaspidi), kes teostab parlamendi üle „kontrolli ja [järele]valvet“³⁶¹. Ehkki selle mõtte juures ei viidatud ühelegi autorile, leiab selle elemente nii Locke'ist, Rousseauist kui ka hilisemast Prantsuse liberaalide (nt Constanti, Tocqueville') traditsioonist. Kolmandaks nähti ühe vajaliku rahvavalitsuse põhimõtte edendamise väljendusena kohaliku võimu (omavalitsuste) detsentraliseerimist Inglismaa eeskujul³⁶², millest võib oletada nt John Stuart Milli mõjutusi, kuigi ühtegi konkreetset autorit sellega seoses ei mainitud. Neljandaks nägi Asutav Kogu, et muudatused põhiseaduses vajavad heakskiitu rahvahääletusel³⁶³. Samas endiselt ei peetud vajalikuks anda rahvale õigus otsustada 1920. aasta põhiseaduse üle rahvahääletuse kaudu. Ka

³⁵⁷ Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 133, 27.05.1920, 543-545.

³⁵⁸ See realiseerus näiteks 1923. aastal, kui rahvas kinnitas rahvahääletusel Kristliku Rahvaerakonna rahvaalgatusliku eelnõu kohustusliku usuõpetuse algkoolide sisseseadmise kohta, mille Riigikogu ise oli tagasi lükanud. Pärast seda ei lasknud seadusandjad „rahvaalgatuse ja -hääletuse instituutidel vabalt toimida“ (Karmo (2011), 125-127).

³⁵⁹ Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 133, 27.05.1920, 543-545. Gambetta olevat seda väljendit aga kasutanud oma kriitikas majoritaarse valimissüsteemi vastu ja proportsionaalse valimissüsteemi poolt. Vt nt Franck Lafaille. „Le „présidentialisme parlementaire“ sous la IIIe République: les „descentes de fauteuil“ de Gambetta et d'Herriot.“, *Revue française de droit constitutionnel*, 76, 4 (2008), 733-760, 735.

³⁶⁰ Mägi (1954), 18.

³⁶¹ Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 140, 10.06.1920, 886-887 (Ast). Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 134, 28.05.1920, 611-612 (Päts).

³⁶² Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 133, 27.05.1920, 558-559.

³⁶³ Ado Anderkopp: „Kui meie rahvavalitsuse maksmapaneme, siis ka kellelgi teisel õigust ei saa olla rahva õiguste üle otsustamiseks, kui rahval endal ainuüksi. Põhiseadus määrab ära piirid, kus ja missuguses rahva kui kõrgema riigivõimu kandja õigused kindlustatud on ja neid õigusi ei tohi keegi muu kitsendada, kui rahvas ise oma hääleõiguslike kodanikkude näol. Põhiseaduse muutmise üle otsustamine peab tingimata rahva enda kätte jääma“ (Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 133, 27.05.1920, 562). Tucki tõlgenduses tähendaks see n-ö rousseauliku-žirondiinliku lähenemise omaksvõttu.

põhiseaduse § 1 oli sõnastatud kaheti mõistetavalt („riigivõim on rahva käes“), nii et sellest sai välja lugeda nii rahva- kui ka riigisuveräänlikku lähenemist³⁶⁴.

Põhilised arutelud põhiseaduse ümber puudutasid aga suuresti kolme teineteisega tihedalt seotud küsimust: missugune peaks olema **üldine riigikord** (institutsionaalne korraldus), kuidas peaksid selle institutsioonid suhestuma **võimude lahususe põhimõttega**³⁶⁵ ning kas nende hulka oleks vaja ka nn **kolmandat võimu**. Ehkki vabariikluse mõtteloo mõttes väga paljudele uutele tüviautoritele ei viidatud, on tähelepanuväärne, kuivõrd suured muutused olid toimunud Asutava Kogu fraktsioonide seisukohtades.

Esiteks jäeti nüüdseks kõrvale Šveitsi eeskuju üleüldse, mitte ainult selle vabariigi valitsemise ajutises korras juurutatud jakobiinlik-astilik tõlgendus. Põhiseaduse esimesel lugemisel esitas põhiseaduskomisjoni esimees, tööerakondlane Ado Anderkopp selle kohta tõsist kriitikat: Šveitsi riigikorraldus on Eesti konteksti sobimatu, ka kodumaa riigiteadlaste (kellegi Curti, Orel ja Dubsi) hinnangul iganenud ning ka sealne „rahvahääletamise õigus kaugeltki seda demokraatlikku iseloomu ei kanna, mida temast loodeti“, kuna lähiminevikus oldi neis tagasi lükatud nii surmanuhtluse kaotamine, „maksuta arstiabi andmine“ kui ka naiste valimisõigus³⁶⁶. Seetõttu on tema sõnul „Šveitsi riigikord meile täielikult vastuvõetamatu“³⁶⁷. See on muidugi paradoksaalne, kuna samas kõnes oli ta õigustanud rahvahääletust ja -algatust kui meetmeid tagamaks riigikorra demokraatlikkust.

Anderkopi sõnul oli Asutaval Kogul niisiis järele jäänud valik kolme riigikorra variandi vahel. Esimesed kaks neist olid järgmised: „Kas asutada demokraatlik vabariik samasel dualistlikul alusel, nagu tema Ameerikas on läbi viidud, või katsuda maksma panna nähtus ajaloos, mida umbes 130 aastat tagasi Prantsusmaal tunti ja mis nüüd jällegi Venemaal maksvus on, kuigi osaliselt, see on konvendi süsteem“³⁶⁸. Esimene ehk USA mudel oli presidentaalne süsteem, mis „seisab täielikus võimude eraldamises, eriti rahvaesinduse ja valitsuse vahel, kus valitsus töötab täielikult iseseisvana“³⁶⁹. Selle nõrkus

³⁶⁴ Kalmo (2010), 109.

³⁶⁵ See arutelu puudutas ainult seadusandliku ja täidesaatva võimu vahet. Kohtuvõimu sõltumatuse vajalikkust keegi aruteludes kahtluse alla ei seadnud. Vt ka Mägi (1954), 28.

³⁶⁶ Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 133, 27.05.1920, 546-547. Seetõttu seati rahvahääletusele pandavatele küsimustele hulganisti piiranguid, nt et see ei tohi puudutada riigieelarvet, makse, rahvusvahelisi lepinguid jne.

³⁶⁷ Samas, 552.

³⁶⁸ Samas, 552.

³⁶⁹ Samas, 553.

oli aga Anderkoppi hinnangul sarnane sellega, mida Karl Ast oli toonud esile vabariigi valitsemise ajutise korra arutelu juures: et ühest küljest isegi selle riigikorraga ei olnud võimude eraldamine täielik ning teisest küljest ka USA enda riigiõiguslased ja -teadlased (ta viitab kellelegi Matheosele ja USA presidendile W. Wilsonile) olevat jõudnud järeldusele, „et „see riigivalitsemisele sarnased kütked jalga paneb, mis riigielu võiks seisma panna“ ning et selle asemel „tuleb valitsus painutada oma tegevuse põhijoontes kongressi alla“³⁷⁰. Seetõttu ei olewat see variant vastuvõetav.

Teine välja toodud variant oli „konvendisüsteem“, „kus kõik riigivõim oli koondatud rahvaesinduse kätte“, mis olevat teostunud „Rousseau põhimõttel ja Dantoni ja Robespierre'i pealekäimisel“ vastupidiselt valitsusjuhi Lafayette'i nõudmisele, et valitsusel oleks „rohkem iseseisvat võimu“³⁷¹. Ka see riigimudel ei olnud Anderkopi sõnul vastuvõetav, mistõttu ta pakub välja kolmanda variandi: „Meile jääb järgi ainult üks võimalus, see on, kus valitsus oleks täielikult ühenduses rahvaesindusega, kuid seejuures mõlemad töotaksid niivõrd iseseisvalt, et valitsusel tema ühtlase, iseseisva poliitika ajamine võimaldatud oleks, seni kui rahvaesinduse poolt teistsuguseid näpunäiteid antud ei ole /.../ See on nõndanimetatud parlamentaarne valitsemise kord, mille juurde ka põhiseaduse komisjon peatama jäi“³⁷². Üllataval kombel pakkus ka Karl Asti sõnul just see korraldus lahenduse küsimusele, kuidas saavutada seadusandliku ja täidesaatva võimu kooskõlalises, andes juhtpositsiooni parlamendile³⁷³. Taas viitas ta W. Wilsonile kui võimude lahususe põhimõtte iganemise tõestajale³⁷⁴. Ehk kui vabariigi valitsemise ajutise korra aruteludes oli vaidluses parlamentarismi ja Šveitsi riigikorra jakobiinlik-astiliku tõlgenduse vahel domineerima jäänud viimane (ehkki samuti ainult osaliselt), siis nüüd eelistati kindlalt esimest, ilmselt ajutise korra praktilise läbikukkumise tõttu³⁷⁵.

Erinevalt ajutisest põhiseadusest oli põhiseaduse enda aruteludes parlamentarismi mudeli peamiseks alternatiiviks presidentialism, mille jooni püüdis Jüri Uluots

³⁷⁰ Samas, 553. Selle tõlgendusega nõustub Wilsoni puhul ka nt Selinger (Selinger (2019), 204-205).

³⁷¹ Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 133, 27.05.1920, 553. Ehkki Rousseaud võidi küll Prantsuse revolutsiooni aegu ja hiljemgi niiviisi tõlgendada, siis nagu oleme juba eelpool vaadelnud, on sel vähe pistmist selle riigikorraldusmudeliga, mida Rousseau ise silmas pidas. Küll aga läheb see kokku selle Šveitsi riigikorra tõlgendusega, mida olen seni tähistanud jakobiinlikuna.

³⁷² Samas, 553-554.

³⁷³ „Lõppude-lõpuks leiti ometi, et riigi valitsemine vastutama peaks riigi seadusandluse ees — ainukene võimalik tee, kui ei taheta mitte koalitsiooni luua täidesaatva ja seadusandliku võimu vahel. /.../ Eesti põhiseaduse välja töötamise komisjon peatas põhimõtte juures, nimelt et riigi valitsus valitav on seadusandliku koja poolt, temaga otsekoheses ühenduses seisab, kõige tihedamas kontaktis töötab ja alalises läbikäimises omavaheliste huvide suhtes seisab“ (Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 134, 28.05.1920, 591-592).

³⁷⁴ Samas, 592.

³⁷⁵ Sel arvamusel oli näiteks Artur Mägi (Mägi (1954), 8).

põhiseaduskomisjoni kaudu nt 15. detsembril 1919 läbi suruda³⁷⁶. Kui varasemalt oli ta pakkunud välja ideed täidesaatvat võimu kandvast senatist, siis nüüd tuli ta välja veel ühe innovatsiooniga: et täidesaatvat võimu teostaks kas parlamendi või selle ja kohalike omavalitsuste esinduskogude liikmetest moodustatud valimiskogu poolt neljaks aastaks valitud president (§-d 54 ja 58), kellel „on õigus riigivolikogu enne selle volituste lõppu laiali saata“ (§ 57) ja kes „kutsub ametisse ja vabastab sellest peaministri ja selle ettepanekul teised ministrid, kes koos vabariigi valitsuse moodustavad“ (§ 60), ent keda parlament võib umbusaldada (§ 63)³⁷⁷. Ehk tegemist oluks suuresti poolpresidentiaalse korraldusega³⁷⁸ (v.a et president võis olla parlamendi valitud), mis tol päeval võeti komisjonis ka põhiseaduse V, valitsust puudutava peatüki aluseks³⁷⁹ (ehkki tõenäoliselt pigem komisjoni madala osavõtu tõttu)³⁸⁰. Sellest ideest loobuti paar kuud hiljem, kuna ei soovitud jääda „vanade Ameerika föderalistide või Montesquieu-aegsete riigiteooriate juurde“ (K. Ast)³⁸¹, ent katse luua presidentiaalsemat ning lahutatumat võimudega riigikorraldust oli tehtud.

Samasuguse lõpu leidis arutelu võimaliku „kolmanda võimu“, olgu üheisikulise või kollektiivse üle. Ehkki nagu Jaak Valge on tähelepanu juhtinud, langetati otsus presidendi institutsiooni mitte luua parlamendirühmade mitteametlikul nõupidamisel, mida ei protokollitud³⁸², siis kirjalikult dokumenteeritud Asutava Kogu aruteludest on võimalik selle põhjused tuvastada. Saksa ja Rahvaerakonna esindajad ning teiste seas ka nt tööerakondlane Otto Strandman toetasid presidendi institutsiooni, kuna nägid presidenti peaasjalikult neutraalse ja tasakaalustava organina, mis jälgib põhiseaduse järgimist ja esindab riiki välissuhtluses³⁸³. Nagu eelpool kirjeldatud, soovis presidentiaalsemat korda toetav Maarahva Liit näha presidenti täidesaatva võimu kõrgeima teostajana. Mõlemad neist haakuvad Montesquieu teooriaga, esimene vajadusega luua sõltumatuid ja tasakaalustavaid institutsioone, teine seadusandliku ja täidesaatva võimu lahususe põhimõttega. Esimene

³⁷⁶ RA, ERA.15.2.373, lk 83: komisjoni protokoll nr 46, 15.12.1919.

³⁷⁷ RA, ERA.15.2.373, lk 83: komisjoni protokoll nr 46, 15.12.1919. RA, ERA.15.2.373, lk-d 198-200: „Põhiseaduse eelnõu. Komisjoni poolt I lugemisel vastu võetud 21. detsembril 1919.“

³⁷⁸ Tõnis Saarts. „Valitsemiskorralduse üldmustrid demokraatias.“ *Poliitika javalitsemise alused*, toimetanud Leif Kalev ja Anu Toots (Tallinn: Maurus Kirjastus, 2011), lk-d 393, 397.

³⁷⁹ RA, ERA.15.2.373, lk-d 83: komisjoni protokoll nr 46, 15.12.1919.

³⁸⁰ Sellele juhtis tähelepanu nt Jaan Poska (RA, ERA.15.2.374, lk 74: komisjoni protokoll nr 60, 17.02.1920).

³⁸¹ Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 140, 10.06.1920, 885-886.

³⁸² Valge (2019), 138.

³⁸³ RA, ERA.15.2.375, lk 56: komisjoni protokoll nr 77, 27.04.1920 (Strandmann). RA, ERA.15.2.373, lk 70, 72: komisjoni protokoll nr 43, 11.12.1919 (Maim, Kuusner). Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 133, 27.05.1920, 576 (Tõnisson). Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 134, 28.05.1920, 597-598 (Koch), 617-618 (Leesment).

lähenemine järgib ka Constanti ja 19. sajandi viktoriaanliku parlamentarismi loogikat, et riigipea peaks olema neutraalne ja tasakaalustav organ riigis.

Vasakpoolsed kaldusid presidendi institutsiooni ette kujutama enamasti kolmel moel: kas valitud monarhina, riigivõimu esindajana vastukaaluks rahvavõimule või siis organina, millela on seni väga hästi hakkama saanud ja saab ka edaspidi³⁸⁴. Ühelgi juhul polnud presidendi institutsioon nende meelest demokraatiasse kas vajalik või sobilik. Ado Anderkopp tõi küll välja, et ilma presidendita oleks uut riigikorda otstarbekam kutsuda poolparlamentarismiks³⁸⁵, ent ka tema polnud sellele iseenesest vastu. Konstantin Päts kritiseeris sellist arusaama väitega, et ei saa olla parlamentarismi ilma kolmanda võimuta (ja ka parlamendi teise kojata) ning et isegi Šveitsi praktikas on kolmas võim, ehkki kollegiaalsel kujul, siiski olemas ning ilma selleta koondub kõrgeim võim ühekojalise parlamendi kätte³⁸⁶. Ka see sõnavõtt oli vägagi lähedal 19. sajandi parlamentaristide argumentatsioonile. Pätsi kriitikat kas eirati või lükati see tagasi. Küll aga jõudis põhiseadusesse punkt, mis traditsiooniliste parlamentaristide jaoks tähendanuks parlamendi võimu keskme piiramist – parlament (nüüdseks nimega Riigikogu) tohtis valitsuse riigieelarve eelnõu ainult kas kinnitada või tagasi lükata, aga mitte muuta „valitsusest möödaminnes või vastu valitsuse tahtmist“³⁸⁷.

Kokkuvõttes esines viiteid vabariikluse tüviautoritele põhiseaduse enda aruteludes vähe ning nendeks olid peaaesjalikult samad isikud, kellele viidati ka vabariigi valitsemise ajutise korra aruteludes, st Montesquieu ja Ameerika föderalistid, ning sedagi pigem eitaval moel (tuginedes muuhulgas USA presidendi Woodrow Wilsoni autoriteedile). Korra viidati soosivalt ka Kantile ning kriitiliselt jakobiinlikule tõlgendusele Rousseau’st ja Prantsuse „konvendisüsteemist“. Viidati ka 19. sajandi Prantsuse vabariiklasele Gambettale, prantsuse kirjanikule Anatole France’ile ning oletatavalt riigiteadlastele (Matheos, Curt, Orel ja Dubs), keda polnud võimalik täpsemalt tuvastada. Ehkki neid nimeliselt aruteludes ei mainitud, oli n-ö kodanlike erakondade retoorikas ja argumentatsioonis suur ühisosa 19. sajandi parlamentaristidega ning samuti võib oletada millilikke hoiakuid Asutava Kogu liikmete kohaliku omavalitsuse käsitustes. Samuti sarnaneb üldine tekkinud võimustruktuur –

³⁸⁴ RA, ERA.15.2.373, lk 70-72: komisjoni protokoll nr 43, 11.12.1919 (Neps, Vain). Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 134, 28.05.1920, 599-600 (Olesk). Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 140, 10.06.1920, 890 (Ast).

³⁸⁵ Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 134, 28.05.1920, 635-636.

³⁸⁶ Samas, 610-612.

³⁸⁷ Mägi (1954), 20.

valitsus põhineb parlamendi usaldusel ning parlament rahva omal – Locke'i ja Rousseau visioonidega.

Põhiseaduse arutelude jooksul eemalduti mitte ainult Šveitsi riigikorralduse jakobiinlikust-astilikust tõlgendusest, vaid Šveitsi riigikorraldusest üleüldse, v.a et valitsusjuhi ja riigipea funktsioonid ühildati riigivanema rolliga. Küll aga võeti (vähemalt Ado Anderkopi kõne järgi) sihiks luua riigikord, mis leiaks tasakaalu kahe ajaloolise äärmuse vahel: föderalistide loodud Ameerika Ühendriikide riigikorralduse, milles võimude lahususe põhimõte on institutsioonide võimetuse tõttu koostööd teha viidud sisuliselt seisakuni, ning Rousseau vaimust kantud Prantsuse revolutsiooni aegse konvendisüsteemi vahel, milles võim on sedavõrd koondunud parlamenti, et teistel institutsioonidel (peaasjalikult valitsusel) puudub igasugune iseseisvus. Selleks keskteeks oli parlamentarism ilma presidendita, „kolmanda võimuta“, mis teisi tasakaalustaks. Selleks pidi olema rahvas ise, kes sai osaleda seadusandluses rahvaalgatustega ning rahvahääletuse kaudu vajadusel ka parlamenti laiali saata.

Järeldused

Olles vaadelnud lääne vabariikluse mõttelugu ja Asutava Kogu arutelusid, on võimalik anda orienteeruv vastus uurimisküsimustele.

1. Missugused vabariikluse ja poliitilise mõtteloo autorid mõjutasid Asutava Kogu liikmete seisukohti, nendevahelisi arutelusid ja kuidas?
2. Missugused eelmainitud autorite väited ja seisukohad mõjutasid Eesti riigikorra kujunemist ja kuidas?
3. Missugused klassikalised vabariiklikud mudelid esinesid Eesti Vabariigi loomise aruteludes, missugune neist jäi peale ning miks otsustati lõpuks just sellise ning mitte teistsuguse vabariigi mudeli kasuks?

Vabariiklikest põhimõtetest esinesid aruteludes praktiliselt kõik. Soovi rajada seadustel põhinev, inimeste põhiõigusi austav ja piiratud valitsusvõimuga esinduspõhine õigusriik oli siht, mida jagasid kõik erakonnad, v.a esseerid, kelle kaugemaks sihiks oli igasugune „kodanlik“ riigikorraldus kukutada. Kõik toetasid ka rahva osalust seadusandluses rahvaalgatuste ja -hääletuste kaudu, samas kui Maarahva Liit kritiseeris hobbesiliku riigisuveräänsuse teooria najal rahvasuveräänsuse ideed. Mingil määral olid nad ka edukad, kuna vaatamata sellele, et põhiseaduse § 1 oli sõnastatud pigem rahvasuveräänsuse vaimus („riigivõim on rahva käes“), siis praktikas sai rahvas oma põhiseaduse ja riigikorra üle hääletada alles 1932. aastal.

Võimude lahusus oli oluline põhimõtte parempoolsetele erakondadele, Maarahva Liidule rohkem selle presidentaalses ja Rahvaerakonnale parlamentaarses tõlgenduses, samas kui vasakpoolsed pidasid seda ideed fundamentaalselt iganenuks. Ainus vabariiklik idee, mida selliselt sõnastatuna ei esinenud, oli segavalitsus. Lähimad ettevõtmised, mida võiks tõlgendada katsena luua mingisugust kombinatsiooni demokraatiast, aristokraatiast ja monarhiast, olid Konstantin Pätsi soov luua elitaarsem parlamendi teine koda, Jüri Uluotsa idee moodustada kohalike omavalitsuste baasil täidesaatev senat või üldine kodanlike erakondade soov luua presidendi institutsioon. Vasakpoolsed käsitlesid neid institutsioone esimese kahe puhul oligarhiliate ja viimase puhul monarhistlikuna süsteemis, mis pidi olema võimalikult demokraatlik, ja avaldasid neile seetõttu ka vastuseisu.

Vabariikluse mõtteloo tüviautoritele toetusid kõige enam n-ö parempoolsed ehk Rahvaerakonna ja Maarahva Liidu esindajad, eriti Karl Einbund, Konstantin Päts ja Jüri Uluots. Karl Einbund viitas enim Montesquieule ja Ameerika föderalistidele, peaasjalikult

just võimude lahususe põhimõtte õigustamiseks. Konstantin Päts viitas kriitiliselt Hugo Grotiusse, John Locke'ile ja Jean-Jacques Rousseau, eelistades nende rahvasuveräänsuse ideele hobbesilikku arusaama riigisuveräänsusest. Jüri Uluots viitas konkreetsetele autoritele vähem, ent võttis võimude lahususe (st tema silmis ka USA-liku presidentaaalse riigikorralduse) ja riigisuveräänsuse ideede toetuseks kõige enam sõna, kritiseerides viimase puhul näiteks Rousseaud. Rousseaud kritiseeris omakorda näiteks ka tööerakondlane Ado Anderkopp, kes omistas talle jakobiinliku arusaama „konvendisüsteemist“, milles valitseb sisuliselt piiramatul võimuga ühekojaline parlament. See pole küll ilmtingimata kooskõlas Rousseau enda käsitusega „Ühiskondlikus lepingus“, ent samas leidub sarnast tõlgendust nii Prantsuse revolutsiooni päevilt kui ka nt Benjamin Constanti kriitikas Rousseau vastu.

Domineerivatele vasakpoolsetele näis võimude lahususe põhimõttest (mida nad omistasid samuti Montesquieu ja Ameerika föderalistidele ning pidevalt iganenuna tagasi lükkasid, viidates muuhulgas USA presidendile Woodrow Wilsonile) olulisem tagada parlamendi esimene ja valitsuse vastutavus selle ees. Vabariigi valitsemise ajutise korra aruteludes Asutavas Kogus, kus toetus Šveitsi mudelile oli üldine (kui jätta välja J. Tõnisson), võeti lähtekohaks selle jakobiinlik-astilik tõlgendus, mille järgi valitsus oleks vaid Asutava Kogu käepikendus. Samas tunnistasid ka vasakpoolsed juba neis aruteludes teatud vajadust anda valitsusele suurem autonoomia, mis kinnistus veelgi põhiseaduse aruteludes. Ehkki neis aruteludes viidati konkreetsetele autoritele vähem, lükkasid nad tagasi ka montesquieuliku ja parlamentaristliku arusaama vajadusest presidendi kui sõltumatu vaheinstitutsiooni järele, mis valitsust, parlamenti ja rahvavõimu tasakaalustaks. Vasakpoolsete hinnangul ei vajanud rahvavõim tasakaalustamist ning rahvas ise oleks põhiline kontrolli teostaja rahvaalgatuse, rahvahääletuse ning viimase puhul teatud tingimustel ka parlamendi laialisaatmise kaudu.

Miks aga just selline mudel ja mitte mõni teine? Asutava Kogu protokollide põhjal tundub, et vastus sellele peitub suuresti mujal kui seni käsitletud vabariikluse mõtteloos. Vabariigi valitsemise ajutise korra arutelude ajal valitses peaaegu konsensuslik toetus Šveitsi mudelile ning erinevus leeride vahel seisnes selles, kas seda tõlgendati võimude lahususe põhimõtet rangelt kehtestavalt (parempoolsete tõlgendus) või hoopis eitavalt (vasakpoolsete oma). Ehkki vasakpoolsete ülekaalu tõttu võeti vastu just viimast hoiakut kandev valitsemise kord, siis praktikas see mudel ei realiseerunud ning selle asemel naasti samasuguse ilma võimude lahususeta ning domineeriva valitsusega vigase parlamentarismi juurde, nagu oli kehtinud Maanõukogu ja Ajutise Valitsuse ajal.

Põhiseaduse aruteludes muutsid vasakpoolsed oma meelt, loobudes üleüldse Šveitsi mudeli toetamisest ning asudes toetama parlamentarismi, mida nad õigustasid kontseptuaalsel tasandil kui keskteed USA presidentaalse ja Prantsuse konvendisüsteemi vahel ning lükkasid tagasi põhimõtted, millele need olevat rajatud – vastavalt Montesquieu võimude lahusus ning jakobiinlik võimude täielik koondumine parlamenti. Ajutise valitsemise korra ajal lükkasid rahvaerakondlased tagasi ka otsedemokraatia mudeli sarnase argumentatsiooniga, mille leiame juba Montesquieu ja Rousseau kirjutatust – et see ei sobituvat uue ajastu ühiskondade suure rahvaarvu ja territooriumi tõttu. Põhiseaduse arutelude ajal olid samale arvamusele jõudnud ka vasakpoolsed. Ainsad, kes toetasid mingisugust versiooni presidentaalsest riigimudelist, olid Maarahva Liidu esindajad.

Samas ei pakutud ühtegi mõtteloolist autoriteeti, kelle pinnalt selgelt alguses tugevalt Šveitsi/Helveetsia ning hiljem (pool)parlamentaarset korda õigustada. Pigem tuleb nõustuda Jaak Valge ja Hannes Vallikiviga, kelle hinnangul võisid põhilisteks mõjutajateks olla paljude Asutava Kogu liikmete isiklikud kokkupuuted Šveitsi korraga seal paguluses olles ning üleüldine radikaaldemokraatlik meelsus, mis vasakpoolsete seas valitses. Parlamentarismi asusid vasakpoolsed ilmselt toetama aga valitsemise ajutise korra Šveitsi mudeli läbikukkumise tõttu. See parlamentarism väljendas aga Eesti omapära, jättes loomata eraldiseisva, neutraalse ja võime tasakaalustava riigipea institutsiooni ning andes rahvale vajalikud võimalused (peaasjalikult rahvaalgatuse õiguse koos põhiseaduse §-ga 32), et tagada kooskõla enda, oma esinduse ja valitsuse vahel Sellele ei pakutud ühtegi mõtteloolist tüviautorit, ent neis aspektides sarnaneb see enim John Locke'i „Teises traktaadis“ kirjeldatud riigikorraldusega.

Käesolev töö kinnitab alguses sõnastatud eelduste paikapidavust. Lääne mõtteloos eristub vabariiklik mõttevool, ehkki erinevate lähenemistega. Asutava Kogu liikmed olid vabariikliku mõttevoolu erinevate suundadega üldjoontes kursis ning Asutava Kogu materjalide põhjal võib öelda, et sellel mõttevoolul oli märgatav mõju nii aruteludele kui ka poliitilistele ja juriidilistele tulemustele. On võimalik, et Asutava Kogu liikmed õppisid vabariikluse mõtteloo autoriteid ja nende ideid tundma mitte niivõrd otseallikatest, vaid pigem kaasaegsemate autorite vahendusel. Seetõttu on vabariiklike ideede trajektoori ja täpsema retseptsooniloo tuvastamiseks vajalik Eesti riigikorra loomisele eelnenud laiem (Euroopa ja muu maailma) mõtteloolise konteksti üksikasjalikum rekonstrueerimine, mida on võimalik teha tulevastes uurimustes.

Abstrakt

Käesoleva väitekirj analüüsib lääne vabariikluse mõtteloo mõjusid Eesti Vabariigi 1920. aasta põhiseaduse ja riigikorra kujundamisele Asutavas Kogus. Töö eesmärk on vastata küsimustele, missugused vabariikluse ja poliitilise mõtteloo autorid mõjutasid Asutava Kogu liikmete seisukohti, nendevahelisi arutelusid ning kuidas; missugused klassikalised vabariiklikud mudelid esinesid Eesti Vabariigi loomise aruteludes, missugune neist jäi peale ning miks otsustati lõpuks just sellise ning mitte teistsuguse vabariigi mudeli kasuks. Töö koosneb kahest osast. Esimene osa annab ülevaate lääne vabariiklikust mõtteloost või seda mõjutanud tüviautoritest Platonist ja Aristotelesest kuni 19. sajandi parlamentaristideni. Teine osa analüüsib selle põhjal Asutava Kogu kokkutulemisele eelnenud poliitilist ja intellektuaalset konteksti ning Asutava Kogu arutelusid vabariigi valitsemise ajutise korra (ajutise põhiseaduse) ja põhiseaduse enda üle. Kõige ulatuslikumat mõju avaldasid neile aruteludele Hobbes, Montesquieu, USA föderalistid, 19. sajandi parlamentaristid ning kohati ka jakobiinlik tõlgendus Rousseau. Samas olid kõik peale viimase neist lähtekohaks rohkem parempoolsetele ning vasakpoolsed lükkasid tihti nende argumentatsiooni tagasi. Ajutise põhiseadusega kehtestati jakobiinlik-astilik tõlgendus Šveitsi riigikorrast, samas kui selle praktilise läbikukkumise tõttu liiguti põhiseaduse enda aruteludes juba (pool)parlamentaristliku mudeli juurde, mida eristas tüüpilisest parlamentarismist riigipea puudumine ning rahva otsustav roll valitsuse, parlamendi ja rahva tahte kooskõla tagamisel rahvaalgatuste ja -hääletuste kaudu.

Abstract

The Influence of Republican Intellectual History on the Debates over Founding the Estonian Republic

The dissertation studies the effects of Western republicanism on the constitution of the Republic of Estonia in 1920 in the Constituent Assembly. The aim of the work is to answer the questions: which authors of republicanism and political thought influenced the views of the members of the Constituent Assembly, the debates between them, and how; which claims and views of the authors influenced the formation of the Estonian polity, and in what way; what kind of classic republican models appeared in the discussions about the establishment of the Republic of Estonia, which one persevered and why it rather than another. The thesis consists of two parts. The first part gives an overview of the core authors of Western republican thought or at least who influenced, from Plato and Aristotle to the parliamentarians of the 19th century. The second part analyses the political and intellectual context leading up to the Constituent Assembly and the Assembly's debates on the provisional arrangements for the government of the republic (the provisional constitution) and on the constitution itself. The most far-reaching influences on these debates came from Hobbes, Montesquieu, the US Federalists, the 19th century parliamentarians, and occasionally a Jacobin interpretation of Rousseau. However, all but the last of these were the starting point more for the right-wing, and their arguments were often rejected by the left. The provisional constitution introduced a Jacobinist interpretation of the Swiss constitutional order, while its practical failure led to a move towards a (semi-)parliamentarian model in the discussions on the constitution itself, distinguished from typical parliamentarism by the absence of a head of state and by the decisive role of the people through popular initiatives and referendums in ensuring that the government, parliament, and the will of the people were in harmony.

Kasutatud allikad

Anepaio, Toomas. *Anton Palvadre: õigusehoidja*. Toimetanud Andres Herkel ja Siiri Ombler (Tartu: Ilmamaa, 2022).

Arendt, Hannah. *On Revolution*. (London: Faber & Faber, 2016).

Arendt, Hannah. *The Human Condition* (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1998).

Aristoteles. *Poliitika*. Tõlkinud Anne Lill, toimetanud Urmas Tõnisson (Tartu: Ilmamaa, 2015).

Aristoteles. *The Constitution of Athens*, toimetanud Thomas J. Dymes (London: Seeley and Co Ltd, 1891).

Ast-Rumor, Karl. *Maailma lõpus I*, koostanud Hando Runnel, toimetanud Siiri Ombler (Tartu: Ilmamaa, 2007).

Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 14, 21.05.1919.

Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 15, 22.05.1919.

Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 16, 23.05.1919.

Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 19, 28.05.1919

Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 22, 02.06.1919.

Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 25, 04.06.1919.

Asutava Kogu 1. istungjärg, protokoll nr 95, 19.12.1919.

Asutava Kogu 2. istungjärg, protokoll nr 95, 19.12.1919.

Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 133, 27.05.1920.

Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 134, 28.05.1920.

Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 134, 28.05.1920.

Asutava Kogu 4. istungjärg, protokoll nr 140, 10.06.1920.

August Rei. „Asutava Kogu esimehe August Rei avakõne.“ *Eesti! Sa seisad lootusriikka tuleviku lävel, kus sa vabalt ja iseseisvalt oma saatust määrata ja juhtida võid: Eesti riikluse alusdokumendid 1917-1920*, koostanud Ago Pajur (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2008), 235-240.

Ball, Terence. „Introduction.“ *The Federalist Papers*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), xiii-xxxiv.

Blythe, James .M. *Ideal Government and the Mixed Constitution in the Middle Ages* (Princeton: Princeton University Press, 1992).

Bodin, Jean, *On Sovereignty. Four Chapters from The Six Books of the Commonwealth*, toimetanud Julian H. Franklin (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

Brutus „Letter XVI.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003b), 529-533.

Brutus, Stephanus Junius. *Vindiciae contra tyrannos*. Toimetanud George Garnett (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

Brutus. „Letter III.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003a), 453-458.

Burke, Edmund. „Reflections on the Revolution in France.“ *Revolutionary Writings*, toimetanud Iain Hamsher-Monk (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 1-250.

Cicero, Marcus Tullius. *On the Commonwealth and On the Laws*. Ed. James E. G. Zetzel (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

Constant, Benjamin. *Principles of Politics Applicable to All Governments*. ([Liberty Fund](#), 1815, külastatud 31.01.2023).

Constant, Benjamin. *The Liberty of the Ancients compared with that of the Moderns (1819)*, ([Liberty Fund](#), 1819, külastatud 09.10.2022).

De Dijn, Annelien. „Was Montesquieu a Liberal Republican?“ *The Review of Politics* 76 (2014), 21–41.

De Tocqueville, Alexis. *Democracy in America. Volume I*, toimetanud Eduardo Nolla (Indianapolis: Liberty Fund, 2012a).

De Tocqueville, Alexis. *Democracy in America. Volume II*, toimetanud Eduardo Nolla (Indianapolis: Liberty Fund, 2012b).

Dido, Andres. „Res publica – vabariik.“ *Ajaloo kasust. Sotsialist kapitalismi koolis*, koostanud Hando Runnel, toimetanud Katre Ligi (Tartu: Ilmamaa, 2006 [1905]), 396.

Dido, Andres. „Sõjalaul.“ *Ajaloo kasust. Sotsialist kapitalismi koolis*, koostanud Hando Runnel, toimetanud Katre Ligi (Tartu: Ilmamaa, 2006 [1905]), 15-16.

Eesti Kirjandusmuuseum. „[Eesti Föderalistlike Vabariiklaste Liit](#).“ Külastatud 31.03.2023.

Eesti Sõjamees. „[Seletuskiri Eesti poliitilise seisukorra kohta](#).“, 5. jaanuar 1918 (külastatud 20.02.2023).

Eesti Teaduste Akadeemia. [1920. a põhiseadusega seotud arhiiviallikad](#). Külastatud 09.05.2023.

[Eesti Vabariiklaste Liidu \(töö erakonna\) eeskawa](#), (Tallinn: V. Ehrenpreis, 1917), 4 (vaadatud 20.02.2023).

Ernits, Madis ja Janar Jäätma. „Põhiseaduse aluspõhimõtted ja riigikorraldusõigus.“ *Õigus igapähele: teejuht Eesti õigusesse ja õigusteadusesse* (Tallinn: Juura, 2017), 72-134.

Goldhill, Simon. „Greek drama and political theory.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, eds. Christopher Rowe & Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 60-88.

Gordon, Peter E. What is Intellectual History? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood Field“ (2012).

Grotius, Hugo. *The Rights of War and Peace*, toimetanud Richard Tuck (Indianapolis: Liberty Fund, 2005).

Hahm, David E. „Kings and constitutions: Hellenistic theories.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, toimetanud Christopher Rowe ja Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 457-476.

Hamilton, Alexander. „The Federalist no. 9.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 35-40.

Hamsher-Monk, Iain. „Editor's Introduction.“ *Revolutionary Writings*, Edmund Burke (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), xi-xxx.

Harrington, James. *The Commonwealth of Oceana and A System of Politics*, toimetanud John G.A. Pocock (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

Hobbes, Thomas. *Leviathan*, toimetanud Tom Griffith (Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited, 2014).

Jay, John, James Madison ja Alexander Hamilton. *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

Jean-Jacques Rousseau. *Ühiskondlikust lepingust* (Tallinn: Varrak, 1998).

Jennings, Jeremy. 'Constitutional Liberalism in France: from Benjamin Constant to Alexis de Tocqueville', *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, toimetanud Gareth Stedman Jones ja Gregory Claeys (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 349-372.

Kalmo, Hent. „...kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.“ *Iganenud või igavene? Tekste kaasaegsest suveräänsusest* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010), 91-131.

Kalmo, Hent. „Suverään ja sabotöör: rahvakujundid Eesti seadusandlikes kogudes.“ *Kohtute aastaraamat 2010* (2011), 123-131.

Kalmo, Hent-Raul. „Enesemääramise saatuslik tund.“ *Iseseisvusmanifest. Artikleid, dokumente, mälestusi*, toimetanud Tõnu Tannberg ja Ago Pajur (Tartu: Rahvusarhiiv, 2014), 192.

Kant, Immanuel. *Political Writings*, toimetanud Hans Siegbert Reiss (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

Karjahärm, Toomas ja Väino Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850-1917 (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997).

Karjahärm, Toomas. *Vene impeeriumi parlament ja Baltikum*. Toimetanud Piret Ruustal ja Merit Lassmann, Karjahärm (Tallinn: Argo, 2021), 271.

Kilp, Alar. „John Locke valitsemisest.“ *Teine traktaat valitsemisest*, John Locke (Tartu: Kultuurileht SA ajakiri Akadeemia, 2007), 146-168.

Kuningas, Oskar. „[Harry Jannsen euroopluse aadete kaitsjana idavaenlase vastu. Koidula unustatud venna 30. surmapäevaks.](#)“ *Järva Teataja*, 12. oktoober 1943, külastatud 11.05.2023.

Lafaille, Franck. „Le „présidentialisme parlementaire“ sous la IIIe République: les „descentes de fauteuil“ de Gambetta et d'Herriot.“, *Revue française de droit constitutionnel*, 76, 4 (2008), 733-760.

Laks, André. „The Laws.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, toimetanud Christopher Rowe ja Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 258-292.

Lill, Anne. „Saateks.“ *Aristotelese Poliitika*. (Tartu: Ilmamaa, 2015), 363-428, 399.

Liiv, Juhan. „Kas näitad?“ *Juhan Liivi luuletused* (Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1926), 97-99.

Locke, John. *Teine traktaat valitsemisest*. Tõlkinud Alar Kilp (Tartu: Kultuurileht SA ajakiri Akadeemia, 2007).

Lovett, Frank & Philip Pettit. „Neorepublicanism: a Normative and Institutional Research Program.“ *Annual Review of Political Science* 12 (2009): 11-29.

Luts-Sootak, Marju. „Eesti Vabariigi 1920. aasta põhiseadus – kas on põhjust olla uhke?“ *Riigiõiguse aastaraamat 2021* (2022), 11-33.

Madison, James. „The Federalist no. 10.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003a), 40-46.

Madison, James. „The Federalist no. 14.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003b), 59-64.

Madison, James. „The Federalist no. 47.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003d), 234-240.

Madison, James. „The Federalist no. 48.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003d), 240-244.

Madison, James. „The Federalist no. 49.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003e), 245-248.

Madison, James. „The Federalist no. 50.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003f), 248-251.

Madison, James. „The Federalist no. 51.“ *The Federalist With Letters of Brutus*, toimetanud Terence Ball (Cambridge: Cambridge University Press, 2003g), 251-255.

Martin van Gelderen. „Aristotelians, Monarhomachs, and Republicans: Sovereignty and *respublica mixta* in Dutch and German Political Thought 1580-1650.“ *Republicanism: Volume 1, Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe: A Shared European Heritage*, eds. Martin van Gelderen & Quentin Skinner (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

Mill, John S. „Considerations on Representative Government“ *Essays on Politics and Society*, toimetanud James M. Robson (University of Toronto Press, 1977).

Mill, John S. *Vabadusest*. Tõlkinud eesti keelde Kaja Tael (Tallinn: EKSA, 2018).

Milton, John. *The Tenure of Kings and Magistrates*, toimetanud William Talbot Allison (New York: Henry Hold and Co, 1911).

Montesquieu, Charles de Secondat Baron de. *The Spirit of the Laws*, toimetanud Anne M. Cohler, Basia Carolyn Miller ja Harold Samuel Stone (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

More, Thomas. *Utopia*. Eds. George M. Logan & Robert M. Adams (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

Mägi, Artur, *Kuidas valitseti Eestis* (Stockholm: Törvik, 1951).

Mägi, Artur. *Eesti riiklik korraldus: loengud Eesti riigiõiguses Eesti Teadusliku Instituudi Õigusteaduskonnas 1952/53 ja 1953/54 õppeaastal* (Stockholm: Eesti Teaduslik Instituut, 1954).

Ober, Josiah, *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule* (Princeton: Princeton University Press, 2001).

Pajur, Ago. *Eesti ajalugu. II, 20. sajandist tänapäevani: õpik gümnaasiumile*, toimetanud Tõnu Tannberg (Tallinn: Avita, 2006).

Piip, Ants. „Asutav Kogu.“ *Õiguse jõud*, koostanud Priidu Pärna, toimetanud Katre Ligi (Tartu: Ilmamaa, 2007 [1917]), 87-108, 99.

Platon. *Republic*. Tõlkinud C. D. C. Reeve (Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc, 2004).

Pocock, John. G. A. „Machiavelli and Rome: the Republic as Ideal and as History“, *The Cambridge Companion to Machiavelli*, toimetanud John M. Najemy (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 144-156, 146.

Polybios. „The Histories.“ *The Portable Greek Historians: The Essence of Herodotus, Thucydides, Xenophon, Polybius*, ed. Moses Finley (New York: The Viking Press, 1959), 442-501).

Rahvusarhiiv (RA), ERA.15.1.5: Asutava Kogu valimiste Peakomitee koosoleku protokoll nr 23, 18.04.1919.

RA, ERA.15.2.361: komisjoni protokoll nr 1, 25.04.1919.

RA, ERA.15.2.361: komisjoni protokoll nr 12, 13.05.1919.

RA, ERA.15.2.361: komisjoni protokoll nr 17, 30.05.1919.

RA, ERA.15.2.361: komisjoni protokoll nr 3, 27.04.1919.

RA, ERA.15.2.361: komisjoni protokoll nr 4, 29.04.1919.

RA, ERA.15.2.361: komisjoni protokoll nr 5, 30.04.1919.

RA, ERA 15.2.372: komisjoni protokoll nr 2, 19.05.1919.

RA, ERA.15.2.373: „Põhiseaduse eelnõu. Komisjoni poolt I lugemisel vastu võetud 21. detsembril 1919.“

RA, ERA.15.2.373: komisjoni protokoll nr 43, 11.12.1919.

RA, ERA.15.2.373: komisjoni protokoll nr 46, 15.12.1919.

RA, ERA.15.2.374: komisjoni protokoll nr 60, 17.02.1920.

RA, ERA.15.2.375: komisjoni protokoll nr 77, 27.04.1920.

RA, ERA.15.2.440: põhiseaduse komisjoni protokollid nr 2-6.

- Raaflaub, Kurt A. „Poets, lawgivers, and the beginnings of political reflection in archaic Greece.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, eds. Christopher Rowe & Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 23-59, 27-36.
- Raun, Toivo U. „The All-Estonian Congress in Tartu, November 1905: A Reassessment.“ *Journal of Baltic Studies* 38, 4 (2007), 383-400.
- Riigi Teataja nr 44, 9. juuli 1919, „Nr 91. Asutava Kogu poolt 4. juunil 1919. a. vastuvõetud Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord“.
- Raun, Toivo U. „The Estonians and the Russian Empire.“ *Journal of Baltic Studies* 15, 2/3 (1984): 130-140, 133.
- Roasto, Margo. „Eesti vasakerakondade suhtumine revolutsiooni 1919. aasta kevadel“ *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat / Annales Litterarum Societatis Esthonicae* (2020), 155-166.
- Rowe, Christopher. „Aristotelian Constitutions.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, toimetanud Christopher Rowe ja Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008a), 366-389.
- Rowe, Christopher. „The Peripatos after Aristotle.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, toimetanud Christopher Rowe ja Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008b), 390-395
- Rowe, Christopher. „The *Politicus* and other dialogues“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, toimetanud Christopher Rowe ja Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008c), 233-257.
- Ruubel, Peeter. „Eesti Vabariigi ajutine põhiseadus.“ *Waba Maa*, 28.04.1919, 2.
- Saarts, Tõnis. „Valitsemiskorralduse üldmustrid demokraatiates.“ *Poliitika ja valitsemise alused*, toimetanud Leif Kalev ja Anu Toots (Tallinn: Maurus Kirjastus, 2011).
- Schofield, Malcolm. „Approaching the Republic.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, eds. Christopher Rowe & Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 190-232.
- Selinger, William. *Parliamentarism, From Burke to Weber* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019).
- Skinner, Quentin. *From Humanism to Hobbes* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018).
- Skinner, Quentin. *Liberty before Liberalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).
- Sootla, Georg. „Valitsuskabinetid.“ *Poliitika ja valitsemise alused*, toimetanud Leif Kalev ja Anu Toots (Tallinn: Maurus Kirjastus, 2011).
- Stewart, Edmund. „The Tyrant’s Progress: The Meaning of ΤΥΡΑΝΝΟΣ in Plato and Aristotle“, *Polis: The Journal for Ancient Greek and Roman Political Thought* 38, 2 (2021): 208-236, 220.
- Suits, Gustav. [Eesti Töövabariik: Eesti Sotsialistide-Rewolutsionäride Partei märjukiri Eesti iseseisvuse küsimuses](#) (Tallinn: Töö ja Võitlus, 1918, külastatud 20.02.2023).

Zetzel, James E. G. „Text and Translation.“ *On the Commonwealth and On the Laws*. Marcus Tullius Cicero, ed. James E. G. Zetzel (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), xxxvi-xli.

Thomas Aquinas. „De regno“ *Aquinas: Political Writings*, toimetanud Rodger W. Dyson (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

Tomaselli, Sylvana. „The Spirit of Nations“, *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*, toimetanud Mark Goldie ja Robert Wokler (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 9-39.

Tuck, Richard. *The Sleeping Sovereign. The Invention of Modern Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016).

Tully, James. *An Approach to Political Theory: Locke in Contexts* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Valge, Jaak. *Eesti parlament 1917–1940*, toimetanud Rita Hillermaa ja Gerli Randjärv (Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2019).

Vallikivi, Hannes. „Eesti 1920. aasta põhiseaduse loojad ja nende päritolu.“ *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat / Annales Litterarum Societatis Esthonicae* (2020), 140-141.

Vallikivi, Hannes. „Kodanikuõiguste peatükk Eesti 1919. aasta ajutises põhiseaduses.“ *Ajalooline Ajakiri* 169/170: 3/4 (2019), 293-330.

Veski, Liisi. *Towards a stronger national unity: organic-statist ideas in 1930s Estonia*. (Doctoral Dissertation, University of Glasgow).

Winton, Richard. „Herodotus, Thucydides and the sophists.“ *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, eds. Christopher Rowe & Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 89-121, 101-121.

Non-exclusive licence to reproduce the thesis and make the thesis public

I, Karl Lembit Laane,

1. grant the University of Tartu a free permit (non-exclusive licence) to reproduce, for the purpose of preservation, including for adding to the DSpace digital archives until the expiry of the term of copyright, my thesis „Vabariikluse mõtteloo mõju Eesti Vabariigi loomise aruteludele“ [„The Influence of Republican Intellectual History on the Debates over Founding the Estonian Republic“], supervised by professor Pärtel Piirimäe.
2. I grant the University of Tartu a permit to make the thesis specified in point 1 available to the public via the web environment of the University of Tartu, including via the DSpace digital archives, under the Creative Commons licence CC BY NC ND 4.0, which allows, by giving appropriate credit to the author, to reproduce, distribute the work and communicate it to the public, and prohibits the creation of derivative works and any commercial use of the work until the expiry of the term of copyright.
3. I am aware of the fact that the author retains the rights specified in points 1 and 2.
4. I confirm that granting the non-exclusive licence does not infringe other persons' intellectual property rights or rights arising from the personal data protection legislation.

Karl Lembit Laane
15/05/2023